СЛОВО ЗБІРНИК УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

diasporiana.org.ua

THE WORD

ALMANAC

11

POETRY

FICTION

ART

ESSAY

DOCUMENTS

UKRAINIAN CANADIAN WRITER'S ASSOCIATION "SLOVO"

1987

СЛОВО

ЗБІРНИК

11

ЛІТЕРАТУРА
МИСТЕЦТВО
КРИТИКА
МЕМУАРИ
ДОКУМЕНТИ

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ "СЛОВО"

1987

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕҐІЯ:

Юрій Бойко-Блохин, Святослав Гординський, Олег Зуєвський, Юрій Клиновий, Олександра Копач, Григорій Костюк, Світлана Кузьменко, Дмитро Нитченко-Чуб, Улас Самчук, Остап Тарнавський, Юрій Шевельов.

Обкладинка Якова Гніздовського

Ціна: $15.00

ISBN 0-920365-36-1

Набрано і надруковано у Видавництві "Новий Шлях"

Published by the New Pathway Publishers Limited
297 College Street, Toronto, Ont., Canada, M5T 1S2

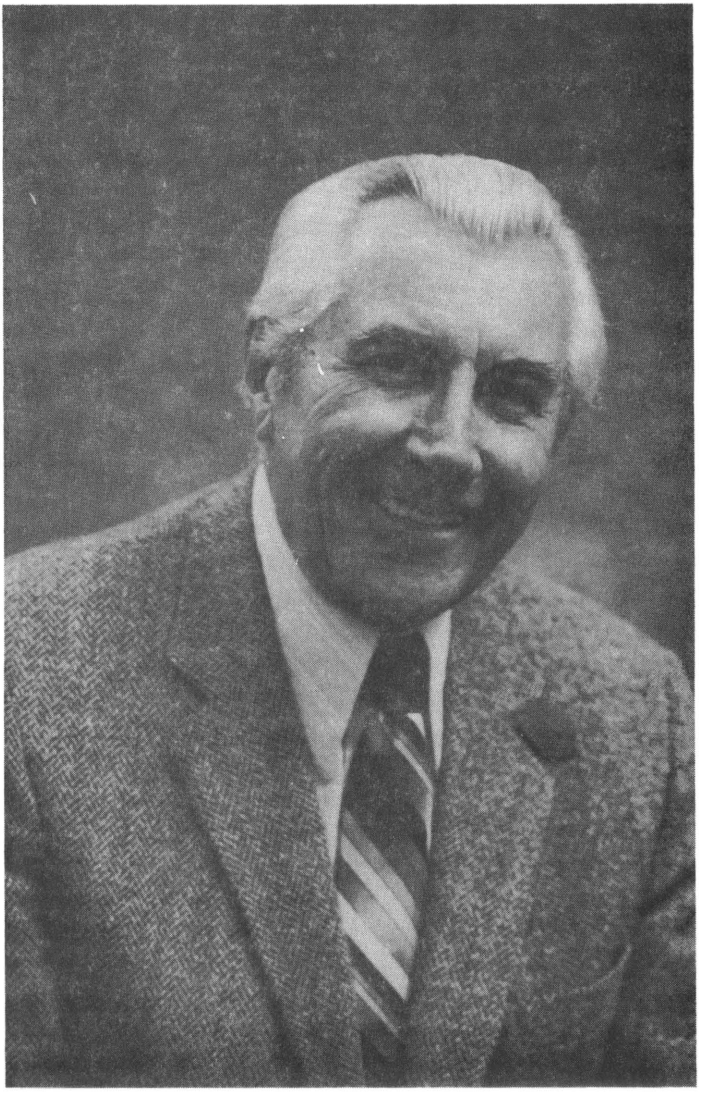

Юрій Васильович Стефаник

(24. VII. 1909 — 25. IV. 1985)

Григорій Костюк

ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ СТЕФАНИК

(24. VII. 1909 — 25. IV. 1985)

У липні 1984 року Він писав мені: "... маю щиру надію, що ні Ви... Григорію Олександровичу, ні я "потойбічниками" швидко не станемо...

І от, не промайнуло навіть повних дев'ять місяців, як його між нами не стало. У першу мить якось не вірилось, що його більше нема між нами. Перед кожним з нас він стояв міцний, високий, енергійний, з відкритим ясночолим добрим обличчям і постійно щирою усмішкою. Але... сталося! Факт невмолимо реальний. 25 квітня 1985 року, в Едмонтоні, в місті своєї багаторічної резиденції, покинув цей світ Юрій Васильович Стефаник. Покинув у великій скорботі свою вірну супутницю-дружину Олену, двох синів, унуків, всіх своїх колеґ зі світового Об'єднання Українських Письменників "Слово" й цілу українську громаду в світі. Ми, як і його читачі, знали його також як Юрія Клинового й Юрія Гаморака. Ці два псевдоніми рятували його, як він казав, від тіні його великого батька.

Відійшов з цього світу не тільки дорогий усім нам провідний член Президії і заступник голови всееміґраційного літературного коша, не тільки голова Об'єднання Українських Письменників "Слово" в Канаді, не тільки незмінний від четвертого числа редактор збірників — органу Об'єднання Українських Письменників "Слово", не тільки автор великого тому досліджень і літературно-критичних есеїв, не тільки видатний діяч української вільної громади поза межами України, але й наймолодший син з роду великого Василя Стефаника.

Цей одинадцятий збірник, який Юрій Васильович до останніх днів свого життя інтенсивно готував до друку, ми вже випускаємо в світ без нього. Але твердити так було би не точно і не зовсім справедливо. Фізично головного редактора збірника нема вже між нами, але душа його, його стиль, його почерк промовляють з кожної сторінки, з кожного рядка

збірника. В останньому листі до мене, від 29 березня 1985 року, тобто, за 27 днів до смерти, в пост-скріптум, Він писав:

"Закінчую редакцію 11-го збірника. Це буде моя остання робота для "Слова".

У цих словах увесь Юрій Васильович. Це його свідомість суворої відповідальности перед громадою за взятий на себе обов'язок. Це в нього з глибин: Стефаник-Франко-Драгоманів. Від цієї великої трійці пішла ця свідомість до наступних поколінь. І вона так яскраво відбилася в Юрія Васильовича. Я не можу зараз знайти іншого прикладу, коли культурний чи громадський діяч, в тяжкому стані, в свідомості свого приречення, до останнього віддиху поспішає виконати взятий на себе обов'язок перед друзями, літературою, громадою. Цей приклад бачу тільки в особі Юрія Васильовича. У цьому збірнику ми прощаємося з Юрієм Васильовичем і цим збірником він прощається з нами й з усією українською спільнотою.

Він залишив нам ваговиту історико-літературну критичну спадщину. Вона не тільки зібрана в його книзі "Моїм синам, моїм приятелям", але й розсипана ще по багатьох українських і неукраїнських періодичних виданнях. У своїх працях він акцентував увагу на багатьох проблемах нашого часу й нашої літератури. Якби ми хотіли підсумувати все, що хвилювало думку й душу Юрія Васильовича, то для цього треба було б написати велику майже монографічну працю. Тут і тепер я дозволю собі згадати тільки деякі, може найактуальніші, а може тільки з мого погляду найважливіші проблеми.

Перше, чому він приділив багато уваги, це вивчення спадщини Василя Стефаника та його доби (Іван Франко, Лесь Мартович, Вацлав і Юрій Морачевські та інші). Фактично він став піонером й основником наукового вивчення спадщини Стефаника. Його такі публікації у 30-ті роки, як "Дещо про листування Василя Стефаника", "Перше кохання Василя Стефаника" тощо, штовхнули вперше дослідників до джерел життя і творчости В. Стефаника, до його архіву, до періодики його часу.

Велике, просто визначальне значення має перша ширша, оперта на джерелах, студія Юрія Гаморака — біографія Василя

Стефаника. Через сорок три роки після публікації цієї біографії, тобто, коли появилося вже друком листування В. Стефаника, коли опрацьовано докладніше тогочасну пресу, архіви, то багатьом теперішнім стефаникознавцям піонерська праця Юрія Гаморака може видатися дещо недостатньо обґрунтована чи дискусійна. Хоч на ті часи висновки і трактування Юрія Васильовича мали свою мотивацію, яка на сьогодні, можливо, втратила вже свою силу, але не це становить основу його дослідження, не в цьому вартість цього першого нарису. Істотне в цій піонерській праці Юрія Гаморака — це багатющий, вперше опублікований джерельний матеріял: факти, документи, листи, побутові деталі і, я сказав би, невловний, але на кожному кроці відчутний подих живого Стефаника. І це міг передати, зробити вже документом, тільки його рідний син. Саме це дуже вартісна риса, властива і всім іншим працям Юрія Гаморака над спадщиною Василя Стефаника. І це робить їх особливо цінними. Якщо до цього додати статті про Леся Мартовича, Івана Франка, Морачевських, то цим тільки підкреслимо, який широкий ракурс літературних зацікавлень Юрія Васильовича.

Другим великим аспектом літературно-творчих зацікавлень його була сучасна українська література. Тут багатющий перелік імен — від Григорія Косинки, Тодося Осьмачки, Олени Теліги та інших до Миколи Понеділка, Івана Керницького, Остапа Тарнавського й Емми Андієвської. Різні творчі характери, різні стилі, різні мистецьким рівнем, — але для кожного з них Юрій Васильович має своє відповідне, уважливе слово, кожному в міру приділяє місце в літературному процесі. Як дбайливий садівник уважно доглядає і за тими щепами, що відразу закорінюються й гойно розквітають, і за тими, що їм щось бракує й вони квітнуть поволі, так і наш відійшлий друг, у своєму поетикальному саду, вмів бачити більше і менше "розквітлих", але всіх доглядав і пестив — як однаково потрібних і в загальному процесі рівних. Бо він як освічений критик розумів, що література як гірський кряж, який складається з високих, нижчих і ще нижчих різної форми гір, верхів, шпилів і пагорбів, які в загальному ансамблі творять свою величну, неповторну панораму. І цей підхід

становить чи не найціннішу рису критичної спадщини нашого друга.

Він любив зупиняти свою увагу на забутих, або несправедливо замовчуваних працівниках українського мистецького слова. Так, він відновив нашу пам'ять, вернув пошану читачів до призабутого талановитого новеліста В. Софронева-Левицького. Він нагадав нам про несправедливо замовчуваного доброго прозаїка Павла Маляра. Він відкрив і впровадив у літературу забутого поета й культурного діяча Віктора Купченка. Він вивів з тіні, з закутин непомітности дуже культурного й блискучого формою й глибокого змістом критика і знавця античної літератури Дмитра Козія. І, нарешті, він повернув до української літератури несправедливо забуту оригінальну, відому в 30-их роках повістярку-нарисистку Софію Яблонську. Перед нами, зокрема нашими молодшими колеґами стоїть обов'язок: зібрати все, написане Віктором Купченком, і видати окремою книгою. Ввійти в контакт з родиною Д. Козія й зібрати всі найкращі есеї його в одну книгу. Всебічно розглянути творчість Яблонської, яка частково писала також французькою мовою (що у свій час викликало подив у В. Винниченка), й остаточно поставити її оригінальну спадщину в українську літературу. До речі, в архіві Винниченка зберігається багато листів Жад-Яблонської з усіх кінців її мандрівного й пригодницького життя. З родиною Винниченка вона довгі роки тримала тісний контакт. У щоденниках Винниченка, від 1928 року, є багато нотаток про Жад-Яблонську.

Здійснити опрацювання спадщини цих забутих письменників було б виконанням заповіту дорогого нам Юрія Васильовича. Тому я й зупиняю свою увагу тут на них.

Покійний залишив нам блискучі зразки мемуарної літератури. Його уривки спогадів про Олену Телігу, про Осьмачку, про батька ("До 100-річчя Стефаника"), це, -- я не боюся вжити тут цього слова, — маленькі шедеври, яких ціхує щирість, простота, глибина і вражаюча яскравість образу. Я писав йому минулого року: "не чекайте на мій старий вік. Пишіть вже спогади. Ви ж маєте що сказати і вмієте сказати

так, як мало хто". Здається — не продовжив. Але й те, що написав, — вартісне.

На закінчення не можна не згадати його останній великий есей "Юрій Морачевський, його батьки, його приятель" ("Сучасність", листопад, грудень 1983 р.). Це річ надзвичайної історико-літературної ваги. Це вислід глибокого інтелекту й великого людського серця. За формою і змістом це рідкісний документ в історії українського наукового есею. Під кожним оглядом — це першопрохідна, піонерська праця. Літературознавці "тут" — поза межами України й "там" — в Україні знали і знають, що була така високоосвічена, загальноевропейського культурного рівня українсько-польська родина, яка була в близьких дружніх стосунках з Стефаником, мала на нього вплив і навіть прислужилася до популяризації творів Стефаника чужими мовами. І це, здається, все, що знали дослідники Стефаника та його доби. І лише Юрій Васильович, обпершись на недосліджені ще джерела Стефаника й Юрія Морачевського, у своєму нарисі розкрив нам у деталях великий творчий духовий світ цієї надзвичайної дружби. Це спокійна, але внутрішньо надзвичайно схвильована, розповідь на високому інтелектуальному регістрі про людей, гідних доби Василя Стефаника. Про людей, сповнених жадоби всепізнання; людей фавстівського типу, спраглих жити, знати, творити.

Коли я прочитав цю розвідку про Морачевських, то зрозумів, що Юрій Васильович дав велику, важливу працю. Я йому про це написав. Він відповів, що ще не задоволений, бо в його розпорядженні є майже нікому невідома збірка поезій Юрія Морачевського "Переpга" (з грец. "квадрига"). Тут зібрані поезії писані українською, німецькою, французькою й італійською мовами. Поліглот, людина світової культури Юрій Морачевський всі ці мови знав. Вони були для нього як рідні. Писав він вільно і польською мовою. Але до збірки їх не дав. Зробив це з протесту проти польської політики супроти українців. Свій дослідницький есей про родину Морачевських-Окуневських він, Юрій Васильович, буде вважати завершеним, мовляв, тоді, коли відредагує й підготовить до друку цю оригінальну збірку поезій Юрія Морачевського й видасть усе

окремою книгою. Такий був плян. Він вимагав знання і впертої праці. Юрію Васильовичу цього не бракувало. Він з ентузіязмом взявся за його реалізацію, але, несподівано, підступна хвороба все перекреслила. Будемо сподіватися, що хтось з молодших і компетентних дослідників перехопить естафету, перейме ідею й завершить її. Бо це теж належить до неписаного заповіту Юрія Васильовича.

Ми не заторкнули ще багато теоретичних, естетичних, історико-літературних і культурних проблем, що їх таїть у собі спадщина нашого друга. Але навіть те, на що ми вище звернули увагу, свідчить, якої культури й творчої сили людину ми втратили.

У своєму слові-спогаді "До 100-річчя Василя Стефаника" Юрій Васильович пригадав такий характерний і вельми цікавий епізод зі своєї родинної хроніки: 1926 року українська львівська громада святково відзначала 25-річчя виходу у світ збірки новель В. Стефаника "Дорога". На це відзначення й запросили автора. Повернувшись зі Львова, В. Стефаник сказав своїм трьом синам з певним огірченням: "Нещасні ви! Ціле своє життя будете в моїй тіні. Ціле життя будете моїми синами".

Василь Стефаник не був задоволений з такої перспективи своїх синів. Він волів їх бачити не "у своїй тіні", а у власному їхньому характері, у власному світлі. Не знаю, як старші, але наймолодший син виявився гідним свого великого батька. Він вийшов з "тіні батька", освітлив собі життя своїм власним світлом, своїми працями, своїм талантом. Він навіть прізвища батька волів не експлуатувати. Цим він виявив найбільшу пошану до великого батька і свою небуденну особистість.

Емма Андієвська

ВІҐІЛІЙ XXXVII

(Сонет)

Чужі міста, і запахи й канали —
Все розчинилося на пляму каламутну.
Лише вогні, як черги кулеметні.
Без шкіри світ. Свідомість прогорнули,

Аби єство — алеями маґнолій —
Й добра і зла — внизу — бар'єри митні.
Міст. Набережна. Як стіна, самотність,
І — ледь на гальмах — світло у тунелі, —

Шлях, що — нутром, і шлях — назовні — водний.
Ні берега, ні маяка не видно,
Лише, як ґума, — на всі боки — морок.

Ані дороговказів, ані мірок,
На всі кути — сліпуча самота.
Чи вічність — в повсякденні — й саме тут?

БУКЕТ У ПОДВІЙНОМУ РОЗТИНІ

(Сонет)

Із ліній, конусів і еліпсів — букет, —
Суцвіття, як запалена цигарка.
Не осереддя — дзвін, що — кола згірклі.
Й веселка на пелюстці, як москіт.

Мале перелилося в більший кадр.
В пластах, залитих дзеркалами, — гуркіт —
Площини інші, як обвали в горах. —
Змінився ока й існування кут.

Із твані — хобатами — витягли по люстрі, —
У сутність — вхід, що — пиляків палестру,
Аби з клітин, яким — число набридло,

Нового втілення рожеві простирадла,
Де вже — на переходах — панґолін —
Найневимовнішого — міжфасетний лан.

КРАЄВИД ІЗ ВИМКНЕНИМИ СОПЛАМИ

(Сонет)

Час (в кобці ще) сидить на передку.
Як миска — в миску — обрії і поле,
Де полини і неба сизий пелех,
І простір — зі слідами від підков.

По цей бік лінії — день — смерть свою спіткав,
І нутрощі — на затяжні опали.
Півмісяцями — поле закипіло,
Що — на поновне втілення — падке.

І — петлями — крізь виміри телесні —
Відкрилось бачення, — таке, що мозок луснув —
І — у рівчак — загилений пакунок.

Час видовжився в смерть і кобку скинув,
І небуття запрацював двигун,
Що краєвид — без тіла і ваги.

Володимир Біляїв

ОСІННЯ ОБНОВА

Терпкий, неначе тютюновий,
На пальцях запах хризантем...
Пора осінньої обнови
Нових шукати манить тем,

А ти від слів терпких, пахущих
Немов би раптом захмелів —
Вони вилонюються з гущі
Замісу звиклих, втертих слів,

І вірш — твоя, поете, мрія
Тоді народжується вмить
І слово барвами яскріє
І ароматами пахтить!

Суху морфологічну клітку,
Пост мортем стислий діяґрам
Осінньої живої квітки
Колись вивчав ти по складам.

Тобі ж вона — пахучий іней
У чаші приквіток терпких,
І спалах між вечірніх тіней,
І чийсь давно забутий сміх.

І розум знає й серце туже:
Твоя, поете, в тім біда,
Що вірш про квітку, милий друже,
Лиш квітки відбитка бліда!

Та запах слів живих, пахучих
Комусь пригадує на мить
Чийсь погляд ніжний чи жагучий
І серце спогадом щемить,

Бо пам'ять раптом воскресила
Чиїхсь очей невгасний чар —
У цім могутня вірша сила
І твій, поете, Божий дар!

1983

ВИСОКІ ЗЕМЛЯКИ

Я знову чітко пізнаю
Окресленість осінніх візій
В наскрізь провітренім гаю,
В його просвітленості сизій,

Де облетів останній лист —
Ілюзія коротка літа —
І де основи стислий зміст
У форми стовбурів відлито:

Вигончастий і ставний в'яз,
Дебелий дуб і клен крилатий —
Відпорну міць деревних м'яз
Зими негодам не здолати!

Я до пругастої кори
Чутливим дотуляюсь вухом,
Щоб знов осінньої пори
Дійти і почуттям і слухом

До подиху живих тканин,
До колобігу ваших соків —
Я теж землі цієї син,
Мої ви земляки високі!

І де у снастях верховіть
Навальний вітер дме і свище
Я чую — дерево скрипить
Від верховіть до коренища.

Хоч зір мій ледве поміча
Його хитання амплітуду,
Я певним дотиком плеча
Його підтримувати буду,

Щоб всім вітрам наперекір
Перетривало, не здалося!
Дивуюся — чому мій зір
Сльозою знову тьмарить осінь?

1983

ВІД ЗОЛОТОЇ БРАМИ

Від Золотої брами,
Від Києва-столиці
Драбиняться степами
Цимбали-залізниці.

Де чумаки невтомно
Возили з Криму клади, —
Уже давно бетоном
Залиті автостради.

Уже й річки й затоки
Узято в шлюзи-рами.
Гай-Гай! Шляхи широкі
Не заросли тернами.

Лише мені навпроти
У соняшній блакиті
Усі путі і тропи,
Усі шляхи закриті.

Загублена дорога,
Майбутність невідома...
Приходив я до Бога,
А Бог не був удома.

РОСІЮ ТРЕБА РОЗУМІТЬ

Умом Россию не понять,
Аршином общим не измерить:
У ней особенная стать —
В Россию можно только верить.

Ф. Тютчев

Росію треба розуміть,
Не зміpити аршином шкоди:
Бо особлива в неї хіть —
Перемолоти всі народи.

ГОЛОСІННЯ НА ВЕЛИКИЙ ГОЛОД В УКРАЇНІ

ЖІНОЧИЙ ГОЛОС

голе
поле голосить
голод
Голгофа
поле-лемент
леле!
оселі без стріхи
далеко лелеки

скільки літ лиха
закувала зозуля?
скільки затьмарень сонця
страхопудів у маках?

річка крови
рине ріллею
череп біліє в чорноземі
круки над трупами
бездомні діти
під тином тиняються
осліпла від сліз
темна церква
киває банею з цинку

де ви мальви
біля мальованих стін
де кужіль пісні
де вінок танку?

смерть танцює на стерні
струни цитри

порвалися з лементу
мільйонів невинних

ЧОЛОВІЧИЙ ГОЛОС

земле зойку
тебе засівали
зерном і потом
тепер ти просиш
нашої плоті
і рало смерти
оре нам очі
й душу в розпуці

скільки страстей
смеркань над садибами!
місяць б'є цвяхи
в запалі груди
випалює чорні печаті

чиї це пазурі
нам видирають
останню кришину з рота?

сонце — не сонях
ранки — в тумані
ще не світають
зіниці світу
на наші печалі

де ви роси
на наші рани?
озвіться леготи!
воскресни зелене
налийся плодами!
хай мертві потішені
в могилі спочинуть.

АФОРИЗМИ НА СВІТЛУ ПАМ'ЯТЬ ОМЕЛЯНА НИЖАНКІВСЬКОГО

Мелю! Чи ти накликаєш "мелос", чи "мелодію"?
Я тебе до обох приєдную.

Як дивно лежати рожевості на обличчі іконного стилю.
Дитячий рот називав тебе "вуйко Мельон". Ти не гнівався.

Можна мати штивні коліна, але м'які долоні.
Можна мати колюче життя, але серце в пелюстках.

Тут ти з трудом ходив.
Тепер ти біжиш швидше комети.

Ти не скаржився, тому не почуєш скарги.
Ти тримався, як муж. Прийми нагороду.

Ми — додавання думок, слів і діл.
Хтось їх знає напам'ять, і тебе не забуто.
Ти, що множив таланти Господні,
навчи нас бути щедрими в праці.

Поглянь на нас з-за ранньої зірки.
Подай тон окриленим музикантам на дереві при вікні.

Ти вже строїш ангельські арфи й ліри.
Твої пальці біжать по струнах Давида й по клавішах Кекилії.

Де той інструмент, на якому ти не пробував грати?
— Інструмент з мамутових костей, що якраз відкопали в Чернігові.

Ти радуєшся тисяччю нових барв,
яких ще не догледіли наші земні очі.

Що лишається, Мелю?
Дрижали пісні в просторі.
І коловорот у всесвіті, де по зимі йде цвітіння,
по смерті життя, а по розстанню зустріч навіки.

АФОРИЗМИ НА СВІТЛУ ПАМ'ЯТЬ ВОЛОДИМИРА МІЯКОВСЬКОГО

Маски на масках!
Любо зустрінути справжнє обличчя!

Чого ти шукаєш у запорошених книгах?
Шукаю зорі, що ти загубив.

Чому прибираєш світлицю в розваленій хаті?
Ніколи не знаєш, коли завітає гість.

Добрий господар — свій наймит від зорі до зорі.

Бджола не питає, чи варта збирати мед.
Хто любить свій труд, не сердиться на мозіль.
Козороги — то шпиль і провалля,
не знають поміжних площин.

Є люди, що слухають покликання як музики.
Є люди, що дотикаються чужої душі, як грач мікадо.
Культуру творять віки й кожна хвилина.
Хто стоїть на місці — рачкує назад.

Фрагмент — чортівський жанр.

Найкращі проєкти не варт найменшого здійснення.

Тільки сповнене слово вагоме.

Історія мовчить про те, чого хтось не зробив.

Добрий друг вимагає найбільших старань.

Коли твій друг потурає людському в тобі,
тоді він твій демон.
Він бажає тебе меншим від тебе.

Надія — це ріка на провесні, що розносить загату.

Варта старатися ради старання?
Краще, ніж сумніватися заради сумніву.

Тихі діла гримлять.

Я піклувався одним деревцем,
аж виростив сад овочевий
під гнізда співучих птахів.

Коли садівник відходить,
у винограднику достигають
його руки й серце.

Віра Ворскло

* * *

Буває поезія
Слововихриста,
Та, наче амнезія,
Без іскорки змісту.

Слів-піраміди,
Блискучі споруди,
Та, наче сновиди,
Ведуть... у нікуди.

1984

* * *

Ось захована в мармур краса.
Заворожені люди тим чаром.
І замерзлий вогонь не згаса,
Білосніжним палає пожаром.

Та як прийде умілий різьбар,
Чар облупить, луску мов із риби,
І русалка появиться в дар
Із камінної мертвої глиби.

1954

* * *

Потрібні ті, які дають
Свій розум, досвід, силу;
Що в допомозі всім стають
Корисне роблять діло.

Кому потрібні плаксії,
Ці фабрики печалі,
Ці жебраки і просії?
Тікай від них найдалі.

1984

КРИНИЦЯ ВІРИ

Кринице, кринице, Діво Пречиста,
Божії сльози — зорі намиста.
Приходять до Тебе спраглі прочани,
Води щоб живої набрати від Пана.

І набирають води відерцем,
Божої віри — сили у серце.
І виростають в них крила віри
(Не переможуть їх безувіри).

В криниці — всесвіт — і Сонце, і Небо.
Цілюща сила іде від Тебе.
Від Тебе — мудрість, таємне єднання,
Істина Світла і сподівання.

1985

* * *

В модерний час усе модерне.
Люципер став модерним теж.
Він — елеґантний і химерний,
Улесливий хитрун без меж.

Давно закинув хвіст і роги,
І ратиці пішли на злом.
Він осягає перемогу:
Брехню зав'язує вузлом.

1985

Марія Голод

ПОЕТИ

Є поети — рибалки:
мов сіттю виносять з глибин
і перли, і риби, і намул,
матерію всю ту первинну,
з якої зродилось життя.

Є ще поети — дерева:
корінням вростають у землю,
сягають до хмар головою,
ще й руки свої простягають
галуззям і листям зеленим.

Є ще поети — птахи:
літають високо, широко
і крила їхні лопочуть,
мов прапори биті вітрами.
І дзвонить їх спів із-під хмар.

Є ще поети поетів:
їм двері відчинені в рай.

ТАЛАНТ

Дивно даються ті слова.
Не йдуть. То знову напливають,
як з джерела жива вода.
В думках перебираю їх,
як на торзі коралі.
Пересипаючи з руки,
у скриню кована ховаю
поміж лявандові складки.
Колись їх відшукаю.

Дарма. Лишився з них якийсь
далекий запах неуловний.

Хай же німую. Ось такий
припав мені талант неповний.

НАДМОРСЬКИЙ КРАЙ

І пальми і пісок
і неугавний моря шум
творять мелодію відвічного.

Зелено-синє море
вперезане блакитним обрієм,
де білі кораблі
лебедями пливуть.

Шалені морем діти
чіпляються за гриви хвиль,
за гриви коней диких
на ігрищах нащадків
солоних праглибин.

Я і ГОРІХ

Жду, щоб упав
горіх із пальми,
горіх зелено-жовтий.
Потому стане він
брунатний, у волокнах.
Розіб'ю я отой горіх
і вип'ю молочко,
замінюся у пальму
і маяти буде
мій чуб пальмовий
на вітрі з океану.

ПІДТРОПІЧНА БУРЯ

На бриґантинах хмар
вітер-корсар
надлетів хижими стрибками,
піском метав
у лиця хвиль,
із гаківниць стріляв
громом і блискавками.

Виривав коси пальм струнких,
зливним дощем жбурляв.

Забравши в дань кілька годин жарких,
нежданно відлетів, пропав.

Стефанія Гурко

* * *

І знову приснились мені
мої ненаписані вірші,
Малі потерчата
з таємного світу казок,
Були б вони може
від інших поезій негірші,
Якби облеклися
у знаної форми зразок.
Та їм — не від світу цього —
було б важко вміститись
У рамки вузькі й негнучкі
просодичної гри,
Їм краще буде
у засвітах снів залишитись,
Між мряками мрій,
де уяви буяють вітри.
Лиш часом тоді,
коли час спопелить всі надії,
Зотліють на жужіль
поривів тендітні гілки,
Являються в снах
мої невоплочені мрії,
Мої ненаписані вірші,
мої нерозквітлі квітки.

* * *

Молюся у душі
щовечора й щоранку,
Щоб силу дав Господь
новий зустріти день,
Щоб з ранньою зорею
на світанку
Будилась я

до праці і пісень,
Щоб сповнена
любови й сподівання
Смирилась я,
як древо восени,
Віддавши світові
без жалю й без вагання
Дозрілий досвід літа
й пахощі весни.
Моєї самоти
гірке смагляве зерня,
Туземного буття
тверде ядро,
Життєвої мандрівки
гостре терня
Хай упаде
на мого серця дно.

ПЕРЕД ПОТОПОМ

Це було наприкінці світу —
Люди з нудьги й безнадії
Писали, й писали, й писали
на кожному клаптику паперу,
який колись був частинкою
чудового райського дерева.
(Тепер уже розумію,
чому нашим прародичам
це дерево було заборонено).

Кожна людина вважалася унікатом,
який має не тільки право,
але й обов'язок
залишити по собі якийсь знак
у формі записаного паперу.
(З книги буття вже давно
люди відучились читати).

Полиці вгинались від книжок,
не було в світі такого вченого,
щоб встигав це хоч переглянути.
(Кількість книжок
уважалася показником
культурного розвитку,
а люди,
заблукані в паперових нетрях,
ставали щораз то більше
самотніми й дикими).

Усі поспішали
записувати свої думки,
переживання й почування,
не звертаючи уваги на ніщо,
навіть на своїх дружин,
дітей і свояків.

Шелестів папір,
Цокотіли друкарські машинки,
Друкарні перейшли на компюторську систему,
Книжки в твердих і м'яких обкладинках
Заливали книгарні,
Автори дарували собі взаємно авторські
примірники,
Але не було ні в кого часу їх прочитати.
(Траплялися праісторичні динозаври,
що жадібно пожирали книжковий папір
і терпіли від хронічної нестравности).

Це було наприкінці світу...
Цікаво, чи цей клаптик паперу
переживе ПОТОП?

Треба дати його до пляшки від кока-коли й
щільно закоркувати корком від
новорічного шампанського.

ОДНА НІЧ

Заморозив мімозу вітер.
Спалив, заворожив
мімозині квіти.
Звела до молитви руки,
а пальці такі тонкі
зімнялись повільним рухом
просити ласки в землі.
Дерева стояли тихо,
п'ючи зимний вогонь.
Спливав останній віддих
з крихких зів'ялих долонь.

ЗА СТОЛОМ

Вони говорили про їжу,
а там горіла війна.
А там помирали люди
під лик вина.
А там гралися діти
біля червоних калюж.
Рани сушив вітер,
Витирав заваляний ніж.
На десерт було морозиво
і ще лик золотого вина.
А там широким возом
в'їздила нова війна.

ЗЛОЧИН

На вулиці розбився крик
коли сутеніло.
Він підскакував
на підбитій нозі
хитаючись по камінні,

і приляг у темному пасажі
Кота-риболова.

ДАВНЄ

Вечорами
над дрімучими вулицями
тільки вікна ясніють.
Я стою біля брами,
біля чужої брами
і вікна мене гріють.
Довгими вечорами
ті вікна мене гріють
біля чужої брами...

ПЕЙЗАЖ

Радість і смуток
висіли на деревах
лямпадами,
коли з'явився місяць.
Він сповз
вежею старої церкви
на пам'ятник поета,
де спали голуби.
Їм приснився синій лет.

Ігор Качуровський

ВАКАЦІЙНА ЛІРИКА

Сонет

Ще вчора над свічадом неозорим
Морські кружляли в синяві орли,
І дальні баржі крізь югу пливли —
Самі сильветки — ланцюгом нескорим.

Але вночі гроза пройшла над морем,
І глухо застогнали-загули,
На берег набігаючи, вали,
Напоєні старим бездонним горем.

І вже в передранковому півсні
Вчувається-ввиджається мені,
Що хвилі затопили узбережжя,

Розмили площу, де стояв готель,
І він пливе — незґрабний корабель, —
Погойдуючись, у хмурне безмежжя...

Маріна Ромеа, серпень 1984

ТРАВНШТАЙН

Задивлена ув озеро гора —
Бескеття од підніжжя до вершини —
Запрагнувши кривавої данини,
Щоразу свіжі жертви забира.

А в юнаків традиція стара:
По стрімчаках шукаючи стежини,
Щороку тут новий сміливець гине,
Бо гра зі смертю — це зваблива гра.

... По одному на рік — він знає міру,
Жорстокий бог стрімчастої гори.
І хлопці та дівчата на офіру
Себе йому приносять: на, бери!

... Під скелею, внизу, є Книга Смерти:
Нове ім'я побачиш в ній тепер ти...

29 серпня 1984, Мюнхен

ГАЛЬШТАТСЬКИЙ ОССУАРІЙ

Од Риму старше малощо не вдвічі,
Прадавнє місто не могло рости:
Колись до скель тулилися хати,
Тепер — доми, що ліплять будівничі.

Десь угорі — печери таємничі,
Дахштайнові роззявлені роти.
І що ж тобі тут кинеться у вічі,
Чого ніколи не забудеш ти?

То не гора у темносивій хмарі й
Не крижаного озера глибінь,
А черепи від сотні поколінь,

Що береже гальштатський оссуарій.
Мальовані, неначе писанки,
Вони біліють жаско крізь віки...

Авентіно, 8. 9. 1984

* * *

Ні, я не поважаю мандрівця,
Такого віршороба-журналіста,
Що, зазирнувши в путівник туриста,
Уже сонетом тішить нам серця

І з виглядом ученого знавця,
(А мова самовпевнено-врочиста!),

Оспівує скарби якогось міста,
Що вже про них співалось без кінця...

Про Пантеон чи про Собор Петра,
Чи піраміду древнього Хеопса...
Читаючи той твір, згадаєш мопса,

Який, пробачте, ніжку задира
На кожен стовп... Ні, ти знайди зухвало,
Чого до тебе людство ще не знало!

Авентіно, 14. 9. 1984

Наталці Зубенко

Колись тут пишалося кельтське село —
Дві тисячі років відтоді пройшло ...
Лишились на спогад рови та вали,
Смереками буйно вони поросли.
А потім був замок. І в нім — королі,
Володарі давні цієї землі.
Та Час жартома перекреслив і стер —
Ні веж, ані мурів не знайдеш тепер.
На пагорбі станеш — ліси та й ліси,
Мінливо-зелене безмежжя краси.
А там, під смерекою — тільки поглянь!
Поважно стоїть боровик-черевань.
А вколо, яскраві, шапинки — в крові,
Ростуть мухомори — його вартові...

1 вересня 1984

SONETTO DANTESCO *

На півпуті з Помпози до Равенни
Так само в чотирнадцятому віці
Росли пінети, віяв дух живиці,
Як щось надхненне і благословенне.

Там, вся в тарелях, височінь дзвініці,
На фресках — пекла видиво стражденне,
Та дужчі від вогненної Геєнни
Ці пахощі розпеченої глиці.

На півпуті його життя трудного
Чимало лих звіріло вколо нього.
Однак, минули грози і погрози,

І на кінець земного існування
Йому припала — між пінет — остання
Дорога на Равенну від Помпози.

Маріна Ромеа-Мюнхен, серпень 1984

* Для італійського сонета характерні: парокситонне ("жіноче") закінчення та відкрита рима. Прим. Автора.

* * *

Десь гримить залізо, рвуть каміння,
Водоспади ринуть з вишини.
А навкіл — незрушне безгоміння:
Авентіно — острів тишини.

Часом відгук метушні міської
І сюди долине з далини,
Та за мить спочине в супокої
Авентіно, острів тишини.

Якось тихо авта йдуть по бруку —
Майже безшелесні тут вони,
Бо не знає гуркоту і грюку
Авентіно, острів тишини.

Відпочинь, забудь колишні рани,
Хай не мучать спогади і сни:
Тут сумирний світ, від Бога даний:
Авентіно — царство тишини...

Авентіно 10.9.1984

МИНАЮТЬ...

Минають осені і весни,
Скриплять історії колеса,
Десь, по сусідах — розум ходить...
А в нас?
Хлюпощеться героїка словесна
З нагоди,
До нагоди,
Без нагоди.
Ніхто не зрадив нам,
Що тупість —
Правом знесена,
І розум — вже давненько в моді...

Історії колеса не спиняються.
Хтось кається?
У нас — ніхто не кається!
Спинилась доля в нас біля порога,
Питається:
Чому ви глупоту зробили богом?...
Пішла.
Не обертається.

ХМАРА

Нависла хмара над народом:
Бреде важким і певним ходом,
Угору йде,
Чвалає вниз,
Світ заслоня своєю тінню,
Думок змітає цвіт весінній,
Тупий,
Страшний
П р и м і т и в і з м.

І — стихло все. Лиш чути кроки...
І відцуралися пророки,
Завмерла ніч,
І день завмер.
Кого ховаємо тепер?
Чом все мовчить?
І хто — помер?

Мовчав весь світ.
Стояв в байдужій позі
Й дивився,
Як народ —
Ховав свій розум.

МАТИ СИНОВІ

Знов діброва в осіннім затишші,
Червоніє вже знову калина...
Не складай ні пісень, ані віршів,
Напиши мені слово хоч, сину!

Не оспівуй у віршах колиску,
І любов мою чисту, єдину!
Напиши найкоротшу хоч вістку,
Напиши мені слово хоч, сину!

Не співай, як ночами не спала,
Як тебе проводжала в дорогу!
Я ще й досі не сплю, як бувало,
І чекаю ще біля порога.

Я ще й досі рушник вишиваю,
Вишиваю сорочку ще й досі...
Вже весна у гаю розцвітає,
Вже колоситься в полі колосся...

Скоро лист знов почне опадати,
Ліс замовкне в затишші осіннім.
Я все буду тебе виглядати
З покоління — в нове покоління...

Червонітиме знову калина,
Снігом поле покриється знову.
Не оспівуй в піснях мене, сину.
Напиши мені, сину, хоч слово...

* * *

Нічого не було
Й нічого вже не буде.
Були слова,
І мовчанка без слів.
Було таке невимріяне чудо
З осінніх барв
І непорочних див.

І все було!
І не було — нічого.
Був цілий світ у віршах,
Хоч без рим.
Були ніким не вгадані дороги,
І горе,
Не поділене ні з ким,

І щастя,
Не розказане нікому.
Гаряче,
Наче барви восени.
І радості,
Нікому не відомі,
Розвтішені й мовчазні,
Наче сни.

І — самота,
І самота — приблуда.
І непорочне, грішнеє чоло...
І все було,
Й нічого вже не буде.
І, власне кажучи,
Нічого й не було.

ШЕВЧЕНКОВІ

Ти жив, як вмів. Ти не вкладався в рамки,
Ні завтра, ні сьогодні, ні колись.
Твої і дні, і ночі, і світанки
Тобою до нестями прожились.

І вже ніхто їх так не перемріє,
І вже ніхто їх так не проживе!
Замовкла пісня, пісня Гамалії,
Мовчить і Візантія, не реве...

Усе мовчить!... Ні! Ще Вкраїна родить
Сміливців, не заляканих ніким!
Ще не замовкло в нашому народі
Твоє послання "Мертвим і живим,

І ненародженим". Ще за сумлінням стежать
Твої до нас промовлені слова!
Тепер, Поете, вже від нас залежить,
Які по нас збиратимуть жнива:

Чи усміхнеться праведная мати
Устами вольними? Кайдани чи порве
Народ німий? Чи обніме брат брата,
І України слава оживе?

Чи будемо колодами валятись
По світі? Чи доб'ємось власних прав?
Чи зможемо чужому научатись,
Й своє не забувати?
Ти нам дав —
Скарб найбагатший: невмируще слово!
Й коли воно ділами спалахне —
Тоді в сім'ї Твоїй, великій, новій,
Тебе народ Твій вольний пом'яне!

БЕНКЕТ

Сидиш незручно й дивишся спросоння,
(Втиснувши стан в небажаний корсет...)
І думаєш: еліто сивоскроня,
Який же ти — зів'ялий вже букет...

Підтоптана, засушена, прожита,
Вотління того вічного "як би!...."
Чи жертва ти сучасної доби,
Чи залишок загубленого світу?...

Ще добре, що для елітарних ніг
Існує пристань народного поля.
Як бачимо — принаймні хоч для них
Всміхнулась доля...

* * *

Перекульбачилось, перетерпілося,
Ти подивись! Знову сонце з'явилося!
Перестраждалося, перезідхалося,
День проминув — і нічого не сталося.

Сонце байдуже і соняшно блимає.
(Як оте серце, дурне, ще витримує?)
Перетужилося, перегадалося,
День проминув — і нічого не сталося.

Радісно в промені гілка колишеться.
(Що без надій тому серцю залишиться?)
Бачиш: вже сонце за хмару сховалося!
День проминув — і нічого не сталося.

Скільки вже дум перейшло, прожурилося.
(Сонце! Заглянь трохи в душу! Та ж — змилуйся!)
Звідки ці хмари, суворо — замрячені?
Дні мої, дні мої — перекульбачені...

* * *

ОСТАННЯ ЗУПИНКА

Не гудуть літаки, не чекають рейки,
Ця зупинка вже мабуть на вічно,
Лиш в думках я вітаю обличчя деякі,
Щохвилинно, щоденно, щонічно.

"Добрий вечір, обличчя!" — кажу я втішено,
"Добрий ранок!" чи — "Доброї ночі!",
"Зупинися на мить! Чи тобі теж спішно?
Я ж сказати тобі щось хочу!

Ти прости, що я, може, й тобі не писала,
Щось — не пишеться. Це ж буває!
Чи тому, що мене на життя вокзалах
Вже ніщо не чекає? Не знаю.

Але це — не важливо. Це все дрібниця!
"В світі віршів і так по-вінця!"
Враз обличчя зникає, як сон, що сниться.
Я — сама на останній зупинці.

ЙОСИПОВІ ГІРНЯКОВІ

Безпосередній, невеликий ростом,
В очах — і сум, і людська теплота.
Так Вас пригадую...
Невже Вам д е в' я н о с т о?
Не віриться.
Куди втікли літа?
Куди поділись?... Де їх відшукати,
Літ борсання, і пошуків, і мрій,
І прагнень, і мистецької посвяти?...
Який ще скарб могли б Ви передати,
Як би наш світ Вам не забрав надій!

Наш бідний світ, що цегли воздвигає
На землях не своїх, а велетнів своїх,

Що просвіщають темних і сліпих —
Не цінить, і не чує, і не знає...

Не раз життя, бурхливе і тернисте,
переступивши бистрий Рубікон,
Вас завело в чуже скитальче місто,
Шалене місто вулиць і вікон,
Що дивляться понуро і байдуже
На череди бездомних бурлаків,
Які шукають тут вже від віків
Пристанища своїм тривожним душам...

Сюди, для рідних, стомлених отар,
Яким Ви віддали душі горіння,
Ви привезли мистецтва Божий дар,
Щоб облегшити їхнє животіння.

Та світ скитальців — царство темноти,
Партійних чвар, плиткого сантименту.
В нім для мистецтва місця не знайти,
В нім і красу купується на центи...
В нім тоне все, що чисте і святе,
Лиш шумовиння виплива на води.
Страшну ціну ми платимо за те,
Що вибрали й недонесли свободи...

І так, у світі вольнім — та чужім,
Зазнали передчасного загину:
Мина Мазайло, Кукса, Дід Юхим
Й безсмертних сотки...
Їм усім на зміну
Прийшла пересічність, прийшов тягар нудьги,
Рої промов, бенкетів, отупіння...
(Що знищити не встигли вороги,
свої змогли — без викидів сумління...)

А час минав... І ріс душевний біль,
І смуток ріс, глибока, сіра втома.
Та в снах до Вас вертався "Березіль",
І постать Курбаса, улюблена й знайома.

І забувалось місто це чуже,
І в серці знов запалювалась ватра,
Осявши життя новий сюжет
Для сцени невмирущого Театру!

І забувався світ малих людей,
І будні всі — здавались раптом святом.
І серце Ваше, вічномолоде,
Горіло знову полум'ям багатим.

Ви знов трудились, списували звіт
Про творчі дні мистецького горіння,
Щоб залишився незатертий слід
Для кожного нового покоління,
Про корифеїв страдницької Сцени
Й улюбленого Сина Мельпомени!...

Безпосередній, невеликий ростом,
В очах — життя пострáжданого зміст.
Так Вас пригадую...
Невже Вам ДЕВ'ЯНОСТО?
Літа рахують тільки людям простим,
МИСТЕЦЬ — НЕ СТАРІЄ!
НЕ СТАРІЄ АРТИСТ!

* Ця поема була виголошена на ювілейному вечорі у 90-річчя Йосипа Гірняка навесні 1985 р. в Нью-Йорку. Ред.

ЧОРНОБИЛЬСЬКА СЛАВА

Слави, слави, слави! — урочисті,
тихі, дивні — радісні й сумні.
На землі жило маленьке місто
з іменем прослави полинів.

З турками, татарами, монголами —
не одну ізвідало війну:
покривала слава буйні голови
та й ішла собі у давнину.

А прийшла навіки — не від Нобеля,
ні величних діл, ні чар-ідей —
жахна слава атома з Чорнобиля, —
Схаменіться! — кличе до людей.

СВЯТИЙ МИКОЛАЙ

В. Б.

Кажуть, у казку вірять лиш діти.
Виростуть — казці кінець.
Та споконвіку ходить по світі
Добрість із людських сердець.

Казкою-дивом зайде усюди.
Кожний відвідає край.
Доки на світі житимуть люди,
Буде у них Миколай.

ПРО ЩАСТЯ

* * *

Щастя кожного
у рівновазі його душі —
світ стоїть на закономірності.

Тільки для балянсу
різне потрібно усім,
і не в однаковій кількості.

* * *

День згасав у надвечір'ї міста.
Легко-легко простелявся шлях.
Ми ловили мрію променисту:
Я — в твоїх, а ти — в моїх очах.

В нас тоді були ще білі коні,
Що пізніш темнішали від літ.
Це тоді ти на своїй долоні
Простягнув мені найкращий світ.

* * *

Рік за роком проходить у давність —
туди, де мільйони вже літ,
навіваючи сумнів
з ЯКБИ? чи КОЛИ Б? А МОЖЕ? —

Розвіваючи сумнів,
одкриває світи у реальність:
суєтну людську проминальність
і відвічну навічність Божу.

ПРОВЕСНА

Спливли наниз мутні, ранньовесняні води;
Позеленіло дно змілілої ріки...
Берегових дерев простягнуті гілки
Купають тінь свою у збрижах прохолоди.

На закрутах шорстких: ломаччя, пні, колоди;
Та гуси голосні, та боязкі качки;
Та зарослі рідкі цвілої осоки,
Та зморшки кам'яні змарнілої природи.

І в буднях сіризни, як найдорожчий дар,
Вже розбухає ґрунт встає молочний пар,
Виводячи луги із стану отерпління.

І явно для людей життя відчутний дух,
Що обдає теплом і втілюється в рух,
У росту ніжний тріск і в білизну насіння.

1981

ЗАПОВІДЬ

Потоптаним сміттям, піском і камінцями
Розлючено в лице жбурляє суховій;
і дим, і чад з-під авт на вулиці живій
Біль в голові моїй доводять до безтями.

Здається, світ охляв у язві моровій,
Сяк-так бреде собі пустими манівцями,
Проточений до дна лихими мудрецями,
Мов зморщений за гріх брехні чумний сувій.

Встає на повний ріст одне і те ж питання:
Чи може люд земний піднять в серцях повстання
Проти знущань катів за світлу мисль Христа,

Щоб слово "Не убий!" для всіх цвіло незмінно;
І вбивця-горлоріз убитий неодмінно
Сторожовим мечем? Це заповідь свята!

1981

СПЕКА

Ясні липневі дні. Жахтить надворі спека —
Така густа й важка, що топиться смола
На плоскому даху від сонця і тепла,
і скрапує наниз, як молоко із глека.

І синь небес бліда над містом залягла,
Застигла довкруги безвітряна й далека,
І наганяє страх постійна небезпека
Наявної для нас посухи для зела.

Пронизаний наскрізь тунелями-дірками,
Землі графітний диск уже свистить боками;
І висохли до дна сільські колодязі.

Тисячолітній ґрунт бульдозери здоїли;
Бори й ліси густі понищили, поїли, —
Щоб світ наш на одній лише стояв нозі.

1981

В ТИСКАХ

Серед міських "пустель", ефірних полювань —
Світ задихнувся й згірк від копоті і бруду.
Не скреслить із життя ні лейзерного зуду,
Ні бісових гризот, ні злосних нуртувань.

Тож міняться думки відтінком сподівань
Не впасти забезцінь ні перед ким в огуду;
Зуміть спостерегти, здійнять з очей полуду
І обвинуть потік скажених глузувань.

Що сієм — те й пожнем (такий закон над нами).
Тому сьогодні ми й багаті плазунами.
Пора піднять з багна цей недолугий вік.

Нагорло покарать; не дать ступить ні кроку
Убивцям душ людських: змести бридку мороку;
І християнський лад установить повік!

1981

Марія Ревакович

У МЕЖІ ЧАСУ ЗАЛЯКАНІ ВИГАДКИ

була шоста година
розіграні частинки літнього вечора
доторкали нагрітого лоба
закривали розігнані очі
й кожна частинка ззовні
у відбиванку грала
з кожною тіла частинкою
а м'ячем був біль
напруженого чекання

тридцять п'ять хвилин пізніше
спис соняшної голки
прямував у праве око
закрите
з темноти якого
розбризкались золоті трикутники
що перевісилися на тремтячих деревах

за тринадцять хвилин сьома
розпалене тіло
смолоскипом неймовірного світла
загоріло
й трапилось
що олімпійську естафету
захопив бідолашний поет
і поніс частинки свої та вогню
на змагання з часом

день пізніше
а може століття
не було кому передати
естафети
тіло розсипалося невидимими атомами
а світоч залишився
наново оформився

й сам поніс
свої частинки в путь до країни
ПОЗАЧАСОМ

о годині поза нашим часом
зоряний ніж
розрізав небо
відчинилися ворота світла
й усі частинки з'єднались
з первинним вогнем

в країні ПОЗАЧАСОМ
непорушно
нерухомо стало
навколо мільйонне сяйво
безтілесних частинок
хором залунало:
"вічна вічність вічно
кожному завжди всюди
вічна вічність вічно
кожному прийти сюди..."

без часу
монотонна безнастанна пісня
заворожила новобранців
захоплені
розбрелися на всі сторони
та звільна
десь на обрії потемніло
із-за гущавини голосів
наполегливий шепіт кликав:
"вертайтеся маленькі додому
втікайте із світа безсвідомого..."

на межі двох часів
задрижали частинки
від шепоту того
невже ж це не рай
— країна ПОЗАЧАСОМ?

невже ж це не щастя
безконечними плигунами бути?
— голосе таємний
хто ти?
я — володар
країни ПАМ'ЯТЬДАЙ

в дорозі до нашого часу
й знов бідолашний поет
півзгорілий світоч
золотом блискучі трикутники
тремтячі дерева
променисті шпильочки
західнього марева...

була восьма година
повітря атомні ігри
застигли
пожадливий володар
непрозорою покришкою
усі соняшні ласощі загорнув
устигли дві холодні сльози
поцілувати втомлені очі
спросоння піднеслись
усі частинки тіла
тяжко-темну сірість побачили довкола
й злякались
що сни за дійсність мали.

ГЕОФІЗИЧНЕ...

Так, як Проспектор хвилі сейсмічні
шле до Землі недосяжних глибин,
щоб розгадати проблеми космічні,
Сховані в скелях, у рештках рослин,

Так моє серце, вибухів повне,
Шле свою приязнь, трисвітле проміння —
в душі споріднені... в них — молитовно —
відгуки прагне знайти, зрозуміння!

Жде на рефлекси, луну з Лугу: "Пугу!",
(Думи не знають залізних заслон!)
Руки простяг побратимові-другу:
"Виснажив сили тобі Вавилон?"...

Колом кружляють обійми радару —
Де ж забарилися ждані сиґнали?
Чи, може, милості Божого Дару.
Грішники гнівом небес розігнали?!

Ні! не спиняйте шукання, проспектів!
Стійте — на варті — Душі приймачі!
Раптом заграють веселкою спектрів
Гімни воскресні — і вам — шукачі!

Гааґа, 1961

Олександра Черненко

Іванові

* * *

Де голуб, що злітав із синяви очей
І ніжно доторкався уст крилом?
Де ніч, що стопленого місяця єлей
Несла на збуджене вогнем чоло?

Де пісня, що бриніла стінами кімнат
І будній день новим святився святом?
І де рука, що в темнім лябіринті дат
Тримала світляне плято завзято?

А тиша кам'яніє на долівці болю
І вже не чути в ній живих стежок,
Мов світ завмер і звуками розцвілу долю
Оглушує розірваний вінок.

А ти запричастився чистотою вод
Із джерела, що сонцем поросло.
Тобі далекий вже цей рідний наш город,
Який затоплює чуже русло.

1984

З ПРОВЕСНИ ДО ПРОЗИМИ

Софії Міладі

НА ВСЕ ЖИТТЯ

(1 серпня 1929)

На стежечку ледь-ледь ще зриму
Між хмиз, хащі та лопухи
Вступлю з Тобою й тихо йтиму
У простір синій і глухий,
В дорогу довгу й ледве зриму.

Ширяє синява над плаєм,
Стукоче мисль без вороття,
Бентежне слово вилітає
На шлях життя — на все життя
В безкраї синяви над плаєм.

Без паруса слова смиренні
Тобі легітливо до ніг;
За ними вслід в життя щоденне
У сум чи сміх Твоїх доріг
Слова у пристрасті смиренні.

МЕЛОДІЯ МРІЙ

Мелодії та мрій намисто
Тремтять колібрами в душі —
Так тепло, радісно, врочисто
Летять до Тебе в даль усі,
Моїх пісень і мрій намисто.

І обіймуть далекі мрії
Твоїх шляхів, Твого життя,

Надіями укриють вії
Минулого та майбуття,
В симфонії сплетуться мрії.

І думи весняні у простір
З моїх розспіваних антен,
Запахнуть зеленню всі брості,
Між нами квіту ґобелен, —
З пісень і дум барвистий простір.

СВІТЛОТІНІ ЛИСТОПАДУ

I

В огнях дерева й барвне листя
В осінньому багатстві шат,
І в спогаді святому місто,
В якім з'єднав нас листопад
У кольорі багровім листя.

З'єднав нас кетягом калини,
Полином згублених надій,
І листопаду листя лине
В доріг кривавих буревій,
Щоб біло квітнув квіт калини.

З'єднав завзяттям скорпіонів
На свят світла і сірість днів,
І в бездоріжжя вавилонів
В громах і блискавках шляхів
Вело завзяття скорпіонів.

II

У світлотінях листопаду
Роки без запаху весни
Пройшли сновидами в баляду,
На мертвій яві барвні сни
У хризантемах листопаду...

Десь стріл, десь зойк — нема вже друга!
І день це ніч, а ніч це день,
Як стид і сум, терпка наруга
В поході стеж, в акорд пісень
Народить месника і друга.

В незриму точку перспективи,
В світла незримої мети,
У такт доби — у жар і зливи
І нам іти! І я, і Ти —
Точки незримі перспективи...

III

... І мить зворушення в поході
У спалаху в палких очах
Що з іскор слів — вночі, в негоді,
цвіли пожежами в казках
Новим завзяттям для походів...

Яке тепло в Твоїх зіницях,
Гарячий доторк спраглих рук,
Що взимку грітиме в темницях,
Як не долине лист чи звук,
Лиш згадкою тепло в зіницях.

Не загублю тепла хвилини
В байдужості лінивих днів,
Що сподіваннями прилине
У привиди кошмарних снів
Про дні нові й чужі хвилини.

РОКИ В АКОРДІ

I

Що день — як днем є рік в акорді!
Світанки й присмерки в піснях,
Моря, і гавані, і фйорди,
— Як на верхів'я світлий шлях,
І наші дні й роки в акорді...

Що гнів, злоба людей, образи,
Як Ти і я, і я і Ти
З життя зеленої оази
В безмежжя маємо ввійти
Над гнів людей, злобу й образи.

В безмежжі вічности й простору
Сонця, і зорі, і світи,
В піснях лісів, пташиних хорів
І Ти і я, і я і Ти
В безмежжі вічности й простору.

2

Рух барв і форм калейдескопом
У вічній юності життя,
До сонця в літ крутіж захопить
Спіймати в світлі суть буття,
У зміні змін калейдоскопу.

У пристрасті бажань в зеніті,
З днів досвіту у присмерк літ
Без втоми зеленню рясніти,
З прильотів зараз у відліт
У тузі почувань в зеніті.

І вічна юність в вічній зміні
Без змін хотіння й почувань.
Я вічні почуття без тліні
Складу Тобі одній у дань —
Незмінні у житті у зміні!

3

В тумані сірих днів без змісту
Ясніє блискавкою мить:
Тож у дорогу променисту
Все вище кличеш у блакить,
І мить стає найглибшим змістом.

Ген в облаках — життя в блакиті
В промінні золотім хвилин,
Як кожна мить повік у сітях
Без слів, із ніжности глибин
Вливається в красу блакиті.

І раз-у-раз барвінком синім
Вплететься мить у наш вінок,
В срібляного волосся іній,
У ритм сердець і в юний крок
— Незв'ялений барвінок синій.

4

І знов з безжурности в утому
День згорблений іде у смерть...
Сон стелить чорну паполому
На зло й добро, на праці твердь,
На очі зв'ялені й утому.

І в'яле тіло байдужніє
Без мрій, дороги та мети,
І ніч не ніч, і день не дніє,
Лиш привидом далека Ти,
В байдужості — на день надіє...

На день новий встаю я знову
В нещадний круг нових завдань,
З теплом очей, з відлунням слова
На шлях невдач і сподівань,
Щоб ласкою зійшла Ти знову!

ВІЧНЕ СЛОВО

1

У римах різьблених сонетів,
Ліризм у кольорах пастель —
Життя мистця і храм поетів,

Для гордих луків капітель,
Словами сплетені сонетів.

Святині, образи та слово
Живуть у вічності плянет,
Як проповідь — Нагорна мова,
Як сповнений добра профет —
В добрі й красі безсмертя Слова.

І мислі в ніжності розмови,
І вічна зелень юних снів
В піснях дороги й ритмі крови,
З добром життя й красою днів
В безсмерті спільної розмови.

2

Не згинеш в небуття тумані,
Тебе не скриє злюща тінь:
Любов, мов пісня, не омана,
— Любов поривів та терпінь
В світлах проміння над туманом.

Як кольори мистця в картині,
Як творчі мислі днів Твоїх,
В рядки закуті в самотині,
Так складена любов до ніг —
Краса безсмертя у картині.

Життя у полум'ї, в розлуках,
У злуці й єдності хотінь,
Не знищить завись, буднів стукіт,
Туман не скриє, злобна тінь
Світанку з почувань розлуки.

3

І ніч заглиблена у книгах,
В рядки спливаєш книги книг,
Щоб в болю, що з віків заскиглить,

Звук слави й велич не стих,
Щоб всі ми ожили у книгах.

В роках самотности незрима,
В беззвучності німих кімнат,
Князів, пророків одержимих
Віднайдем в згарищах палат,
Із попелищ церков незримих.

Ікони й фрески з книг на стінах
Відлунням гомінких віків —
Мисль феніксом з вогнів руїни
У вічності живих рядків
Малює майбуття на стінах.

Святослав Гординський

ПЕРЕКЛАДАТИ ЩЕ РАЗ ЧИ НІ?

Мені вже не раз доводилося стрічати запити, навіщо я перекладаю поезії уже перекладені іншими поетами, не раз десятикратно? На це я звик відповідати: це проблема власної інтерпретації, проблема того, як я особисто бачу і сприймаю якийсь поетичний твір, і на це складається ще багато інших причин, між іншими та, що поет хоче особисто переживати якийсь блискучий поетичний твір, так як інтерпретатор якогось музичного твору хоче надати йому свого власного звучання. Далі, перекладач часто буває незадоволений роботою своїх попередників, в якій щось або пропущено, або висловлено не повністю, або ж з іншою інтонацією, ніж та, що її має твір оригінальний. Візьмім, наприклад, "Міньону" Ґете — пісню, яку співає бард з арфою в його повісті "Роки навчання Вільгельма Майстра" (1784). Ми маємо переклади цієї пісні пера П. Куліша, І. Франка, М. Рильського, М. Бажана та інших поетів. Там є речі майстерні, а все ж не кожен з тих поетів брав до уваги музичне звучання тієї пісні і в їх перекладах часто бракує цезури після 4 або 5 складу ґетевського десятискладового вірша. А саме завдяки своїй милозвучності ця пісня належить до золотого репертуару німецьких співаків, — не диво, бо Ґете належить до наймузичніших поетів Німеччини. А музику до "Міньони" склав Бетговен.

Отже, вимоги адекватної ритмічної музичности в перекладах повинні бути дотримані, бо вони — органічна суть тієї поезії-пісні.

Мій переклад "Міньони" був зроблений зараз після війни, коли довелося проживати довший час у Фрайбурґу, але цей переклад не увійшов до моєї збірки "Поети Заходу", виданої в Нью-Йорку 1963 р., тому що в тій збірці хотілося дати твори, можливо, ще не перекладені українською мовою. Десь у 2-ій пол. 70-их р.р. появився переклад тієї пісні пера М. Бажана, майстерний, але попсований передачею ґетевських "die Goldorangen" не як "помаранчі", а "апельсини". Німці, звичайно, мають теж "Apfelsinen", але Ґете для італійського

настрою своєї поезії дав "помаранчі" (італ. arancia), і німецького походження русизм в українській поезії просто шокує. Навіть в оригіналі коли б Ґете дав німецькі "апельсини", поезія вивітрилася б.

Переклад "Осінньої пісні" Верлена постав ще в половині 30 рр. у Парижі, але тоді з погляду технічного я ще не вмів досягти усіх основних вимог перекладу — змістової адекватности, ритмічної співзвучности й ідентичности ліричного настрою. З тих самих причин я тоді почав і покинув перекладати баляди Війона і вернувся до них щойно в 60-их рр., уже краще озброєний. Отак і з Верлена залишилося тільки кілька варіянтів перекладу тієї поезії і я звів їх докупи при іншій нагоді. Тією нагодою було видання в Києві вибірки поезій Верлена в перекладах М. Лукаша і Гр. Кочура, з двома паралельними перекладами "Осінньої пісні" пера тих авторів, набагато кращі за раніші переклади М. Терещенка, М. Рудницького й ін. Рецензуючи те видання в статті "Французькі поети в українських перекладах" ("Сучасність", 4, 1969), я відмітив вартості нових перекладів, але одночасно дав деякі свої зауваження. Я писав, що місцем дії тієї поезії була паризька вулиця, тоді як Лукаш згадує, що поет "іде з гір в долину", отже, дія відбувається в горах. З тієї самої причини Лукаш не згадав у своєму перекладі про годинник, бо це не мало глузду в горах. Також я звернув увагу на немилозвучний початок його перекладу: "Ячать хлипкі, хрипкі скрипки...", де є зручна звучна інструментація, але не того характеру, що у Верлена. А Кочур у своєму перекладі "виходить з дому на двір", значить, він чув биття годинника в кімнаті. Скрізь тут є недотримання місця дії, внесення в твір елементів чужих оригіналові.

На цьому тлі я подав наприкінці згаданої статті-рецензії свою інтерпретацію тієї поезії, але не в формі строфічній, а розкладеній на прозові рядки. Тут ця поезія друкується вперше в своїй оригінальній формі.

Переклад Верленової поезії про синє небо над дахом належить також до ранніх часів, коли я ще не знав справді добрих і майстерних перекладів тієї речі пера М. Терещенка, М. Рильського, М. Ореста, П. Тичини і М. Лукаша. Всі вони

дотримувалися вигадливої форми Верленових строф, де поет замість рим дав повторення двох таких самих слів у кожній строфі. Я на цю прикмету строф не звернув тоді особливої уваги, уважаючи, що повтори тих самих слів замість рим в українському вірші не дають потрібного ефекту. Тому я увів чисту риму, але не подвійну, а почвірну. Це дало зовсім інший ефект, який хоч точно не передає структури оригіналу, дає своє куди сильніше ліричне звучання цілости.

Реасумуючи написане, я сказав би, що повторні переклади поезій, які ми вже маємо з перлин світової літератури, все ж таки мають свою рацію існування. Вони шліфують, уточнюють вислови і передачу найтонших нюансів настрою і тому є важливими факторами поетичної лябораторії. Сподіватися, що це колись дасть у результаті переклади ідеальні, де іншим уже не буде місця — нема страху. Завжди буде місце на переклади — інші.

Йоганн Вольфґанґ Ґете

МІНЬОНА

Чи знаєш край, де квіт цитрин цвіте,
Де помаранч палання золоте,
Легкий вітрець там синявою мчить,
Спокійно мірт і гордо лавр стоїть —
Ти знаєш це?
Туди, туди
Мене з собою, милий, поведи!

Ти знаєш дім, де на колонах дах,
Від блиску заль аж мерехтить в очах,
І статуй ряд на мене очі звів:
"Хто скривдити, тебе, дитино, смів?"
Ти знаєш це?
Туди, туди,
Мене, мій вірний друже, поведи!

Ти знаєш верх, де хмари залягли?
Шукає мул там стежки серед мли,
В печерах там драконів рід живе,
Шумить вода, зі скель каміння рве.
Ти знаєш це?
Туди, туди
Мене, мій любий батьку, поведи!

Поль Верлен

ОСІННЯ ПІСНЯ

В осінню глиб
Ввілявся хлип
Віоліни,
Із серця дна
Надокучна
Туга лине.
Весь блідну я,
Коли здаля
Б'є годину,
На спомин днів,
Минулих снів,
Сльози ринуть.
Йду самітний,
А вітер злий
Дме, упертий,
Жене, мете
Мене, мов те
Листя мертве.

* * *

Небо над дахом синє
Сіяє в тиші,
Дерево в теплій сині
Гіллям колише;

Дзвін у блакиті промінній
Бренить так дивно,
Птах десь на дереві в тіні
Квилить розливно.

Боже мій, Боже! — незриме
Життя буяє,
Звуками неголосними
Над містом грає.

Що ж ти зробив, що гіркими
Плачеш сльозами,
Мов, що ти вдіяв з твоїми
Юними днями?

Переклади Святослава Гординського

Іван Боднарчук

Її СІМ'Я

Вона, здавалось, одна така. Надіне на голову беретку поверх кіс, обвантажиться книжками і в дорогу... Зустрічалась людям в різних місцях: на зупинках, роздоріжжях, досвітками й пізніми вечорами. Сплетіння її стежок було загадкове. Така собі низенька, щупла — дрібка людини. Хоч у коси вплiталось уже срібне павутиння пізньої осени, здавалось, ще росла. Говорили про неї, що десь няньчить чужих дітей, прибиральницею працює, а тут у друкарні, що біля пекарні — коректу читає, пише бо дітям казки.

При зустрічі з людьми винувато спускала очі, ніби перешіптуючись із кимсь, невидимим. Розмовляє сама з собою, то, очевидно, "не всі в неї дома" — дехто думав. Із доріг старости повертає на дитячі стежки...

Тепер вона в друкарні. Сонце впирається в причільне вікно, простеляє на обличчя працівників своє рядно. У гуркіт моторів, стукіт лінотипів, вплітається чиясь пісня: ... "Понад нашу хату вже качки летять..."

Лінотипіст Варлам (він тут практикує) складає їй книжку. Час до часу поглядає на неї — Мотрею її звати. Лінотип перестукує Мотрині думки, слово в слово переварює в олово. Мотря сидить над коректою. Інколи задивиться кудись далеко, у щось живе, невловиме, перебираючи пальцями, в повітрі, немов на клявішах фортепіяна. А тоді зривається на ноги й біжить до лінотипу.

— Пробачте, Варламе, не спішіться, у мене свіжі думки... може цих два, або й три рядки скинемо...

Варлам опускає руки, дивиться Мотрі в очі. Мотря підносить очі в стелю і з пам'яті читає цілий зміст книжки. Варлам дивиться на неї, як на несамовиту. Оглядається на інших, чи бачать вони це чудо. "Звідки в неї ці думки беруться", — думав.

— Звідки, Мотре, ви знаєте, що має бути так, а не інак? Хто вам це підшіптує, — питає Варлам.

— Не ваше діло, Варламе. Ви складайте те, що я вам

диктую. Ваша справа в пучках, а моя в душі. У вас, Варламе, мабуть, свого дитинства не було... народились ви старим... чи як? — підсміхається Мотря.

— А ви, Мотре, не у гнів кажучи, народились дитиною то й на старість дитинієте... У вас, бачу, думок, як у пса стежок...

— Посмійтеся з мене, Варламе!... — Та й так, із жартів і насмішок переходять на серйозну розмову.

— Можемо, Варламе, й посміятись трохи, але зрозумійте, що дитяча душа — це не глина, а чутлива нива, на якій добро чи зло — однаково коріняться. Що посієш, те й пожнеш. Ляпнемо невлучне слово, помандрує воно по дитячих душах і більше шкоди буде, як користи. Не обтяжуймо дитячих душ зайвими словами. Поки вкинути в цю ниву зерно, треба перш добре зважити... Тож не дивуйтесь, що я довго виношую його у своїй душі: в місячні ночі, в буревійні дні, в дорозі, в думках і снах,... немов молитву перешіптую в устах...

— Вам, Мотре, одружитися б і мати своїх дітей... — Підождіть, ще й одружимось... — Насмішками стукотять машини, переливаючись з піснями.

Кінчається робота, стукіт машин вмовкає... перегукуються пісні: ... "Понад нашу хату вже качки летять... Уже літ зо двісті, як козак в неволі"... З-за стіни, немов з глибини землі пробивається тужливий спів... "Поховали отамана в сиру землю глибоко... Гей, вийди доле із води..." Виносяться пісні за поріг.

Мотря засиджується до пізньої ночі над коректою, Варлам вичікує, щоб провести Мотрю на її квартиру. Це вже увійшло у його звичку. Кінчають роботу. Гаснуть світла, залишається тільки одна жарівочка кукати в кутку.

Темними, крутими вуличками, куди й автобуси не доїздять, проводить Варлам Мотрю. Мотря цього й не бажала собі, їй нічого боятись, а з Варламом мова в них якось не в'язалась.

— Чого це, Мотре, у вас думки якісь такі ще зелені?...

— Думаєте, Варламе, кольором вони зелені, а чи своєю невизрілістю!? — підсміхається Мотря.

— Ну, як вам сказати? Ви, рахувати, доросла людина, а пишете по-дитячому... — Мотря не знає, що на це Варламові сказати. Він це серйозно говорить, без жодних насмішок, а їй збирається на сміх.

Та тому, Варламе, що люблю дітей, — говорить Мотря щиро, — діти мені найближчі... Я вдячна їм, що збудили в мене надхнення писати...

— Воно так, але нам старим це нецікаве, що ви пишете... Писали б якийсь цікавий роман...

— Пишуть люди і романи, Варламе, але треба й для дітей... хтось мусить і для них писати... Писати для дітей — це по-моєму, Варламе, немов далековидом глядіти за обрій нашого майбутнього.

— Та, нехай вам, Мотре, буде й за обрій... — сміється Варлам.

Варлам проводить Мотрю до самого порога її квартири. Тут ще підожде, аж вийде вона на поверх, засвітиться у її віконцях світло, вона махне йому рукою, і тоді він повернеться до своєї хати. А це — трапилась їм ніч буревійна. Срібним гребінцем блискавки чесали кудлату ніч, громами розпускалось небо. Варлам пригорнув Мотрю полою свого дощовика; перебігали з-під стріхи під стріху, доки продерлись крізь гущу ночі до Мотріної стріхи. Мотрі ніяково було тепер лишати Варлама на дощі.

— Знаєте що, Мотре, дощу ми здається не перестоїмо! Викличте мені таксівку...

— То заходьте, Варламе, до хати, чого будете ждати на дощі...

— Хіба що так... — сказав Варлам і, придержуючись поруччя, подався за Мотрею східцями вгору. Біля дверей ще підождав, щоб Мотря включила світло. Дихнула світличка запахами засушеної м'яти і васильків, озирнулась скромною обстановкою: ліжко, столик з писальною машинкою, два стільчики і плита.

— Роздягніться, Варламе, сідайте... запарю чайок... нап'єтеся зі мною чайку... Може дощ перестане, а не перестане, викличемо таксі.

— Хіба що так...

Варлам скинув плащ, повісив його біля дверей на вішалку... Вішаючи плаща, запримітив на стіні картину.

— Ви тут, сама?

— Як бачите...

— А це, хто тут на стіні? — запитав, запримітивши портрет.

— О, це було колись...

— Він тут?

— Ні, він там.

— Чи він ще живе?

— Живе в моїй душі.

Варлам дивився на картину, ставив запитання, звертаючись до Мотрі. Мотря, пораючись біля плити, відповідала, не оглядаючись.

Парою на запашну світличку дихнув чайник. Мотря налила в чашки чай...

— Будь ласка, сідайте, Варламе. Нап'ємося чайку.

Варлам, попиваючи чайок, увесь час поглядав то на картину, то на Мотрю, ніби порівнював одне з одним.

— А знаєте, Мотре, що я, як лише переступив поріг, то й зразу відчув, що ви тут не сама... втаємничене тут чиєсь життя... Оповідайте мені про цього командира. Кажете, влаштувався тут у вашій душі. А я думав, що ви ще неодружені...

Блискавки гадючками звивались по стелі, вішались на картину.

— Ви не помилились, Варламе. Я не одружена. Я тільки дружила з ним... Я йшла з ним нога в ногу, пройшла всі рейди... Він вмирав у мене на руках, поцілений ворожою кулею у груди... У соняхах підглянули нас пастушки. Я попросила в них хліба, щоб вгамувати йому кров. Та й так він минувся. Посадила я його, немов ту деревину в землю, щоб прийнялась і росла. Всохла моя рослинка. А пастушки залишились, росли й росла в моїй душі любов до них. Всюди я їх зустрічаю і служу їм своїм пером.

— О, це так, а я думав...

— Що ви думали? — Варлам оглянувся на хату, — оповідайте далі, а тоді я вам про себе скажу.

— Кажіть, послухаємо.

— Моє таке, Мотре, я одружився, а з жінкою не жив, схопили її німаки в облаві біля церкви. Я пустився услід за нею. Об'їхав Німеччину, а її не знайшов. Аж оце недавно прийшов

лист: приїжджай, Варламе, твоя дружина повернулась зі Сходу. Оце так, забрали на захід, випустили зі Сходу. Я зібрався в дорогу, додому, а тут лист — не спішися, Варламе, дружина твоя вже одружена... Чуєте, як воно? А що мені робити було? ... Тепер послухайте мене, поклав Варлам на Мотрині обидві руки, що були зложені немов до молитви, свою важку долоню. Послухайте, що скажу. Я не вмію так, як ви. Ви якась несамовита, літаєте у хмарах, а я ходжу по землі, то й люблю навпрямці, а ви вибачте мені за мою відвертість. Скажіть, будь ласка, що ви сказали б, коли б я вам, не стій, не годи, запропонував своє одруження. Мотря втягнула на повні груди повітря, здавалось порскне сміхом на хату, але ні. Вона тільки важко зідхнула. Ми, Варламе, не одної води з вами. Я в хмарах, а ви на землі... Діток своїх я не кину, для вас немає місця в моїй душі... Я в душу, Мотре, вам не полізу. Будьте собі чим хочете... ніхто вам пера з рук не вибиває, але подумайте хлопським розумом, чи варт клопотатись чужими дітьми, коли можна жити без журби? Ви в мене житимете, немов у Бога за дверима.

Ні, Варламе, ви скривдили б себе. Я люблю діток і більш нікого вже не буду любити, чому маємо себе дурити?...

Варлам зісунув свою долоню з її рук і не знав, де тепер її подіти. Оглянувся на хату. Ще сидів якусь мить, а тоді зірвався на ноги. Ніч загустала... Буря невгавала... Шиби захлиналась... Із Варламового плаща, що звисав на вішаку біля дверей, стікала вода. Варлам підійшов до дверей, зняв з клинка плаща, повернувся до Мотрі, легко вклонився і пустився в двері. Мотря включила світло на східцях. — Уважайте, Варламе, бо в нас стрімкі східці... придержуйтесь поруччя! — Я так і роблю, — сказав Варлам. На останній східці ще зупинився, оглянувся на залляту світлом Мотрю, щось хотів ще сказати, але тільки хитнув головою і вийшов, двері рипнули, світло згасло.

Вс. Журбенко

ВТІКАЮТЬ

(Уривок з недрукованої повісти)

Никифор вийшов з канцелярії сільради й попрямував у напрямі колись панського двору, а тепер команди прикордонної сторожі. На подвір'ї стояли колгоспні та селянські вози, наладовані устаткованням прикордонників. Навколо них ходив озброєний прикордонник, а другий стояв перед самим входом на подвір'я і приглядався до кожного прохожого. Побачивши Никифора, він натиснув на ґудзик у дверях. На ґанку з'явився капітан Овечкін.

— А, Никифор Прокопович! Пожалуста, заходьте! — і Овечкін ввічливо показав рукою на великі скляні двері, за якими містився його кабінет.

Никифор ввійшов до кабінету. Він чувся тут зовсім безпечно, безпечніше, ніж у сільраді, бож недалеко стояло більше сотні прикордонників — оборонців трудящих Совєтського Союзу — "ґероїв-поґранічніків".

Овечкін підсунув Никифорові м'якенький панський стілець, а сам сів навпроти, добувши з кишені цигарничку, запропонував Никифорові закурити. Синій димок підносився під гарно розмальовану стелю панської вітальні і там десь зникав серед різнокольорових орнаментів.

— А може так сто грам, Никифор Прокопович? — запитав Овечкін. — Це так, щоб легше розмова йшла.

— Можна і сто грам, — погодився Никифор. Сивуха скріпить трохи мої розхитані нерви, подумав Никифор.

Овечкін налив дві склянки горілки й обидва одним духом хильнули до дна. "Ну, да! — сказав Овечкін, покурюючи, — тепер можна вести розмову. Скажіть, що нового в селі, Никифор Прокопович? Який там настрій панує серед колгоспників й одноосібників? Що думає село про наш відступ?

Никифор краще вмостився на стільці, втягнув у себе ґіркавий дим цигарки й почав розповідати, що бачив, чув і знав. До таких розмов він уже звик, бо не раз проводив їх із

капітаном Овечкіним напротязі півтора року, тобто відколи він перебрав команду над прикордонною заставою.

— Колгоспники перелякані відступом Червоної Армії, — говорив Никифор, — бояться, щоб одноосібники не захотіли на них помститися за те, що вони допомогли зорганізувати колгосп. Зате одноосібники чуються доволі безпечно, навіть веселі, про щось постійно по закутках нараджуються, ніби щось підготовляють. Я посилав поміж них довірених людей, але вони нічого не довідалися. Одначе, я певний, що вони щось готують.

Никифор розповідав про все, що бачив і чув, і при тому не забув тут і там згадати декілька прізвищ підозрілих йому людей. Був певний, що Овечкін зараз пішле по міліцію або скаже привести прикордонникам тих людей сюди, як контрреволюціонерів-бунтівників проти совєтської влади. Але Никифорові здавалося, що цей страшний злочин, який готує село проти режиму, є для Овечкіна зовсім байдужим.

Да! — промовив Овечкін, коли Никифор скінчив свою мову. — Прокляті контрреволюціонери тішаться, що ми відступаємо. Сволоч націоналістична — самостійники! Але ми ще з ними розрахуємось. Їх усіх треба було давно постріляти і не цяцькатися з ними. Мало у вас хороших людей, Никифор Прокопович, мало. Але то нічого. Знайте, що ми не відступаємо перед ворогом. Ми відступаємо з тактичних причин. Коли б ми хотіли, то за кілька днів були б у Берліні, але ми не хочемо. Ми пустимо ворога углиб нашої країни, щоб він роззухвалився, злегковажив наші сили, а тоді ми скоро і з малими втратами знищимо його й покажемо, що значить Червона Армія. Хай вони зайдуть у наш край і побачуть самі, як у нас хороше живуть колгоспники, які в нас школи, кіно, театри... Це пересічних німців здеморалізує й вони не захочуть воювати за Гітлера з його фашистським режимом. Я запевняю вас, Никифоре Прокоповичу, що ми повернемося знову і тоді горе буде тим, що тепер підносять свою зрадливу голову проти нас. — Він, хвилину подумавши, нервовим кроком пройшовся по кімнаті і знову сів на своє попереднє місце.

— А тепер обговоримо актуальні справи. Що ви думаєте

робити, Никифор Прокопович, відступаєте разом з нами, чи залишаєтеся тут?

— Я сам ще не вирішив, — відповів Никифор. — Я хотів би втікати на схід, бо тут земля підо мною горить і залишатися небезпечно. Але в цій справі я хотів би почути ще й вашу думку, товаришу капітане. Що ви на це скажете?

— Да, це правильно, що ви чекаєте на думку людей партійних і вірних Совєтському Союзові. Я, бачите, дістав доручення залишити тут довірених людей, які працювали б для нас у німецькому підпіллі. Їхнє завдання — пильно стежити за настроями людей, які треба відповідно використовувати для нашого руху; приглядатися, що хто робить, хто співпрацюватиме з німцями і з українськими націоналістами. І це все добре запам'ятати чи навіть записати. Але коли йде про запис, то це треба робити дуже обережно. Краще б було не записувати. В кожному разі, якщо записуватимете, то записки треба добре заховати, щоб не попали в небажані руки. Крім того, нам треба буде старатися, щоб наші люди могли дістатися на працю до різних німецьких урядів і установ, щоб там змогли здійснювати наші завдання.

— Я мав нагоду переконатися, що ви, Никифор Прокопович, людина чесна й працьовита, заслуговуєте на це почесне завдання. І тому, власне, я, від імени партії, призначую вас на цю роботу ось тут у вашому селі.

— Я дуже вдячний вам за таке велике довір'я до мене, — по хвилині надуми відповів Никифор, — але я маю один сумнів, яким хочу з вами поділитися. Ви знаєте, мабуть, що ціле село наставлене тепер проти мене вороже за те, що я вірно служив партії і, власне через те, я боюся, що не зможу вив'язатися з накладеного на мене завдання. Я не сумніваюся, що знайдуться людці, які будуть шукати можливости пімститися мені. І, якщо б так сталося, то хто тоді поведе підпільну роботу? Може б краще було, щоб когось іншого призначити до цієї роботи — такого, кого ні в чому не підозрівають. Я кажу вам щиро, товаришу капітан, що я б найрадше виїхав разом з вами на схід, де люди вже перевиховані та зрозуміли, до чого прямує партія й уряд під керівництвом нашого вождя і вчителя товариша Сталіна, — закінчив Никифор давно вже вивченою напам'ять фразою.

— Да! Я зрозумів вас, Никифоре Прокоповичу, але це вже не вдасться змінити. На вас партія накладає цей обов'язок і ви мусітимете його виконати. Чуєте? Мусите, — з притиском повторив Овечкін. — Як ви це зробите, це не важливо. Ви можете вживати різних засобів, щоб тільки дійти до мети. Не забувайте, що мета виправдовує засоби. Ви переховайтеся десь перших кілька тижнів, а потім старайтеся дістатися на службу до німців і там виконуватимете своє завдання. Цим способом ви зможете зробити для нас дуже багато. Там ви урятуєте своє життя, яке для нас також дуже цінне. Ми скоро повернемося назад і тоді винагородимо вас щедро за ваш труд. Тільки робіть це все дуже спритно, щоб вас не спіймали німці.

Никифор слухав кожне капітанове слово й роздумував над тим, що почув. Він уже у своїй уяві бачив те, що його чекає від односельчан, як тільки більшовики відступлять із села. "Що ж, — думав він, — треба робити так, як каже Овечкін, а коли це вдасться, тоді... Ех коли б так..." І перед його очима виринала зірка слави і ласки. Нагороду одержать від самого Сталіна. А тоді вже ніхто не зможе стати на шляху до його кар'єри.

— Добре! — згодився Никифор, — Я приймаю це доручення і доложу всіх зусиль, щоб його виконати. Зроблю все, що буде в моїх силах для добра нашої великої Батьківщини. Я залишаюся на місці, товаришу капітан!

— Так, харашо, Никифор Прокопович. Робіть так, як я вам радив. Уживайте різних методів, щоб тільки осягнути ціль. А тепер, до свіданія. Бажаю вам багато успіхів.

Никифор попрощався і вийшов.

Капітан Овечкін залишився сам. Він глянув через скляні двері на подвір'я. Сонце добігало вже до західнього небосхилу. Він ніби сам собі не вірив у те, що побачив. Глянув ще на свій годинник. "Треба виїжджати поки день,— промовив сам до себе. — Нім смеркнеться, мусимо бути на битому шляху". Овечкін відчинив двері і крізь зуби кинув наказ: "виїжджати!"

На подвір'ї зчинився рух. Заскрипіли непосмаровані колгоспні вози, кричали візники. Десь падала гостра команда, а за нею криклива лайка. Сюди й туди бігали прикордонники, ніби не знали, що їм робити. Вони покидали свої становища й залишали кордон, який відділяв "визволену" Галичину від "визволеної" Буковини. Отже, кордон, якого нібито й не було,

але пильнували його сильніше, ніж це було колись, коли Дністер розділяв дві держави — Польщу й Румунію. Прикордонники нерадо покидали цей край, де, як це вони самі говорили, так добре жив народ. Нерадо вертались вони туди, де була тільки примара людського життя, де ще всюди видно було сліди недавнього страшного голоду, де панував терор і вічний неспокій. Щойно тут вони побачили, якою великою брехнею закривала совєтська влада перед ними західній світ.

Радилися між собою колгоспники-візники, радилися прикордонники, як би то залишитися тут, помимо того, що туга тягнула додому до своїх рідних.

Нарешті, валка возів виїхала на дорогу й повільним кроком покотилася до будинку сільради. Там вона зупинилася і капітан Овечкін зайшов до канцелярії, де застав тільки Никифора й Остапа. Він сердечно попрощався з ними як з братами-друзями, що вірно допомагали йому в роботі, і вийшов на вулицю. Прикордонники затягнули вже були якусь тужливу пісню. Приграва гармошка. Тут і там стояли селяни і йому здавалося, що вони ніби з погордою дивилися на своїх "визволителів", які тепер відступали.

— Пашлі! — сказав Овечкін, і вози рушили в дорогу.

— До свіданія, — крикнув Овечкін селянам на прощання. — Нє таскайтесь за намі, ми прійдьом обратно на погібель фашістскім бандітам... До свіданія!

— До свіданія, до свіданія! — кричали прикордонники, і гармошка заграла прощальний марш. Повільною ходою вози спустилися вниз і заховалися у тіні кріслатих верб у долині Буртів, прямуючи напівніч до головної дороги. Поїхали, залишивши на призволяще своїх вірних співробітників Никифора й Остапа, які залишилися немов сироти без батьківської опіки. Вони обидва ще хвилину стояли перед сільрадою і дивилися вслід прикордонникам.

— Годі ж тут стояти, — промовив Никифор, — бачиш, вони поїхали, а тим самим скінчилося наше урядування. Ходімо звідсіля геть. Нам тут уже не місце.

— Куди ж нам іти? — понуро запитав Остап. — Те, що чекає нас, то не обмине. Пощо себе дурити надією?

— Не говори дурниць, — відповів Никифор, — береженого й Бог береже. Краще не бути в людей на очах.

Никифор вхопив Остапа за руку й потягнув за собою. Ішли у напрямі Никифорової хати. На кожному кроці зустрічали їх люди згірдливими поглядами та погрожували кулаками.

— Пождіть, ми з нами розправимось! — кидав дехто за ними вслід. Вони не відповідали. Раділи тільки, що все те покищо на погрозах кінчалося. Дорогами бігали якісь гінці, немов би щось заповідали. Гуртами тут і там стояли старші господарі та щось радилися, ніби намагалися вгадати, що їм принесе завтрашній день.

На землю падали червоно-золотисті проміння сонця, золотом блистіли колоски напівдостиглої пшениці й хилили свої голівки, немов би кланялися чарівному літньому заходу сонця. Від ріки доносилося квакання жаб і змішувалося з муканням корів, що поверталися з пасовиська додому.

Дійшовши до своїх воріт, корови мукали і повагом заходили до стаєнь. Вслід за ними йшли господині з дійницями в руках.

Сонце вже ховалося за сині гори і до землі доторкнулася своєю м'якенькою рукою тепла липнева ніч. Десь здалека плив понад селом бадьорий спів. Це поверталися з роботи хлопці й дівчата і піснею заливали своє горе, привертаючи хоч на часочок серцю спокій — так, немов відновлювали свої молодечі сили, зужиті цілоденною працею. Пісня лилася понад широкі колгоспні поля, понад вузькі смужки нив одноосібників і летіла ген високо під погідне вечірнє небо. Тут і там вже показалися золотисті зорі, що моргали до нещасної землі, до людей, ніби запрошували їх: любіть одне одного так, як люблять всі зорі на небесних висотах.

Пахощами дихало повітря. Пахли достиглі лани збіжжя, зеленню пахла кукурудза й солодкавий запах спадав з повнорозцвілих лип. Все це змішувалося в один чудовий і незабутній запах подільського літа, запах літньої ночі. Ще десь далеко гавкнула, немов спросоння, собака і знову все затихло. Тільки старі, славні на цілу околицю млини-пливаки стояли на сухому березі ріки й згадували, як минулими роками вони у цей час плавали по воді й цілу ніч ніби дражнилися з нею. Вода цілою силою кидала свої хвилі на їхні лотоки, немов би хотіла знищити їх, щоб вони не заваджали їй на дорозі у поспіху до

глибин славного синього моря. Але величезні колеса спокійно оберталися навколо своїх осей і порушували млиновий камінь. Цілу ніч досвідчений мельник сипав золотисте зерно пшениці у кіш, а з-під каменя випадала мука на благо довколишніх людей. Довгими роками боролася вода своїми хвилями із млинами, зі злости виривала з-під них грубі ялиці, на яких вони спокійно й безжурно трималися на поверхні води. Але не могла їх знищити. Аж ось, прийшли якісь нові люди в дивних дзюбатих шапках і наказали витягнути млини на берег, де вони нудяться вже другий рік.

Минулися ті часи, коли вони так спокійно плавали по старому Дністрі й працювали на користь людям, а мельник цілими ночами вигравав тужливу пісню на сопілці, якою виливав все своє горе і повідомляв про своє щастя. Тепер млини стояли бездільно та мріяли, чи прийде ще час, коли їх знову спустять на сині, бистрі води Дністра. Жалів і Дністер за ними, бо і йому хотілося, щоб вони далі плавали собі на його водах та розповідали про життя-буття села. Він також із сумом дивився, як вони почорнілі, зажурені з жалем дивилися на нього, ніби прощалися з ним.

— Не сумуйте, не сумуйте, — шуміли до млинів верболози, —ці недобрі люди йдуть геть. Їх скоро уже не буде.

— Вони пішли вже, — відгукнулися своїм лапатим листям тополі з панського парку, які перші бачили, як відступали прикордонники.

— Чуєте, чуєте, вони вже пішли, — радісно підхопили верболози.

— Хто ж це вам казав? — насилу простогнали млини.

— Ха, ха, ха! — весело пирскнув вітер. — Хіба ж не чуєте, який гук ген там за рікою? Це відступають ті, що вирубали моїх племінників вздовж ріки, ті, що понищили села, поруйнували хати; ті, які заборонили вам плавати по водах Дністра. Але вони вже втікають назад туди, звідки їх два роки тому принесла лиха доля.

— Ага, ага. Он воно як! — дивувалися млини. — Вже втікають, втікають...

— Так, так, утікають, — збиточно закрутився на одній нозі вітер і поніс цю вістку далі на схід.

— Утікають, утікають, — радісно шумів Дністер, передаючи цю вістку хвилям, що бистро летіли до Чорного моря.

— Утікають!

Олександер Зозуля

ПОЇЗД ІДЕ НА СХІД

(З нотатника)

Колеса виграють ритмічно-сумну мелодію: стук-стук, стук-стук... Крізь заґратоване вікно вагону миготять телеграфні стовпи, помережані дротяною павутиною, що обривається десь в таборах далекої півночі.

Інженер Сегдар уважно прислухається до ритму коліс і, ніби щось пригадав, раптом оголосив:

— Якщо кожний стук коліс помножити на рейки, що мають по п'ятнадцять метрів, то взнаємо, скільки кілометрів накрутили колеса за десять днів.

— І що це вам дасть? — озвалася з кутка апатична особа. — По-моєму, завдання коліс лише котитися вперед, а куди докотяться — це питання.

— Той, хто винайшов колесо, — заперечив хтось з верхньої полиці, — не думав про те, що воно стане засобом перевозу нас з України на Соловки чи Воркуту. Мене цікавить інше, скажімо, на чому тримається світ, на правді чи брехні? Один політик обґрунтував це так: якщо брехня доводить до мети, то хай живе брехня! Мене слідчий на допиті запитав: "Скажіть мені, що більше: один чи два?" Я делікатно відповів —два. Він засміявся і переінакшив запитання: "З погляду діялектики може бути й навпаки. Наприклад, два яблука і один кавун. Що більше?"

— Міркувати, — зауважив Сегдар, — що важче, пуд пір'я чи пуд заліза, їй богу не цікаво. В наших умовах насамперед потрібний спокій душі.

— Але ж, Оскаре Карловичу, ви в своїх лекціях твердили, що силою розвитку людини є цікавість. Щождо спокою, то ще Айнштайн ствердив, що абсолютного спокою в житті не було, нема і не буде.

— А що ж буде?

— Хаос і...

Хід коліс уповільнився, заскрипіли гальма, поцілувались

буфері, вагон захитався і дискусія обірвалась. А коли наш вагон загнали на запасну колію, дискусія відновилась на тему: де ми є, і де будемо?

Цю безплідну дискусію конвоїр припинив голосом зверхника:

— Станція Петропавлівськ! Через годину вагон причеплять до поїзду, що йтиме на Караґанду. Зараз одержите хліб і воду.

У вагоні заметушились разом з вигуками. Поважні інженери, наче підростки, стрибали з верхніх полиць, обнімались, цілувались. І хоч до Караґанди було 700 кілометрів, почали готуватись до виходу.

— Відмовились добровільно їхати в азійські степи, — мовив старенький геолог, — так готуйся по-воєнному і не розмовляти!

Оскар Сегдар, як староста вагону, почав читати чергову мораль.

— Що таке щастя? Кожен по-своєму його тлумачить, але коли врахувати, що ми їдемо не на Воркуту чи болотяні тайґи, то Караґанда є щастям. Знову ж, клімат можливий, залізниця під боком, що сприяє зв'язкові зріднею.

Якийсь скептик зрезюмував це так:

— Світ великий, а жити тісно. Здається, ще Езоп сказав, що в природі прекрасне лише сонце, зорі, земля і море. Решта страждання і страхи.

— Але ж і страждати можна по-різному. Хочу нагадати, — додав Сегдар, — що Караґанда — це колишня англійська концесія. Вони перші почали розбудовувати тут шахти і я, працюючи у них геологом, чимало зробив свердловин в пошуках вугілля. Тепер почата ними робота продовжується. Країні потрібне вугілля, а вугіллю інженери, що добувають підземні скарби.

— Так ви, Оскаре Карловичу, їдете наче додому.

— Ніби так, — засміявся Сегдар. — Нагадую, що Караґанда — це північний Казахстан, де взимку великі морози, а влітку нестерпна спека плюс відсутність води.

Мій сусід Дувид Барембойм, що від самого Харкова лежав непорушно в своєму кублі, вперше заговорив.

— Ти щось второпав з їхньої розмови?

— Я зрозумів, що ми серед цього гурту випадкові. Ми не інженери, нами лише довантажили вагон. Треба думати, що будемо робити взавтра.

— Що було, ми знаємо, що є, ми бачимо, а що буде... На біса нам морочити голову. Мене цікавить, чи є там наші. Я маю скрипку, я їм гратиму фрейлакс...

І подумалось мені, якби виглядав світ, коли б у ньому не було шахраїв, брехунів і наївних. Напевно не було б соціялізму.

Остання зупинка. Перед нашими очима стовбичить біблійний "ковчег" — це станція, зліплена з суковатих дощок. "Цю будову, — розповідає Сегдар, — ще англійці побудували, щоб розпочати будівництво залізниці. Більшовики їх витурили і я, лишившись біля розбитого корита, перекочував на Донбас. А тепер, як бачите, знову тут. Чи не глум долі?"

Транспорт був напоготові й інженери слухняно зайняли місця у вантажній машині. Майор ҐПУ перевірив прізвища й діловитим тоном пояснив:

— Вас засуджено на п'ять років примусової праці, але уряд вас помилував і змінив присуд на п'ять років адміністративного заслання з дозволом працювати за фахом.

Коли машина зникла в ранковім тумані, у вагоні лишилося нас двох. Виглядало так, що про нас забули. Конвоїр десь повіявся, не сказавши й слова. Хотілось вийти на свіже повітря, але вагон замкнуто. І мені чомусь пригадались слова мандрівника: "Степи, степи — азійський край, хто тебе завоював і для чого?"

* * *

Десь опівдні появився наш опікун.

— "Собірайтесь с вєщамі! Всьо устроєно".[1]

Ми вийшли з вагону, минули "ковчег" і перед нами, як на долоні, красувалась панорама міста. Точніше, міста ще не було, а лише одна довга вулиця, що носила чомусь назву

[1] Збирайтесь з речами. Все полагоджено (рос.)

"Алея". Обабіч стовбичать незграбні бараки, в яких мешкає технічний персонал вугільного басейну. А далі на північ розкинулось "місто" — пагорбки нечисленних землянок, з яких клубиться дим. Це ознака, що в них живуть вуглекопи. Але найбільше нас здивувало, що серед тисячі горбків не видно будь-якої зелені. Одно слово — пустеля.

Конвоїр привів нас до контори кооперації і здав, наче брухт, завідуючому кадрами. Здавалось, що новий опікун нашим приходом був задоволений, але, побачивши в Дувида скрипку, трохи скривився.

— Ви музикант?

— Трохи музикант, трохи пекар, трохи кулінар.

— Защо вислані?

— За золото.

— А вас?

— За українізацію.

Видно було, що його зовсім не цікавило, за що нас сюди загнали, і, ніби подумавши, мовив:

— Тоді я вас обох зарахую вантажниками.

Поселили нас у землянку до двох шевців-латачів, які в кооперативній майстерні лагодили вуглекопам взуття. Один з господарів землянки Ілля Сидоряк почав нас знайомити з життєвими умовами підземелля.

— Хоч тутеньки жити погано, але при нагоді вижити можна. Все ж краще, як у таборі "Долінка". Там, прошу вас, живуть під замком, працюють по десять годин, а дієта — шматок хліба і миска зупи-просянки. На вечерю дають юшку з риб'ячих голів або "баланду" з китайського проса. Нам же належиться півтора фунта хліба і сякий-такий приварок. Все це одержує їдальня і нас харчує.

— Живете приватно, а харчуєтесь комуною?

— Ранком я поведу вас до харчівні, коли вас записано до списку, то вам дадуть ложку. Якщо маєте ложку, зуповар дасть пайку хліба і коряк зупи. Такий порядок для одинаків, а жонаті одержують приділ на руки і самі варять.

— Звідкіля ви є, що кажете "зупа".

— З Києва.

— То ви мій земляк! Але ж кияни кажуть "суп".

— Родом я зі Львівщини. У першу війну потрапив у полон, одружився з киянкою і додому не повернувся. Тепереньки тут.

— За що ж це вас сюди...

— За морґ поля. Якось прийшли вночі, зробили ревізію й знайшли від брата листа. А він варіят написав, щоб я йому продав морґ поля, що належиться мені. І вже коли мене допитували, то слідчий сказав: "Ти, паразіт, їси наш хліб , а за морґ тримаєшся, надієшся повернутись". Привезли сюди, а скільки тут маю бути не знаю.

— А з дому пишуть?

— Ні! А як там на Україні? Ходять чутки, що голод...

— Не знаю, бо перебував у тюрмі.

— Шкода. Кортить знати, як там жінка, син.

— Чому ж це ваш колеґа весь час мовчить?

— Після слідства він став заїкою, а швець він — перша кляса. Не рідко начальникам навіть нові мешти шиє. За файну роботу часто приносить кусень хліба чи тараню.

— А вам щось перепадає?

— Я латач. Що може дати вуглекоп, коли він такий лайдак, що прости Господи. Але коли хтось з кооператорів принесе полагодити мешти, то вже щось тикне.

Дувид весь час сидів та похитував головою. Нарешті не стерпів і запитав:

— Чи є тут "барахолка", що там продають і що купують?

— Є! В казахів можна купити верблюдженини, бриндзі, просянки та води. Часом і цибулину можна натрапити. Ярина тутеньки не родить, бо земля така, як попіл.

— І водою торгують?!

— Без води ж не можна, а її привозять цистернами з річки Нури та видають по два літри на день. Якщо не прикупити, то ходитимеш невмиваний.

* * *

Наступний ранок приніс чимало новин, які узаконили нас на цій пустельній землі. Насамперед завідуючий кадрами Дяков видав нам від комендантури посвідки, що маємо тут жити і раз на місяць з'являтися до органів для реєстрації.

— Я думаю, — зауважив Дувид, — що цей Дяков з наших, але чому в нього таке прізвище?

Від цієї хвилини нашим зверхником став експедитор, колишній мореплавець Боцман, покараний за контрабанду. Спритний одеський пройдисвіт зумів обкрутити навколо пальця коменданта органів, ставши його правою рукою.

— Сьогодні, — кинув у наш бік Боцман, — їдемо в "камандіровку" на озеро Балхаш по рибу. В дорозі можуть нас зустріти басмачі. Не здіймайте "шухеру" — відстрелюватись є чим.

Шофер Якимусь кинув до кузова торбу з харчами, баньку води та кілька брезентових решток, що рятували нас від пронизливих вітрів.

Ґрунтова дорога розрізує безмежний степовий океан, над головою височить похмуре азійське небо, що нагадує безмежну далечінь моря. Хоч тут не ростуть дерева, не водиться птиця, але казахи твердять, що кращого шматка землі нема на нашій плянеті. Щоб розвіяти сумні роздуми, запитую Дувида.

— За що тебе сюди запроторили?

— Мій батько говорив, що хто йде на війну останнім, то повернеться додому першим". Я так і зробив. Коли почали мужиків зганяти до колгоспів, Уланівські жиди почали утікати до Бердичева, а я до останку тримався свого заїзду і харчівні, бо шкода було лишити добрий гемдель. Якось прийшли до харчівні цілий кагал міліції, пообідали й замість заплатити, старший каже:

— Тепер, Дувид, здавай державі своє золото.

— Яке, кажу, може бути в бідного жида золото! — Щоб не мати мороки, вивезли мене до Бердичева, а потім до Харкова. Коли побачили, що золота з мене не зроблять, приписали Караґанду.

— Якось не віриться, щоб бути багатим і не мати золота.

— Ну, якщо й трохи було, то я дурний їм віддати. Поки вони прийшли, то моя Фріда з грішми вже була в Бердичеві.

— Через дурне золото мусиш в землянці валятись та горба гнути.

— Краще з грішми вмерти, як без грошей жити. Якщо тут є наші, ми не пропадем.

По-своєму Дувид мав рацію. Серед своїх людей легше

пережити скруту. Дувида відірвали від рідного кагалу, але не вирвали з душі надії, що той кагал про нього думає.

До рибальського причалу прибули в підвечірок, і Боцман зразу кудись зник. Вантажили рибу під орудою Якимуся. Риба була добірна, свіжа, і Дувид заходився смажити свіжину за своїм рецептом. Риба була запашна й смачна, можливо, тому, що рибалки почастували нас кумисом, від якого запоморочилось у головах.

Разом з сонцем появився Боцман з великим барилом спирту і почав частувати рибалок.

— Отак кожного разу, — мовив Якимець. — В Караґанді торгівля спиртним заборонена, за літер горілки платять 50 карбованців.

— І не бояться?

— Чого ж боятися, прибутки ж навпіл з органами.

Повернулися додому без пригод. Щоправда, за кілька кілометрів до міста не вистачило бензини й примушені були чекати на машину, яка дотягла нас до бази.

Наступного ранку знову наказ Боцмана:

— Збирайтесь в "камандіровку", поїдемо в Самарканд по городину.

Самарканд — це колишнє селище німецьких колоністів. Обрали вони це місце в долині біля річки Нури з двох причин: тут родюча земля, споживна вода і близько Караґанди, яку вони постачали городиною. Коли почали розбудовувати шахти, німців витурили з обжитих місць і натомість створили жіночий табір для вирощування городини, якою постачають вельмож.

У таборі працювало понад три сотні молодих жінок. Це колишні дочки царських чиновників та офіцерів. Брак засобів для існування примусило їх піти на вулицю. Їх виловили і привезли сюди вирощувати городину. Працюють вони без "підганяйлів" і не більше восьми годин. Начальство їм потурає, щоб оминути страйків.

Навантажили ми дорогоцінної городини, досхочу наїлись цибулі, напилися чистої нелімітованої води та ще й прихопили кілька літрів для співмешканців. Усю городину відвезли до закритої їдальні, в якій харчується начальство. Дувид,

почувши сморід від нашої риби, свавільно зайшов до кухні і жалібно вигукнув:

— Хіба так смажать рибу? Дозвольте, я вам покажу, як по-нашому готовити.

Коли Дувид закінчив смажити перші порції, смачний запах витиснув з їдальні сморід. Здивований директор подякував Дувидові і тут же запропонував працювати помічником кухаря.

І так я втратив товариша. Мабуть, тому що я був поганеньким вантажником, Боцман порадив мені шукати іншу роботу. Знайти роботу самому було не легко, бож у місті існувало лише три установи: Міська рада, управління Карвугілля та редакція газети "Караґандінська кочегарка". Саме тут дали мені роботу розсильного, обов'язком якого було розносити газету по установах та шахтах.

Якось приніс я газети до експлуатаційного відділу і віч-на-віч зустрівся з інженером Сегдарем. Він сидів за великим столом і уважно розглядав креслярські пляни. Побачивши мою виснажену постать, здивовано мовив:

— Маєте непогану роботу, але в наших умовах... Якщо перенесуть сюди обласний центр, думаю, що справи поліпшаться.

Від нього я довідався, що розпочинається велика будова міста. Насамперед мають збудувати велику електростанцію та водогін. Зрозуміло, що треба фахівців, а їх сюди й калачем не заманиш.

— Чому ж тоді не вишколюють казахів?

— Пробували, та нічого з цієї затії не вийшло. Виїздили вербувальники до Чацького району вмовляти кочовиків, щоб наймались на роботу до шахт. Вислухали вони аґітатора і спокійно розійшлись, а вночі організовано зі своїми отарами зникли. Район цей і досі розшукують. Казахи — це народ кочовий, вічно в русі з своїми отарами. І ще одно. Страшенно ненавидять европейців, що прийшли на їхні землі порядкувати. Коли з Петропавлівська до Караґанди проклали залізницю і мав пройти перший поїзд, тисячі казахів вчинили спротив: підкопували шпали, псували рейки й лявіною стояли та лежали на рейках. Паровоз кілька разів дав сиґнал і на повних парах

врізався в натовп. Цю кривавицю вони не забудуть і не простять. Ось чому в підземеллі працюють переважно розкуркулені українці та білоруси.

* * *

На великій площі майбутнього міста розтикано тисячі посохлих молодих осик — це караґандінська фльора — парк культури ім. Л. Кагановича. У минулому році посадили ці морозостійкі деревця, але вугільно-піскуватий ґрунт упокоїв посадку. Тепер херсонські селяни викорчовують насаджене і копають великі ями, які мають наповнити чорноземом, щоб садити новий парк.

Дивлячись на землекопів, мені пригадався Чупринка: "Риємо, риємо, риємо — землю неначе кроти..." Кортить розпитати селянина, що він думає, коли розмахує кайлом.

— Для чого ви, — питаю, — роздовбуєте цей породистий ґрунт?

— Будуть садити наново парк. А нам що! Платять по три карбованці за день, ну й харчові картки. Це тимчасово, бож нас найняли копати канал для водопроводу, але труб чорт-ма. Тож поки що довбаємось так-сяк. А подивітесь на ці заступи: раз копнеш і вдвоє зігнувся. Коли б скоріш прибула та вода, щоб можна було у волю напитись та вмитись.

— Родину маєте?

— Жінка та двоє підлітків. Дуже терпеливі й роботящі. Оце наносили землі, зробили городець і посадили цибулю, щоб від цинги відмолитись. А землю носили за десять кілометрів.

Хоч водогін існує лише в проєкті, але басейн в "парку" вже чекає на нурінську воду. Якийсь дотепник на стіні крейдою написав:

Сонце з неба припіка,
А води в ямі чорт-ма.
Може вода колись буде,
Але нас тоді не буде.

Я розношу газети. Дувид смажить рибу, а мої побратими в підземеллі добувають чорне золото. Так по-казахському зветься Караґанда. Чи це не є відновлення епохи Петра I, про

яку тогочасний діяч Прокопович згадує: "Людина не зробила ніякого злочину: раптом її хапають, заковують у кайдани і везуть до Москви, Петербурґу, невідомо куди. За що? Колись-то, рік-два тому вона розмовляла з якоюсь підозрілою особою... Без найменшої натяжки можна сказати про той час, що, лягаючи спати, не можна було ручитись за себе, що не будеш на ранок у ланцюгах".

Вивчали ми цю монографію на студентських семінарах саме тоді, коли розпочалось масове розкуркулювання селян, які нині живуть і працюють в підземеллі.

Розтерзаний душевним гнівом, я повернувся до своєї хижі. Мої співмешканці десь роздобули шматок верблюдини, зварили і ділять на рівні порції. Раптом до землянки влетів Дувид і радісно вигукнув:

— Є!... З новими висланцями прибуло аж трьох наших: часовий майстер, зубной врач і аптекар.

— Їх теж за золото?

— Яке там золото?! Треба таких майстрів, ну і привезли. Тепер тому зуборвачу буде роботи ого-го!

— Кого ж ще привезли?

— Я не знаю, але думаю, що водопроводчиків та електриків.

— З якої области прибулі?

— Я думаю, що подоляни, бо говорять "допіро" і "бидло".

Цілу ніч розмова йшла про новоприбулих, яким потрібна була порада, де саме шукати роботи, щоб можна було вижити.

Наступного ранку до редакції зайшов чоловік років 35. Зовнішній вигляд його свідчив, що людина інтеліґентна й ділова. Підійшов він до редактора, що сидів за саморобним столом, і чемно відрекомендувався:

— Називаюсь, — почав він, — Якутович, прибув сюди не по своїй волі та шукаю роботи. Можу виконувати працю коректора чи бухгалтера.

Редактор зрадів пришельцеві й зразу дав для виповнення довжелезну анкету, спеціяльно змонтовану для засланців. А на третій день Якутович вже працював коректором.

Якутович частенько заходив до нашої землянки, щоб розділити свою журбу та інших потішити. Може тому, що Ілля

Сидоряк був його земляком, а може й тому, що він звик спілкуватись з людьми. Про себе розповідав скупо й неохоче. З його оповіді ми довідались лише те, що він народився у Львові, закінчив Варшавський університет, належав до КПЗУ, нелеґально перейшов кордон. Після закінчення комуністичного університету працював завкультпропом, а потім секретарем Руженського райкому партії. На цій посаді його арештували за шпіонаж на користь Польщі. Єдиним доказом було те, що він листувався з сестрою, що жила у Варшаві.

З появою Якутовича наша землянка перетворилася в мініятюрну "Просвіту". Шкода, що ця самоосвіта тривала пару місяців, бо Якутовича забрали на якусь посаду до Алма-Ати.

На початку тридцять четвертого року мене викликала обласна прокуратура на авдієнцію. Очевидно, органи про це знали і видали перепустку до Петропавлівська без терміну. Це свідчило, що моя апеляція розв'язана позитивно.

Петропавлівськ зустрів мене своїм різким морозом і гострим північним вітром, що пробирався крізь моє благеньке пальто до тремтячого тіла. Цілу годину плентався я по вулицях у розшуках за потрібною установою. Це тому, що нікого спитати. Зустрічні пішоходи переважно казахи, на будь-яке запитання відповідають одним словом: "більме". Знає чи не знає, а відповідати не хоче.

Заступник прокурора Каломінський, що звик висланців називати "гражданін", раптом мовив:

— Сідайте, товаришу!

Слово "товариш" відродило в моїй душі животворчий дух. Оборонець закону вийняв з шухляди теку, перегорнув кілька сторінок і, ніби байдуже, мовив:

— Вас реабілітовано. І по павзі додав: "Слідчий припустив істотну помилку". Яку саме помилку, не сказав. Але зразу написав листа до міліції про видачу мені пашпорта.

До Караґанди я повернувся вільною людиною з правом на купівлю залізничного квитка, щоб лишити ці суховітряні, пустинні степи.

Мої співмешканці радо вітали мене з непередбаченою перемогою. А Дувид, на відзначення нашої дружби, вперше на

цій землі заграв свій фрейлокс. Грав він слабенько, але смичок завзято стрибав по струнах, а ліва нога притупцем посилювала жидівську весільну мелодію.

На станцію випроваджали мене всі мешканці нашої землянки, бо дуже цікавились, чи продадуть квиток на виїзд з басейну Карвугілля. І коли поїзд повільно віддалявся від станції, я ще довго дивився крізь вікно на три нерухомі, згорблені постаті, що повільно маліли в сивизні вечірніх туманів.

Олекса Ізарський

БЕРЕЗНЕВИЙ ДЕНЬ

(Розділ з романа "Столиця над Ізаром")

Жахливою, жахливою була перша ніч і перша доба хвороби. Правда, ранок проламав стелю цього пекла: в дірці засіяла небесна голубінь. Але в пообідню пору Вікторові надії на швидке видужання вже й померхли.

У другу ніч йому вже не снилася напівтемна церква, не марилася, Боже мій, хто б подумав, сестра. — Вона так благала всіх святих...

Звідки в нього взялася думка про сестру? Коли ж він мріяв про брата, крім Льоки, про сестру? Ніколи, здається. Ніколи свідомо.

У ту першу ніч, він щойно повернувся з Авґсбурґу, йому все привиджувалося, наче по ньому гуляли, наче по ньому спалахували вогники. І раз він збудив маму. Схопився до нього Льока. — Хворий намагався врятуватися. Він страшенно боявся згоріти, спалахнути, померти.

А друга ніч була просто тяжкою. Ніч — змора. Не ніч, а густий кал, бруд. — Запам'яталася не сама вона. Запам'яталося пробудження: наче проминула ядуха, наче запрацювали груди і щез страх за життя. — Вдалося глибоко вдихнути повітря й подумати ясно.

І тут Віктор ще раз помилився. Мама — ще раз уникнула відповіді.

Наївний, як десятирічний хлопчик, він дуже поспішав до своїх літературних перелогів. І намірювався пляномірно освоювати столицю над Ізаром. — Так страшно було йому прохворіти цілий тиждень.

Тиждень червонів термометр. Ще довго боліла голова. — Віктор нестерпно втомлювався. Його так і надило в ліжко. Легко вицвітав і вивітрювався настрій.

Пустими вдалися ранки і дні. Запам'яталося їхнє погасання, їхнє розчарування.

Нарешті Віктор примусив себе вчасно вставати з ліжка,

одягатися й сідати до писемного стола. — Була надія, що вдасться нашпилити на папір авґсбурзькі дні. Хотілося пересортувати вилов тих, власне кажучи, "годин з майстрами" і просушити свої власні сіті — бредень, волох, невід.

Але в лютому мати і брат, як поверталися з гімназії й університету, майже кожного разу заставали Нестора-літописця в ліжкові. — Одягнутий і озутий, він спав. А по ньому розгулювало передвечірнє сонце.

Страшно було дивитися на таке безсилля, на розкидані по ліжкові або під грудьми складені руки живого мерця. Завжди напівголодний, голодний Віктор потребував не лікування — відпочинку. Найголовніше — харчування. — Не для нього тяжка шапка Мономаха!...

Льока тільки зиркнув на маму. Зрозумів її з півслова: вона так багато сказала про Віктора. Що він так легко піддався хворобам, так легко хворів. Отже був надто уразливий фізично. Що надто чужа йому наша доба. Що не буде йому щастя на чужині та нічого доброго не передбачалося й на батьківщині.

... Дві декади місяця пішло майже виключно на лютування авґсбурзьких ідей і спостережень. — Віктор відшліфував масу рисочок до портретів наших письменників, і групових також, і розгорнув серії своїх думок до такої міри, щоб пам'ять могла їх легко відновити, легко підхопити. — Так було дописано, між іншим, календарець. А — проблема — нового в хаті на Прінцреґентенпляц не було.

Віктор поклав записник на пустий край стола, встав і підійшов до вікна, заглянув у протертий у шибці п'ятачок, коли у двері обережно-обережно постукала пані Гартль. — За спиною у неї стояв Микола Деркач, перший гість за останні тижні. Здається, що також гість єдиноможливий.

Віктор зрадів непомірно: надто вже знудився в хаті. Й тому вчинив грубу помилку — взявся читати Миколі свій нотатник, свої записи про цю вдатну й одноразово недоладну подорож до Авґсбурґу. Прочитав, власне кажучи, про побіжні наче розмови з Віктором Платоновим-Барським і Юрієм Корсунем, що відбулися на цементових сходах п'ятого корпусу, посеред з'їздівської юрби.

Тут трапилася несподіванка: Микола сприйняв прочитане йому... як хвальбу автора своїм успіхом серед літературної братії. Власне, не братії, а в літературних китів. Гість схопився з-за столу й узявся господареві доводити, що навіть у щоденникові нікому не завадить скромність і почуття міри. — Гидким йому здалося, що Віктор скрізь носиться зі своєю особою, як із писаною торбою. Скрізь відчутно, що Віктор пише про вчених і письменників, як рівню собі!...

Віктор розгубився й мовчки перечитав свою бідолашну нотатку про Віктора Платонова-Барського й про Юрія Корсуня. — Перший з них підійшов до нього й раптом сказав, що в молодого чоловіка голова аналітика. Й запитав, чи йому легко даються мови, як він "іде на мову". Вони навіть посміялися з цього приводу: Віктор-старший добивався оволодінням самим пляном, самою конструкцією мови, він за півроку вивчення мови уже вільно читав нею фахову літературу й навіть поезію; Віктор, молодший схоплював інше — ідіоми, вимову, наголос, акцентування. Тому Платонов-Барський, живучи в Німеччині, не розумів німців і потребував перекладача. Віктора Лисенка автохтони приймали за земляка. Він плинно говорив літуратурною мовою й мимохідь засвоював її говірки.

Тепер Віктор зацікавився вдачею Миколи, природою його заздрости, і прочитав йому кінцеві сторінки в нотатникові: "З'їзд письменників став для мене наче "прямим" — отже не "кривим"! — дзеркалом нашої літератури. Ні, більше, незрівняно більше того, — нашого суспільства й нашого народу".

"Таке все це рідне, якщо "рідне" в даному разі значить "звичне". — На кожному кроці "гойдалки": від простоти побуту, від незайманости і цнотливости людей аж до простацтва й цілинности мозків і загумінковости, "африканського примітивізму", однаково, читачів і авторів".

"Одноразово — й на кожному кроці — впадає в очі начисто гоголівська химерність сердець. — Здається, що Микола Васильович письменник достеменно український".

"Ми не тільки "дубові". В нас і несусвітня тонкість почувань. — Ґрунт для літератури світового значення. Для

цього наш письменник — лякувальник мусить стати, він і є ним, усім тим, що існує на Україні й у світі. —Il est tout ce qui Est..."

"Щодо простоти. — Наш народ, здається, має її за основу моралі й за першу ознаку мудрости. Його обурює ототожнення її з примітивізмом, як це часто зустрічається на Заході, для прикладу, в Г. Ібсена".

"Тут знадобився б мікроскоп. Щоб збагнути нашу натуру, наше — безлічі осіб і також збірне — обличчя. Чи не один з наслідків це "малоповерховости" нашого суспільства, нашої бездержавности?!"

"Цікаво також створити ідеальний образ письменника, прийнятний для переважної більшости українців. — Одно тут можна передбачити цілком напевне: ні в чому він не нагадуватиме Ібсена за своїм писемним столом, у сурдуті, з крохмалем білосніжного ковнірця й манжет".

Микола Деркач клекотів. І не знав, ні що йому тут далі робити, ні куди йому подітися. Йому мрівся двобій, ввижалася розправа. Так, розправа! — Він зрадів, як випадково натрапив на ґрунт: почув свій власний голос і здивувався своїй власній логіці.

Віктор погодився, що прочитані нотатки були надто теотичними, надто підсумковими. І похвалив Миколину тонкість, проникливість і також вимогливість. — Узяв та й прочитав гостеві тузінь чи навіть два стрічок своїх з'їздівських спостережень, заміток і блискавичних портретів.

І Микола, задоволений, щасливий, — зацвів. Та ще господар дому попрохав гостя й самому описати з'їзд, до дрібниць визбирати на папір авґсбурзькі знахідки.

Можна було запідозрити, що в Миколі пульсувала середземноморська кров: він ладен був вибігти на Прінцреґентенпляц і — прилюдно отже — застрелитися. В нього — видно було — майнула зовсім дурна ідея: стати перед товаришем на коліна. — Проте ясно було також: ще десять-п'ятнадцять хвилин і його настрій шарахнеться вгору, в небеса.

... Адже Віктор не ховається зі своєю працею, бо штовхає також і його, Миколу, до творчости. Віктор не хоче цвісти понад краєм битої дороги, а — посеред квітника, у садкові. — У

Лисенка так близько... між задумом, поривом і здійсненням, готовою річчю. А в нього, Миколи, так — безпотрібно — далеко. Він нарочито відкладає, нарочито чекає... аж поки намір згасне, загине! Здається, — щоб його не спростачувати. А може — щоб не працювати.

Щоб не працювати — то цілком напевне. Щоб тільки витати в емпіреях, тільки мріяти.

А він, Микола, щойно зайшов до Віктора, як уже доповів землякові, хворому, що його слово на з'їзді письменників було ні до чого. Тому присутні навіть не запримітили його. Заля боялася, що юний ерудит і мудрець говоритиме надто довго... Та й справді, до чого були всі ці Спінози, Дідро й Ролляни?!

Віктор вислухав гостя і згідливо хитнув головою.

Та Микола не вгамувався. Його потрясли Вікторові міркування про нашу "психологічну простоту" й нашу химерність. Боже, Боже, у ту мить у нього зачухалася рука! В серці в нього промайнуло жадання захистити честь України ляпасом, кулаком... Бо він, Микола, заперечував право людини вільно висловлюватися про наш народ і навіть — про Авґсбурзький з'їзд письменників. Бо він нікому не стерпить нерабської й нештампованої думки!...

... Віктор помітив дивний стан гостя й тому ще раз відвів його від дверей, ще раз посадив його до столу. — Розмову було спрямовано в тиху й гарну гавань. Отже: два типи письменників. Микола по-дитячому захопився ілюструванням Вікторової теорії про "павуків", — свої твори вони снують із власної субстанції, і про "бджоли", — мед їхніх книг знаходиться в зовнішньому світі.

XXX

Роман за два тижні лютого й два тижні березня злігся: "Ліна і Люба" — залишилося, "мої подруги" — відпало. Задум дещо устійнився й до того — ще раз: дещо — несподіваним чином. Щось — наприкінці зими — у ньому розстало й задзюрчало — початок весни — до моря... примітиву й непотребу. Немов з-під снігу, з'явився новий ґрунт. Це, майже напевно, — нова форма. Зі своїми — обновленими —

правилами і законами. Зі свіжим — дещо! дещо! — унапрямленням змісту. Аж течія пішла ним. Забулькотало.

Віктор уже щодня виходив з дому і від опери до "Янгола миру", поставленого як балькон над Ізаром з його долиною, над старим Мюнхеном. За цей час у Віктора набиралося так багато новизни, як стосовно до щойно написаного, так і задуманого, що доводилося повертатися назад. — Гірками лежали на столі рукопис і чистий папір дрібними аркушиками. На столі найкраще карбувався також і щоденник, він же — нотатник. Тепер записування не відкладалося до вечора й до ранку наступного дня: знахідки нашпилювалися на лінії негайно. Фіксувалися навіть відкинуті мозком тексти, навіть заперечені розумом ідеї.

Вікторові бракувало паперу для писання й бльокнота для нотатника, щоденника. Не можна було навіть уявити, де в Мюнхені знайдеться таке добро. Проте за декілька днів праці в нього був зшиток бланків з візенської молочарні, подарований йому Галочкою Іконніковою, а серед старих щоденників знайшлася книжечка з пустими сторінками. — У той рік поплив у минуле крижиною — Горішній Шлезьк. І Віктор з тої причини розпочав "Саксонський щоденник". Саме тоді навпіл луснуло кохання. Ліда поїхала через Саксонію, Штутцен, на Райн. І Віктор поклав шлезький нотатник до валізи.

З дому ніяк було йти. І не хотілося. Треба було відстояти нові межі задуманої книжки. — Віктор уникав згадок про Авґсбурґ. Йому так добре було вдома, насамоті з собою, зі своїм писанням, зі своїм задумом.

Подорож забрала в нього два дні праці. Одначе почуття було, що два роки. Крім того, в Авґсбурзі його прибирала до рук хвороба. Віктор двоївся без кінця й краю: з граничною чуйністю й точністю фіксував цю боротьбу в собі й за будь яку ціну намагався сприйняти масу-масенну вражень зовнішніх, ідей хвилюючих і злих. Жодного тобі благополуччя, жодної пригожости!

Корона літератури, її білі ризи опинилися в багнюці.

Треба було й собі кріпитися. Й рахуватися з нашою дійсністю, як на еміґрації, так і на Україні. — Адже Віктор, хоч зрідка, бував у Києві в клюбі письменників, що неподалік від

Золотої брами, спостерігав літературне товариство. Письменники — втікачі, в Авґсбурзі, теж пашіли вогнем, синім, жовтим, багряним. І тут література, мистецтво бурхливо сполучалося з політикою. Література як мистецтво, література як культура нікого, здається, не цікавила.

Авґсбурґ припер Віктора до муру. Не дарма й у Мюнхені він довго ще прокидався посеред ночі в паніці. Часом він хапався за горло, — мусив усе знову й знову переконуватися, що в нього нічого не боліло, що глитав він цілком вільно. Часом його переслідували жахливі привиди людей, земляків, жахливі становища.

У всьому цьому бракувало хоч ложки благодаті.

А в полтавському дитинстві, під впливом Наталії Олександрівни Лісовської, його "француженки", світ літуратури марився Вікторові як суцільний тріюмф, як суцільне свято. А тонкість, а вишуканість, а шляхетність! Київ був для нього відром холодної води на голову. Проте в нього був там університет про запас. І — схованка ще й у схованці — фундаментальна бібліотека, відданий йому вчителем, професором Ф. І. Сенченком, стіл неподалік від вікна на Володимирську вулицю й на Університетський сад.

Віктор, чітко передчуваючи і ясно передбачаючи хід подій справжнього життя, дозволяв собі — доки ще грав настрій — побавитися мрією, вигадкою, інколи — нісенітницею.

Він любив приглядатися до цього промінчика штучного щастя, коли він просвічував самоту кімнати і змушував очі й губи іронічно посміхатися. — Так, з такою метою, було твердо "установлено", що "Die Neue Zeitung" надрукує "Шевченка" точно десятого або одинадцятого березня.

У ці дні Віктор переривав свої ранки і дійсно виходив на Ізманінґерштрасе по газету. — В ній мусив бути надрукований його великий есей про Т. Шевченка.

Тут, раз і вдруге, проявився сам характер Вікторової гри з самим собою. — Потайки вона живилася надією на чудо.

Газету Віктор купував у кіоскові насупроти вілли музею Штука, вліпленому в зелений паркан будівельного майданчика. Проглядав її вдома за обіднім столом, бо мусив негайно лягти. — Падав на ліжко. В нього гас мозок. А серце

враз бараніло й гуркотіло в груди, як у замкнуту браму: рвалося на волю. Крізь дрібний факт проглядала невдача всіх його майбутніх замірів.

А що доброго було в його минулому? Незакінчений університет?!

У другий, у найтяжчий день мама пошматала Вікторове серце. — Повернулася додому, як завжди, перед вечором і почула про невдачу з "Шевченком". Насупилася й довго мовчала. Нарешті запитала — саму себе? Віктора? — що ж воно буде, що ж можна так висидіти?! І тихенько заплакала. — Потім з університету прийшов Льока. Він теж надувся. Тільки не захотів говорити... про літературні справи. Справи!...

Віктор задихався й не знав, не відав, куди дітися, куди втекти не від мами, не від брата, — від самого себе. Ні про яку науку, ні про яку працю він не міг думати. Бо — про яку, яку?!

А нидіння в хаті насамоті... А нидіння над рукописами... Що з тим рукописом робити? Справді!

Віктор не дихав, а душився. Й нічого, фактично, не думав, а радше чекав на заспокоєння природи, на кінець бурі. Цілу ніч не то спав, не то бешкетував. А ранком, крізь сон, почув листоношу перед дверима мешкання, на сходах. І — прокинувся.

Він лежав і вглядався в себе. Сьогодні він би легко сприйняв будь-який удар долі. Сьогодні він готовий... Але в ньому живчиком билася також і надія на добру новину. В його настроєві помітно було... вимогливість! Він розраховував на нагороду за довгі чекання новини з американської газети і навіть за гіркий вечір, за отруєну ніч. — Нарешті пані Гартль протупала до дверей по пошту й назад до кухні.

Тоді Віктор устав з ліжка й одягся. Ще раз прислухався: хай ударе гроза, хай ще раз обмине, промине, помилує?!

Тоді Віктор устав з ліжка й одягся. Ще раз прислухався:

Пошта для нього лежала в коридорі на столикові. Не велика й не мала: місцева картка від Юрія Корсуня, кольорова картка від Йозефа Рома з Візена а. З., лист, о, лист...*Die Neue Zeitung,* американська газета для німецького населення, Шеллінґштрассе 41, телефон 36-01-21... Та ще ваговита бандероля з Візена а. З.: Марлена Альтдорф!

Отже:

Юрій Корсунь нагадував свою адресу. Просив зайти, бо хотів закріпити їхнє знайомство. Й обіцяв почитати свій роман.

Йозеф Рот питався, питався й питався: коли Віктор знову навідається "до старого краю", коли Віктор відвідає П. Дерфлера й коли про ці відвідини напише йому, старому приятелеві, щирому другові? Тоді Віктор розгорнув пакуночок: на томик Андре Жіда, *"La Symphonie pastorale", Gallimard, 1925,* покладено цілковито тотожній розміром — коральової барви — бльокнот...

На обідньому столі залишився тільки маленького формату лист з редакції. — Віктор узяв з шафи кухарський ножик і розпоров коверт. Віктор пролетів, потім пройшов ще раз його зміст і раптом кинувся до свого пальта на вішакові, по свою важку кепку.

Уже одягнутий, він ще раз прочитав ці сім рядків:

Вельмишановний Пане Лисенко!

Ми прочитали Вашу працю про Шевченка, проте надрукувати її не можемо. Нашою засадою є — раніше, ніж друкувати матеріял про невідомих письменників, давати читачеві зразки їхніх творів у перекладі з ориґіналу. На жаль, у випадкові з Шевченком це не є для нас можливим.

Сповнений поваги
Анд...
Редакція фейлетонів.

Віктор давно вже й добре затямив — насупроти Людвіґскірхе — ріг Шеллінґ і Людвіґштрассе: біля університету. В голові так і красувався синій шрифт, напис: "Шеллінґштрассе". Раз він пройшов і повз — білий? — корпус "американської газети для німецького населення". Будівля ця — котра з них біла? чи обидві? — нагадала йому Київ — як бульвар широка вулиця з гори в долину, з Сінного до Євбазу й — корпус за корпусом? — високі бльоки в глибину садів. — Так під горою височіла царська ще фабрика — друкарня й редакція газети "Советская Украина". Разом з нею чи поблизу — видавалася й "Радянська Україна", теж російська газета для українського населення. Й навіть українською мовою.

На Боґенгавзені й у Старому місті Віктор приглядався до напіввесняної погоди, до напіввесняної природи. А думки його самі собою протрушувалися крізь решето самокритики й таким чином сортувалися. Його увагу надила зима в парках над Ізаром і в Англійському. Бо посеред неї марилася вже також весна, — ставки вод і трави. Геометрично чіткі й величні, немов проспекти, вулиці цього Мюнхена — зовсім літні. Тільки ні, не зовсім: сухі й навіть уже теплі, вони покриті першими плямами. На пішоходах скрізь чорніли брудні грудки снігу й волога примерлих калюж.

Лячним здався — де там! суцільний захват! — підсліпкуватий і побитий віспою світел, лямп за скляними простінками — коридор вузькогрудого корпусу. В ньому посеред фабрики — затишок. Правда, не мешканевий. Затишок театру, університету, редакції. — Тут марилися таємничі історії й чудесні ідеї.

Люди в ньому — людці. Вони виринали далеко-далеко. Й нагадували про бульбочки на плесі ріки, озера, ставка. Близько були, ліворуч і праворуч, — двері. Не солдатські, а кабінетні. — Нарешті. Руки не зразу відважилися. Проте клямка піддалася легко, а килим, порогів тут не було, з коридора простелявся в кімнату, під червоний стіл, тумби котрого трохи схожі на собор Паризької Богоматері. На його лівому крилі горіла лямпа: три білі свічі під чорним абажуром. А... за столом працювала Льотта Дітц. Достеменно так, як у Полтаві, в конторі на Малопетровській, друкувала на машинці. Так само вона глянула на чужинця, на з'яву, цього разу, в ватяному пальті з собачим ковніром. — Ватяну кепку Віктор зняв з голови і тримав у руці.

Льотта, о, щастя, не повірила собі. Й повірила: це збулося її передчуття! Вона ожила й зразу розчулилася до нестями. Вона так блискавично засвітилася, що на мить приклала руку до скроні й чола. — Сонце глянуло на мініятюрний клен у жовтні, на золото.

О жах! О жах! — Віктор стояв перед писемним столом і посміхався. Не Віктор, а посмішка! І — губами, і обличчям зображав поцілунок за поцілунком! наче йому показали дитятко.

Дивно! В Кам'янці Подільському він так чітко передбачав своє побачення з Льоттою. А це вже двічі — ні. Він ані разу не подумав, що Льотта відвідає його в Візені ам Зее. Не згадав він про неї й сьогодні, як ішов через Ізар, угамовуючи в собі обурення редакційним листом, і не запримітив навіть Віденмайєрштрассе.

Дивно іще раз: Віктор уже порвав дружбу з Льоттою, одначе в цю мить він обійшов її стіл і вже так довго не випускав її рук зі своїх. — Льотта заново відросла в ньому? Відросла й розрослася?!

Але він давно вже помічав, що побіжні згадки про Льотту часто нагадували йому надії. Часто хотілося йому, щоб жінка зрозуміла його й на тріски розбила його "рішення".

Потім Льотта посадила Віктора до столу й розпитала про його життя-буття. — На закінчення Віктор показав їй листа. Не приховав свого відчаю: адже відмова надрукувати "Т. Шевченка" — не проста справа. Це незацікавлення Україною. Це невизнання України!

Льотта погодилася з ним. І ще додала болю. — Вона була свідком розмови її шефа з професором Гессеном... Так от Платон Авґустович рекомендував юного автора друкувати, прохав звернути увагу на його рідкісний хист, але зовсім не настоював на друкові його — "теж блискучого" — "Т. Шевченка". Професор недвозначно підкреслював, що Віктор Лисенко "зовсім дома" в світі російської літератури, мови...

Платон Авґустович, хоч прямо так і не висловився, натякав, що з Віктора згодом виросте як не письменник російський, то напевне — німецький. Віктор не загорівся, не спалахнув, а осів, замовк.

Раптом йому перехотілося зустрічатися з редактором. Але Льотта умовила його, що в такому разі треба опанувати своїм почуттям, треба діяти розумно. При тому —враховувати своє становище. Не тільки особисте. Також "національне"... Вона вважала, що треба добитися до редактора й справити на нього щонайкраще враження. Не треба при тому бути "прохачем", а треба бути "українським колеґою". — Будь обережним і не обурюйся найдикішими пропозиціями! Що з

того, що він не хоче нічого знати про Україну? Він може її не знати.

Тоді Льотта зайшла до шефа й доповіла йому про несподівану візиту Віктора Лисенка, друга професора Гессена, автора блискучої статті про українського поета й маляра Тараса Шевченка. — Редактор зняв голову до неї, зняв очі й хитнув головою заперечливо: "Ні. В жодному разі".

Віктор зрадів відмові. В цей мент, як це не дивно, за таку зустріч було в ньому тільки ось що: він цікавий був знати, чи редактор А. це той "каліфорнійський берлінець", що вихопив Льотту у Віктора з-під крила й повіз її з Віденмайєрштрассе в Боґенгавзен, в американський клюб преси на танці. — Але про цю сцену, про той день Віктор не захотів нагадувати Льотті.

Зате Льотта, вражена таким рішенням американця, не здалася. Вона мовчки сіла до столу й надрукувала декілька рядків, і пішла з цим папірцем знову таки до свого шефа. За мить вона повернулася й подала Вікторові такий документ:

"Ми просимо Вас дозволити Вікторові Лисенкові користуватися бібліотекою Мюнхенського університету.

Пан Лисенко перекладає для нас з французької, російської та інших слов'янських мов і потребує доступу до літератури, котра надається для використання в нашій газеті".

Віктор просіяв: "Що за молодець Ваш Віктор! І студіює в університеті, і перекладає для "Нойє Цайтунґ" з багатьох мов світу!" — Льотта засміялася й вийшла в коридор. А за п'ять хвилин принесла для Віктора два пакунки найкоштовнішого паперу, кожен по п'ятьсот аркушів, і в додаток від туженя блькнотів у темновишневих палітурках зі свіжого й блискучого перкалю. Все це вона поклала до своєї власної течки і вручила приголомшеному гостеві. — Тару попрохала повернути їй на Віденмайєрштрассе. Навіть з таким уточненням: о другій годині пополудні в наступну неділю.

Отже: на Шеллінґштрассе нежданно-негадано відбулося примирення Віктора з Льоттою. — Замість прояснення справи з друком есею про Тараса Шевченка.

Та за даних умов ні американцям, ні німцям не було діла до Шевченка й до України.

На прощання Льотта провела гостя до дверей своєї

кімнати. Раптом обізвався телефон і вона мусила повернутися до столу. Проте вона встигла ще раз перевернути Віктора догори дном. — Льотта нагадала, що чекатиме, що чекає на нього. Але раптом додала, що він мусить принести з собою німецьку копію свого романа "Ранок на ціле життя".

Боже, що за несподіванка! В чому тут справа?!

Одначе Віктор тільки посміхнувся, тільки поклонився.

Й — спокійно? — вийшов у коридор і на вулицю.

Над містом — недогарком, недопалком, над розторощеним бомбами Мюнхеном, здається, над Людвіґскірхе й над Марієнпляцом, годинники на вежах били дванадцять. Полудень!

Ігор Качуровський

ЦИБУЛЯНЕ ВЕСІЛЛЯ

I

Мене щойно виключили з Київського ІЛО за приховання соціяльного походження, і я — куди б мав подітись? — саме у м'ясниці повернувся на Чернігівщину, до рідного села, де був священиком отець Олексій, мій батько. А що був 1926 рік, себто, що воєнний комунізм уже проминув, а колективізація ще не починалася, то м'ясниці по селах перетворювалися на суцільне всеукраїнське весілля.

Мушу сказати, що й нам тоді незле жилося: хоча церковну землю й відібрали, але батько ще до революції встиг придбати чотири десятини власної, від города нам відрізали меншу половину, а берег із сажавкою та зарослий сад зі старими липами й альтанкою (яка звалася "бесєдка") лишили покищо в нашому володінні. Батько сам косив, орав і сіяв, розводив бджіл і плів ятері. Та й безконечні весілля та христини давали якийсь прибуток — навіть члени комнезаму без попа не вінчалися. І до кожної хати батько ходив узимі "з хрестом", а мати їздила ільнувати (у селі сміялися, що вона з чим, було, поїде, з тим і вернеться, бо що наільнує в багатих, роздасть убогим...).

Правда, в сільраді вже висіли плякати з карикатурними масними куркулями й попами. І вже комсомольці виспівували:

Долой, долой монахов,
Раввинов и попов...

А коли одного разу з гуртка червоної молоді почулось

Навіщо здався нам попило,
Що носить пузо, як барило, —

батько, що був довгий і худий, як смик, підійшов до гурту й сказав: "Правильно! У котрого попа пузо, як барило, того треба гнати геть, а в котрого руки в мозолях, — і він розтулив і знову стулив перед носом заводія свій здоровецький кулак, — як із тим?" І молодь зареготала — вже не над батьком, а над деклямatором...

Тож велося б тоді, кажу, нам зовсім незле, якби не батькові, — як глузувала материна тітка, "прожекти".

То він заходиться будувати альтанку: випише пляни Софіївки, Яготина, навезе дерева, власноручно зробить дерев'яний каркас, вкриє ґонтом, обсадить диким виноградом, вкопає посередині важезний дубовий стіл, зробить лавки, а потім, літнього вечора, веде гостей — чаювати в "бесєдці". Але гості більше десятьох хвилин там не витримували, бож альтанка була в дико зарослій частині саду, неподалік од копанки, (яку інакше звали "сажавкою"), і на світло звідусіль налітала не абияка зграйка, а дзизкотлива хмаренна хмара кусючих комарів, які за часів моєї юности теплими вечорами у формі рухливо-прозорих стовпів плавали-танцювали в повітрі. А щоб комарям було не нудно, за компанію з ними на вогонь летіли якісь жуки, мошки, нічні метелики, так що чаювання перетворювалося на практикум з ентомології.

Коли я вже згадав сажавку, то оповім, що копали її сухого літа 1921 року, щоб здобути води, а потім батько вирішив був розводити там дзеркального коропа, про якого вичитав, що це дуже прибуткова риба. Я пригадую, як ті коропи росли, як темніли під водою їхні гладкі спини і як вилискували вони золотом, коли їм приходила фантазія повернутися боком... Та одного літнього дня, коли мати була в Чернігові в тітки, а батька запросили на христини на далекий хутір, наші собаки зняли несамовитий гавкіт, я поривався бігти до сажавки, бо саме завідти йшло валування, але наймичка — у нас іще тоді була наймичка — переконала мене, що собаки просто так, бавляться... А коли повернулися батьки, то з'ясувалося, що трава навколо сажавки столочена, що в ній повно витрушених з волоку баговиння і ряски, а серед лепехи лежить недобачений короп-недоросток завбільшки з дитячу долоню. Невдовзі ми переконалися, що це був останній представник коропиного населення сажавки.

Іншим батьковим "прожектом" було розвести цесарок, які буцім то дають більше від звичайних курей яєць і м'яса. Але виписані цесарки були худі й не неслися, а одної ночі, коли батько їздив у Київ, десь перед світом також валували пси й репетували цесарки, а ми з матір'ю і хотіли, та не насмілились

вийти за двері. А на другий день покликаний голова сільради, холоднокровно оглянувши порожній курятник і присунувши на місце відірвану дошку, сконстатував:

— Це тхорі подушили...

— А чи не рукаті то були тхорі? — запитала мати, але він чомусь не почув запиту.

Останнім батьковим "прожектом" були кролі. Протягом двох років вони плодилися й жерли, жерли й плодилися, а бідолашна мати — наймички вже тоді не було — не розгинаючись, косила, жала, сікла, різала, варила, товкла й носила їм їжу. А коли їх наплодилося стільки, хоч відкривай кролячу торгівлю, раптом надумались — і дружньо всі як один передохли...

Отож, у м'ясниці 1926 року я повернувся додому.

Крізь відчинену квартирку з-потойбіч ставу (село наше розташувалося над ставком у формі півмісяця), долітали уривки пісень, п'яні вигуки —

гармидер, галас, гам у гаї —

сказав би Шевченко (а села за мого дитинства справді нагадували гаї або парки...)

— Та то на Сорочиному кутку цибуляне весілля справляють, — пояснила тітка Хведося — наша сусідка й невідступна відвідувачка, яка, було, товчеться в нас цілими днями — звісно взимі, або коли вдома все перероблено...

— Боже мій! У кого ж це? — жахнулася мати.

— Таж у Шведченків. Оце так Людмилку заміж видали. За Мехводія Кнороза, що їх по-вулишному Поросюки звуть...

— Хто б подумав... — зідхнула мати. — Така ловкенька дівчинка...

— Її з першої групи відразу до другої пересадили —хрипло вставив я, хоча це було прекрасно відоме і Хведосі, і матері, — бо вже вміла й читати й писати. — Сказав — і не пізнав свого голосу, бо щось мені неначе здавило в горлі...

І тут мені доводиться зробити чималий відступ.

Людмилка — серед Катерин, Парасок, Явдох, навіть Шелестин і Лепестин, що їх не знайдеш у жодних святцях, була в нас на село тільки одна.

Батьків її в селі недолюблювали. Мати була язиката, з

усіма пересварена. У дівках вона довгенько засиділась: ніхто брати не хотів за її вдачу, а потім якось "нараяли" ув іншому селі батькам Хведотовим: одружити з Мархвою молодшого від неї на кілька років їхнього парубка, про якого казали, буцім то він "не ввесь".

Жили вони бідно, господарство було занедбане через Шведченкову — він сам казав — хоровитість, люди вважали — ледачість, а насправді через читання книжок. А коли цей самий Хведот, який приятелював з моїм батьком і при кожній нагоді доводив, що всі Шведи, Шведуни, Шведови та Шведченки, які зародилися в Україні після 1709 року, походять мало не від самого Карла XII, викопав за клунею яму, вкопав стовпчики, поклав на них дошку, обгородив з трьох боків куликами з очерету, а від городу залишив так, село сприйняло це як ренеґатство, відступництво, зраду супроти традицій селянського стану, якому належать лише суточки, відкрите всім вітрам позаклуння та кущі в леваді...

Зате новій владі саме Хведот Шведченко завдавав найбільше клопоту: тому що він перечитав усі книжки, які були в книжковій шафі моїх батьків — задля тих книжок він або приходив сам або, частіше, присилав до нас Людмилку, і тоді мати моя, щоб чого не сталося, проводжала її зимовими вечорами аж на той бік греблі — отож, начитавшись не тільки житій святих, а й "Критики чистого розуму", він неодмінно забирав слово на всіх зборах і, як то кажуть, клав на обидві лопатки і місцевих комнезамщиків і заїжджих аґітаторів (яких у першій половині дванадцятих років було ще, дякувати Богові, не так багато).

— А в Карла Маркса, кажу, — оповідав він моєму батькові про свій останній виступ, — нема ні півслова про те, що селянство це — три різні кляси. Для нього селянство — єдина кляса, це ви нас тепер хочете поділити. Як казав колись Макіявелі...

— Divide et impera, — підказує батько.

— Отож я й кажу: "діліте ет імпера..."

А що в ті роки селянин-бідняк вважався, поруч із геґемоном-пролетарем, стовпом і підпорою радянської влади, бож до такого соціяльного стану, як "підкуркульники", до

яких, усупереч власній тезі, буцімто буття визначає свідомість, зараховували не за матеріяльною ознакою (певна кількість майна), а за духовою (ідеологічні переконання), —влада ще була не доміркувалася, то проти виступів Шведченка у її представників ще не було тоді зброї...

II

Так от, минулого літа, тиняючись садом, я почув плескіт і стриманий сміх від нашої сажавки, а, наблизившись, побачив трьох голісіньких дівчат, які плавали в лівому закутку, де не було різаків і кропивки. І в мені заговорив інстинкт власника: я пригадав і виловлених коропів, і покрадених цесарок, і викошений очерет, і обірвані порічки і ще безліч шкод і кривд, заподіяних нам за принципом: "у пана й попа красти не гріх". І я вирішив підкрастися, хапнути одежу й тікати, а дівчата нехай що хочуть, те й роблять. Але вірний супутник Султан гавкотом зрадив мій намір, сповістивши купальниць про моє наближення, тож вони, замість зануритись у воду, повискакували, як були, туди, де лежав одяг і, прикриваючись нашвидку, заверещали:

— А ще попович! А ми мамі скажемо! І ще знайшовсь підглядайло!

Дівчата в нас на селі були сіроокі, опецькуваті, короткошиї, вилицюваті і з товстими, куцими, ніби обрубаними, пальцями. Тільки Людмилка Шведченко відрізнялася від усіх видовженим личком, синіми очима, тоненькою талією і довгими, ґотичними — сказав би я нині — пальчиками. Про такі очі я пізніше прочитав у віршах Ґумільова, а пальці побачив на різьбах Пахера й Тільмана Ріменшнайдера.

І, мабуть, через те, що мене вилаяли підглядайлом (підказавши, що я справді можу ним стати), у мене виникло бажання — другого дня повторити візиту до копанки, але так, щоб мене ніхто не зауважив.

Для цього найкраще надавалися наші липи. Були вони густезні, старезні — ніхто не пам'ятав, коли їх посаджено, а найстарші діди оповідали, що за їхнього дитинства було тим липам "сто год". Насправді було їм років по п'ятсот або й

більше. Вони трималися міцно, тільки іноді, часом узимку, коли мокрий сніг налипне на гілля стопудовою вагою, або влітку під час бурі, коли буйне листя обважніє від зливи, з глухим тріскотом, бувало, відчахнеться-відламається величезний — одному не обійняти — липовий конар. І тоді приносять стелюги й пиляють його на дошки або, коли товста частина надто коротка, довбають з нього ночви й корита.

Так от, я й вирішив залізти на липу, розташуватися якнайзручніше на нижньому конарі поміж листям і звідти споглядати дівоче купання.

Другого дня, після сніданку, залишивши вдома всю собачу трійку на чолі з Султаном, я знову прийшов над сажавку.

Підстрибнувши, я дістав липове листя (це не тяжко було зробити, бо вночі прийшла гроза, і гілля, обважнівши, звисало просто над стежкою), нагнув спочатку дрібні гілочки, потім трохи товщі, а тоді підтягнувся і видряпався на дерево. З усіх дерев лише липова гілка втримує вагу хлоп'ячого тіла, не зламавшись і не відчахнувшись...

Я знайшов зручне місце на тім конарі, що звисав над водою, зробив гніздо (як Соловей-розбійник) і тільки зібрався відхиляти гілля й прорвати листя, щоб мати перед очима поверхню сажавки, як зашелестіло осокою, і Парасчин голос вимовив доречне припущення:

— А що попович — не прийде знов підглядати?

— Хай приходить — відозвався голос Людмилки. — А ми йому штанята спустимо, та кропивою...

— А подужаєш? — запитав голос риженької Насті.

— Що там його дужати... Воно таке тендітне та кволе. Не вдалося в отця Олексія — пішло в матушку...

Я сидів злий і мокрий (принаймні відро зимної води накрапало на мене з післядощового листу), а міг бачити піді мною лише зарослий кущирем клапоть копанки, куди жодна з дівчат не збиралася запливати. Обережно я став посуватися конарем далі — ще метр, ще півметра... Ось уже видно Параску...

І — трах!...

Я почув лише тріскіт і сплеск. І не встиг навіть злякатися, як усе зникло, — разом із моєю свідомістю...

Потім був дивний крик — ніби плаче підстрелений заєць. За секунду я усвідомив, що цей заячий крик походить з моїх легенів, де змагаються за моє життя вода й повітря. Далі, цілковито очутившись, я побачив, що лежу на березі, що наді мною стоїть навколюшки гола Людмилка і робить мені штучне дихання, що її подруг немає й близько, а з копанки стирчить одчахнутий конар.

— Як ожив, то вставай! — скомандувала моя рятівниця. — Дівчата дременули — тільки смуга... А я й думаю: скажуть "утопили поповича, щоб не підглядав, як купаються". За таке лайно, думаю, та ще й посадять. Узяла та й витягла...

У цю хвилину щось зашаруділо, Людмилка рвучко прикрила руками те, що в таких випадках належить прикривати дівчатам, і на соняшну галяву над копанкою вискочив наш пес Султан, якого мати моя, як я потім довідався, послала до копанки: що там за тріскіт і плескіт.

— Султане, — сказав я, — біжи розповідж мамі, що тут усе в порядку.

І Султан слухняно побіг.

А Людмила мов закам'яніла, тримаючи ліву руку над грудьми, а праву над лоном.

Обличчя їй зашарілося, мов ті півонії, що цвіли в нас під вікнами: — Господи, що ж це я... — дерев'яно шепотіли уста, а на очі навернулися сльози, і одна сльозинка вибігла на кінчик носа.

Я зняв обережно сльозинку і сказав тихо:

— Вдягнися.

— У що? — з плачем запитала вона... — Дівчата забрали одежу. І свою, й мою... Як чкурнули, — вона спробувала посміхнутись. — Не дивися на мене...

— Тоді знаєш що? — осінила мене геніяльна думка, — вдягни мою сорочку. Тільки ряску з неї треба виструсити й воду викрутити...

Вона вихопила сорочку з рук:

— А ти не дивись!

— Чому ж я не маю дивитись? Де любо, там очі... Та я ж і так усе бачив...

— Іди, дурний... — примирливо сказала вона. І простягла

мені назад сорочку, — ну, давай викрутимо...

Сорочка була стара й куца — я з неї давно виріс і одягав тільки вдома — ліве плече було геть розпанахане, мабуть, за липовий сучок зачепилося — отож, коли ми спільним зусиллями натягали її на Людмилку, ніби здійснюючи на яві лукаву пісеньку,

Що кум до куми залицявся,
Надіти сорочечку обіцявся... —

то виявилося, що вона тільки-тільки сягає до того місця, яке ніяк не можна лишати неприкритим. Правда, Людмилка, трохи нахилившись вперед, щоб побачити, як на ній сидить нове убрання, була задоволена, але, як тільки вона випросталася, я фиркнув, неспроможний стримати сміху.

— Чого ти?

— Таж мені все видно. У такому вигляді я тебе на село не пущу. Знаєш що: ходімо до нас в альтанку!

Чи міг я тоді думати, що кинув фатальну фразу, що це моя пропозиція трагічно відіб'ється на долі кількох людей?

Людмилка раптом споважніла. І проказала тихо, якимсь дивним голосом:

— Я ще дівчина...

— Ну то що? — здивувався я. — Зачекаєш там, поки я знайду в коморі стару мамину спідницю абощо...

Ми вже були наблизились до альтанки вузькою, протоптаною в гущині стежкою, коли Людмилка — вона йшла попереду — скрикнула й обернулась. Я запитав:

— Що там — вуж?

— Гірше: кропива! — вона показала і я побачив, як на її лівій нозі, вище коліна на почервонілому тлі виступають білі пухирці, а водночас зауважив, що Людмилка дивиться кудись поза мене, в напрямку копанки. Озирнувшись, я нічого там не побачив, сказав лише:

— Треба послинити!

І, змочивши слиною палець, помастив закропивлене місце...

Коли я підвівся, вона несподівано притулилась до мене і чмокнула в щоку:

— Прощай, боже телятко! А коли я на людях з тебе глузую — не вір...

— Чому "прощавай"? — здивувався я. — Адже я зараз вернуся...

— Вернешся, вернешся... — проказала дівчина мені вслід.

Але моє "зараз" розтяглося, мабуть, на півгодини: треба ж було непоміченим зайти до комори і вислизнути — так що, коли я повернувся до альтанки, там мирно сохла на гілочці дбайливо повішена сорочка, а дівчини вже не було...

III

Усі ці картини виринали, деталь за деталем, у моїй пам'яті, поки я, усупереч благанню матері: "Ой, не ходи на те весілля! серце моє чує: не ходи!" і наперекір тітчиній Хведосиній пораді: "Не треба вам туди ходити, нічого ви там доброго не побачите..." — з упертістю вісімнадцятирічного недоука йшов, чи радше, брів розмоклим снігом на Сорочин куток, де півсела справляло цибуляне весілля Людмилки Шведченко.

Про молодого я мало що знав. Був він із комнезамівської родини Поросюків. Обидва старші брати цього Мехводія, Тимохвій і Митрохван, під час, як казалаи у нас, "гражданської", побували в червоних партизанах у загоні Кропив'янського, а потім спробували були організувати в селі комуну, але ніхто туди не пішов, бож Хведот Шведченко нібито вичитав у Маркса, що в комуні жінки будуть спільними, а про дітей ніхто не знатиме, хто їхній батько...

Мехводій, наймолодший із трьох, але вже підстаркуватий і навіть лисуватий парубок, в активісти не пхався, ні силою, ні розумом не виділявся і, здається, був задоволений зі своєї ролі "третього брата". Оце й усе, що я міг про нього згадати.

Весілля я спочатку почув, а потім побачив: над хатою Шведченків, видний здалеку, мляво звисав на безвітрі нашвидку змайстрований зі звичайного дрючка з прив'язаним до нього полотенцем і абияк застромлений у стріху — білий прапор дівочої ганьби... Невдовзі до цих двох — слухового й зорового — вражень прилучився ще й нюх: смерділо блювотою і обгорілою цеглою: на сірому, розтоптаному снігу жовтіли черепки побитого посуду і чорніли цеглинки

розторощеної печі. Усе це гості повикидали крізь вікна, ще перед моїм приходом, вибиваючи заодно шиби і рами.

Але ні молодої, ні молодого не було видко: в юрбі висловлювалися припущення і сперечалися, куди це могла заховатись Людмилка.

Крізь чорні, безрамні отвори колишніх вікон чути було галас і регіт: там вовтузилися весільні гості у пошуках: що б його ще сплюндрувати та знищити?

Ворота й хвіртка лежали аж на стрілі, прив'язані, щоб не впали, мотузком до дощаного бовдура. Саме туди, по воротях, видряпався знаний у селі своїми походеньками приятель Мехводія Поросюка Степан Чмир і на очах у публіки почав мочитися в бовдур.

Звідкісь виринула сільська повія Зінька (та сама, що, кажуть, водила чужих чоловіків у попівську альтанку... тут тільки дійшло до моєї свідомості, чому того дня Людмилка так знітилася і від казала, як мені здалося, цілком недоречно: "Я ще дівчина!", коли я запропонував їй піти до альтанки...) —вибігла вона як навіжена, виспівуючи весільні "Чоботи", лише в такому варіянті, що ледве чи якась теща, у відповідь на зятів ритуальний дарунок (це обов'язково мають бути чоботи), ледве чи якась теща могла б таке виспівати:

Ой у мене чоботи з бугая,
Не бояться холоду...

Чоботи, чоботи ви мої,
Чом діла не робите ви мені?

Повісила чоботи на гвозді,
Сама себе вдарила...

Чоботи, чоботи, ви мої...

— Це — стара, — перебив її спів Лука Смерека, — і звернувся до Льовки: — Ану склади щось про Людмилку...

Льовка забрів до нашого села з голодної Самари разом зі своєю матір'ю двадцять першого року. Мати його померла від виснаження, а хлопчика взяли добрі люди, російську мову він забув і як нагад про його немісцеве походження залишилося

саме ім'я: Льовка замість "Левко". Тепер з нього було вже півпарубка, і тримався він завжди зі старшими, на догоду яким імпровізував — переважно нецензурні — куплети.

— Можна й про Людмилку — погодився Льовка. І відразу, ніби пісня, готова до вжитку, чекала напохваті, заспівав:

Пішла чутка по селу,
Що Людмилка вмерла,
А Людмилка байстрюка
В копанку поперла!

Раптом голови обернулися в бік провулка, звідки наближався весільний поїзд: попереду, важко нахилившись уперед, мов бурлаки на картині Рєпіна, з хомутами на шиях, тягли санну запряжку Людмильчині батьки: Хведот і Мархва Шведченки. Хведот ступав похнюпившись, вступивши очі в землю і, здається, а, може, справді, не помічав нічого довкола. Праве око було сухе, а з лівого —точнісінько, як у Людмилки тоді над копанкою, одна по одній котилися самотні сльозинки і, перед тим, як упасти, вибігали навіщось на кінчик носа... Мархва натомість репетувала, кленучи себе, дочку й чоловіка...

За ними, на глабцях, навалюючись одне на одного, хто вздовж, хто впоперек, борюкаючись, випадаючи під загальний регіт у сніг і знову доганяючи санки, їхали поїжджани. Поруч із віжками й батіжком, урочисто виступав Василь Шаплик — також із Поросюкового товариства.

Поїжджани славили дружок:

Перша дружка — стружка,
Друга дружка — кружка,
А третя непроста:
На с... — коротка. Гу-ууу!

— Ану, Льовко, тепер про Мархву! — скомандував Лука Смерека. І Льовка, так, ніби частівки самі родилися в його голові, уже співав:

Я дочку не стерегла,
Не допильнувала,
Бо сама була така,
Коли дівувала!...

І я подумав, що якби тепер нагодився мій батько, він би зупинив поїзд, познімав хомути, а цього Василя — коли б той насмілився закомезитись, узяв би, підніс над головою та й жбурнув через пліт у суточки (бож батюшці битися невільно, а от кидати через паркани й плоти, подалі, мовляв, од лукавого, це йому вже траплялося).

І саме в цю мить мене помітив Степан Чмир, що збирався злазити з хати:

— А ця об... холоша що тут робить? — закричав він, показуючи на мене пальцем.

Олексієм мене назвали на честь батька, мабуть, сподіваючись, що я також вийду міцний, високий, невтомний, меткий до всякої праці, швидкий на слово, а я ріс дрібненький, несмілий і кожну зиму вилежував як не з коклюшем, то зі скарлятиною. Та найгірше, що моє ім'я зменшили не на Олеся чи Леся, а на Льошу — і це ім'я я зненавидів, бо в місті мене дражнили: "Льоша — старая калоша", а в селі: "Льоша — дірява холоша!" Але цього разу холоша була вже не дірява, а гірше...

І відразу звідкись із-заду, де стояли хлопці-підлітки, в мене полетіла тверда, спресована та ще, мабуть, і в калюжі намочена сніжка. Заледве я повернувся туди, звідки її кинуто, як друга, — знову ж таки ззаду — вдарила мене по шапці і мало не збила її.

Юрба зареготала.

Страху в мене тоді не було, просто я усвідомив, що, допоки справа обмежується сніжками хлопчаків, ліпше піти звідси геть, не відповідаючи на образу і не реагуючи на слова та вчинки, бо вже знав з досвіду: коли діти чинять якесь непотребство на очах у старших, то це не розвага й не витівка, а сподівання на схвалення й нагороду. Щойно згодом, коли сусідський Павло пояснив мені: — На тебе думали... Казали: "попович призвів!" — я усвідомив, що там мене могли й забити або скалічити.

З дорослих за мною ніхто не погнався, але хлопчаки, на два-три роки молодші від мене — я нарахував їх дев'ятеро — схопивши кожен по шматку цеглини з розваленого комину, побігли за мною. Добре, що я був у зимовому пальті на товстій ватяній підшивці: цегляні уламки раз-у-раз гупали мені в

спину. Я пробував піднести котрийсь шматок і жбурнути в напасників, але нікого з них не поцілив, і це викликало тільки збільшення їхнього ентузіязму... Щойно коли ми досягли греблі, яка відділяла Сорочин куток од решти села, коли сорочинські хати лишились позаду, а весілля ще далі, я несподівано для моїх переслідувачів перейшов у контратаку. Дрібні кинулися врозтіч, а головний заводіяка, що був майже такого росту, як я, чомусь залишився стояти і коли я підскочив до нього, сказав з переляканою погрозою:

— Ну, бий...

Я ляпнув його в обличчя, але не сильно й незґрабно, бож ватяне пальто перешкоджало рухам.

Після цього я пролежав два тижні — поки загоїлася нирка, пошкоджена ударом цеглини, а батька мого тим часом викликали до сільради, бо син, мовляв, напав на сорочинських хлопців і набив, — мало не покалічив. Отак, ні сіло ні впало, наздогнав на греблі й набив...

Тоді я багато думав про нашу дружбу з Людмилкою і про сільські плітки з цього приводу. Справді бо: вона часом приходила взимку, коли рано темніє, батько був десь у Чернігові, а мати в сусідів, і ми сиділи удвох годинами, часто без світла — і розповідали одне одному зміст прочитаних книжок або, засвітивши лампу, грали в підкидного чи у воза, і мені спало на думку, що жоден з моїх шкільних товаришів-поровесників, лишившись сам на сам із дівчиною, не розповідав би їй про вершника без голови або про Дон Кіхота, а перш за все запхав би руку за пазуху...

IV

Навесні 1931 року я таки закінчив заочний відділ Ніженського ІНО (для цього мені довелося влаштуватися на працю — рахівником у шевській майстерні, замість містечка Воронежу Глухівського повіту, народитися в російському місті Воронежі, а також опростачити старе "духовне" прізвище і з Явленського стати Явленком).

І послали мене вчителем семирічки в одне величеньке село, де вже були ветеринарний і лікарський пункти. Там би мала бути якась українська інтеліґенція, але я знайомств не шукав,

бо що менше про тебе знають, тим краще, зі школи йшов до своєї кімнати в колишньому панському "фліґелі" і там до ночі сидів нібито над книжками та школярськими зошитами.

Котрогось дня, наприкінці вересня, я зауважив біля школи жіночу постать. Жіночка була висока, тоненька, у фетровій беретці з помпоном і видними здалеку яскраво-шарлатними вустами, які залишали на цигарці, яку вона більше тримала в руках, ніж у роті, кармінові відбитки... Вона виразно на когось чекала, бо я вже разів зо два бачив її неподалік од школи, але не надавав значення її присутності.

Правда, тоді вона була по той бік досить таки широкої вулиці, а сьогодні стояла біля шкільної хвіртки, і коли я наблизився, рішуче кинула об землю й розтоптала недокурок і загородила мені дорогу:

— Ану, новоявлений Явленку, може б ти таки привітався?

У неї змінилося все: зачіска, брови, що їх було для чогось вищипано, губи, на які навіщось накладено густезний шар кривавої фарби та ще й у формі "бантика", тільки очі та голос лишалися, як були, Людмилчині.

— Хіба ти не чув, що тут є лікпом Люда Кнороз?

— Чув, тільки це не викликало в мене жодних асоціяцій...

— А я хоч і розвелась, а прізвище залишила по "чоловікові" (слово чоловікові вона виділила глузливою інтонацією).

Я хотів був сказати, що їй не пасує таке прізвище, але вчасно усвідомив, що вона, мабуть, просто не здогадується, яке значення має це слово — кнороз — і тому змовчав.

Спочатку ми пішли до мого помешкання у "фліґелі", неподалік од школи, і трохи перекусили, потім Людмилка запросила мене до себе, а жила вона далеченько, і тому, що був гарний вересневий день, ми завернули над річку, і я довідався, що ось туди, на кладку, вона влітку виходила поночі купатись — і тільки тут не було так гарно, як у вашій сажавці — аж одного разу її хтось наполохав, і вона більше не приходила.

А вдень тут дівчата й жінки не купаються, лише парубки та хлопці-підлітки...

І якось так сталося, що скільки ми не говорили, а все не могли наговоритися... Чомусь мене дуже все цікавило: і як вона

живе тепер, і як їй велося в медтехнікумі, і кожна подробиця оживала і ставала — як це було дотепер лише з прочитаними книжками — ніби часткою мене самого.

Тоді я довідався, чому мати в листах до мене не згадує більше про наших псів:

— Чуєш, яка тиша? Ні один пес не озоветься... Так тепер по всій Україні: вистріляли собак активісти ще весною позаторік...

— І наших? — жахнувся я.

— Лютню й Кудлая застрілили на очах у матушки. А вони як крикнуть: "Султане, не дайся!", так він як стрибне Василеві Шапликові до горла — ледве потім вирятували — і втік. Тільки його, вже восени, заманили до Саливонової клуні і змолотили ціпами на смерть. Думали, що забили, викинули в бур'ян, а він ожив і додому приповз, ще днів зо три промучився...

— Звідки ти знаєш?

— Бо я у вас зупинялася, коли до села за посвідками про соцстан приїздила...

— А де ж твої?...

— Тато померли через місяць після того клятого весілля: у них тоді щось у душі обірвалося... А мати ґрунт спродали — ми вже тоді до хати не верталися, бо куди вернешся, як усе потрощене, понівечене? — та й вийшли, не довго думаючи, заміж за багатого удівця на хутір:

І черевиків не зносила,
Що за труною в них ішла...

Тільки не пішло їм на користь оте замужжя: три роки лише й пожили у достатку, а тоді визначили, що господарства "експортні", та й вивезли усіх хуторян десь ув Архангельську, і сніг дорогу завіяв. І листів не було. Іншим були, а мені — нічого, мабуть, загинули. Усе життя з людьми сварилися, батька гризли, наді мною знущалися, а все таки, як подумаєш — мати... Так що тепер я по-батькові біднячка, незаможниця, а по матері — клясовий ворог, куркулька. Доводь, що з матір'ю не жила, коли їх вивозили.

Тільки й лишилося в мене, що твоя мама. Вони мені за другу матір... "Я, кажуть, спочатку була повірила. А тоді

думаю: тут щось не так! Не може цього бути!" Я їм усе — як у вас ночувала — усе розказала,як на сповіді:і про копанку,і як сорочку викручували. І про те — цього ти не знаєш, — що дівчата вернулися з моєю одежею й почули, як ти мені кажеш: "ходімо до альтанки!", — а ти навіть не зрозумів, чого я злякалася...

— Зрозумів, коли Зіньку на весіллі побачив...

— Ми, кажу, садом, а вони назирці за нами. А тоді, як мене кропива жиганула, я обернулася і їх, як за кущем попрісідали, побачила. Обидві мені присягалися і хрестик цілували, що нікому не скажуть (справді бо, згадав я, — коли вона мене витягла з води, нашийний хрестик був її єдиним одягом...) — та де!.... За три дні усе село балакало, що, мовляв, попович голу Людмилку водив до "бєсєдки"...

— Господи! — сказав я (жодне самовмовляння не допомогало мені позбутися засвоєної з дитинства від батьків звички: звертатися щоразу до Бога)... Якби ж я знав... І все через мене...

— Та не через тебе: їм треба було батька якось позбутися, а зброї проти нього нема (тоді не було: тепер би забрали та й вислали на Сибіряку, хто б там цікавився, куркуль він чи бідняк...). А Поросюків Мехводій на мене давно кидав око.Тож вони що вигадали? — оженимо його з Людмилкою, а тоді й старого якось укоськаємо, щоб не плів на зборах своїх теревенів про Маркса. Так вони призначили батька виконавцем і тримали в сільраді, мовляв, начальство приїде, так щоб був напохваті, а матір намовили: будеш родичкою голові комнезаму. Скільки вони мене за коси попотягали (а батька нема), поки я скорилася! Думаю: тата також силоміць одружили з матір'ю, а чим я ліпша? Що буде, те й буде.

А коли ото я втекла, молодий прокинувся з перепою, на лобі ґуля, молодої не знайде. То вони, щоб якось сором затерти, і вирішили... То, кажуть, стара Поросючка згадала та й напекла пиріжків із цибулею. А в нас у селі ніхто про те вже й не думав: навіть коли Зінька заміж виходила, то тільки поглузували з молодого, та й то поза очі...

А тобі, мабуть, кортить почути, як це було? Ну, кортить же, признайся...

Завели нас у комору. А мені соромно й гидко, бо він увесь просмердівся потом, тютюном (а мій же тато й не курили), горілкою, а що найгірше — блювотою...

Ну, думаю, що ж він казатиме, чи знайде для мене якесь тепле слово?

А він зненацька мене як улупить — кулаком під око:

— Оце тобі, каже, за поповича! Оце тобі за "бесєдку"! Оце за сажавку!

Тільки втретє не вдалося йому вдарити, бо я схопила рубель, — хотіла його по плечах, а трапила по голові. А він упав — і очі під лоба... Невже, думаю, вбила?

— "За таке лайно, думаю, та ще й посадять..." — підказав я.

— За таке лайно... — підхопила Людмилка і раптом згадала, що я повторив її власні слова, сказані деінде і з іншого приводу. Тоді звернулась до мене:

— А ти не забув?

І я промовив на те якось тихо, винуватим голосом:

— Я тим тільки й жив, отим спогадом...

— І я. — Вона раптом заплакала. — Скільки разів було в гуртожитку лізуть хлопці до мене, бо ще пак розводка — легка здобич — а я згадаю про той день над копанкою — і як стіна. Нічим не візьмеш... Невже, думаю, вбила.Прислухаюсь, а він уже заснув і хропе. Так я знайшла потемки старий батьків кожух, взула чоботи. Хоч заріж, думаю, не буду з цією худобою та вік вікувати... І опинилася, як бачиш, у цьому селі лікпомом.

Потім я розповів, що вдома не був уже три роки (щоб там не нагадувати про моє існування) і стільки ж часу не бачив свого батька, а з матір'ю бачився колись у Чернігові у її тітки, але тітці вже вісімдесят три роки, і якщо вона помре, то взагалі не знати, як я зможу підтримувати зв'язок із родиною.

— Через мене — підказала Людмилка.

Хата, до якої ми нарешті дійшли, стояла на окопі, обсадженому колись тополями й вербами, що від них залишився ряд білих пеньків, і забудованому — теж колись — хлівами, коморами й клунями, на місці яких виднілися, на болотянім ґрунті, прямокутні висипи. Жив тут статечний

господар, предки якого з гнилої діри зробили були квітучий закуток, але торік його вивезено з родиною до Омська чи Томська, худобу здали на м'ясозаготівлю, реманент забрали до колгоспу, хтось з активістів перейшов був жити до хати, але навесні цього року вода затопила подвір'я, довелося плавати в ночвах, тому новий власник перебрався деінде — куркульських хат у селі не бракувало, — а дерева й господарчі будівлі не то використали для розбудови колгоспу, не то просто попиляли на дрова. А що в хаті з нових володарів села жити ніхто не схотів, туди вселили лікпома Людмилу Кнороз...

Тоді ж таки я довідався від Людмилки, що церкву в цьому селі закрито, а священика вивезено на Сибір (листи з дому йшли до мене не безпосередньо, а через тітку, і я ще не знав того дня, що така сама доля спіткала і нашу церкву, і мого батька); що тут існує комсомольський осередок, куди її аґітують вступати, а вона огинається, бо батько її не так виховав, та й довелося б через газету зрікатися матері, а вона не хоче, бо це гріх: мати, яка не була, а таки одна; що був тут інший осередок, не комсомольський, але недавно його викрито, і сімох парубків — розстріляно...

Тепер село можна брати голими руками і робити з ним — що завгодно.

Хата, в яку ми увійшли, була досить простора, але стара, вросла в землю майже по вікна, ліжка в ній не водилося, натомість був піл, на якому ще торік покотом спала селянська родина — семеро, не то восьмеро душ із старими й малими, а тепер Людмилка мала нагоду лягати зліва, справа, уздовж, упоперек — як заманеться...

. . . . . .

—Ну, вже мені треба додому йти, бо темніє, — подумав я вголос. — А то виходить, що я мов та кума з анекдоти. Забігла вранці позичити ковганку, говорила-говорила... "Може б ви, кумо, з нами поснідали?" — присіла до столу, поснідала, говорила-говорила... "Може б ви, кумо, в нас пообідали?" — поїла з усіма, говорила-говорила... "Може б ви, кумо, ще й повечеряли?" "Е, ні, я на хвилинку: у мене ж дитина в колисці й діжа вчинена!"

— А може б ви, кумо, ще й переночували, — додала мені в

тон Людмилка, і я не знав, чи вона жартує, чи справді запрошує зостатися з нею назавжди...

Відповідь з'явилася у вигляді відра води, коли зі словами "Зачекай, я зараз!" вона побігла по воду і повернулася з повним відром. Потім внесла ще ночви й дістала шматок мила.

— Ти що, хочеш мене купати, як немовля?

— А з тебе як було боже телятко, так і лишилося...Таж дещо треба буде випрати... простирадло, дурню, замити... Бо це в мене з Поросюком цибуляне весілля було, а в нас із тобою буде калинове...

Світлана Кузьменко

МІЙ ПЕРШИЙ ДЕНЬ У НОВІЙ ТАЛАЛАЇВЦІ

(З другої частини "Новоталалаївські рефлексії"
що готується до друку)

І ось я нарешті в Новій Талалаївці, про яку стільки наслухався від мого хорошого приятеля — інспектора народніх шкіл в діяспорі, про що я вже трохи розповідав у своїй першій книжці новоталалаївських рефлексій. Приїхав я сюди на запрошення інспектора та його дружини погостювати в них. Вони переселилися до Нової Талалаївки п'ять років тому, коли інспектор вийшов на пенсію.

Інспектор зустрів мене на автобусній станції. Ми радісно розчоломкалися і вирушили стареньким інспекторовим автом до його господи.

Випав чудовий день. Ми проїжджали зеленими, квітучими, залитими лагідним ранковим сонцем вулицями, і я ще краще починав розуміти інспекторове захоплення цим незвичайним містом. Кидалося в вічі, що тут ніхто нікуди не поспішає. Все, здавалося, робиться з думкою, що поспішати кудись — немає чого, бо і так уже добре тут, де ти є, і невідомо, чи десь там, куди прибудеш, не буде значно гірше. Привабливо порозмальовувані невеличкі вантажні авта розвозили по місті хліб, молоко, квіти й інше потрібне для вигідного й приємного життя, навіваючи на оточення якусь особливу благодать, що промовляла, як добра мати промовляє до своїх маленьких дітей уже тільки своєю присутністю біля них: вам немає чого журитися, ви в цілковитій безпеці, тут вам буде сито й затишно, бо я тут. І я подумав: що за розумні оці новоталалаївці, коли отаке життя собі придумали!

— Тут, — перервав мої роздуми інспектор, дивлячись у вікно на цвинтар, що ми якраз проїжджали, — найбільший новоталалаївський цвинтар: на ньому маємо досить гарну свою дільницю. Але зразу ж за містом уже закуплено землю на виключно наш цвинтар. Має бути дуже цікавий проєкт. Поруч цвинтаря плянується спорудження розвагових майданчиків

для дітей, спортових майданів для молоді й дорослих, купальний басейн та будинок з приміщеннями для бенкетів і забав. Я певний, що родини й приятелі попереносять на той цвинтар своїх найдорожчих, похованих по чужих цвинтарях, — звичайно ті, які не віддадуть переваги музеєві-пантеонові, що тепер споруджується у Вашінґтоні, бо реклямується він дуже спокусливо. Вдома я вам покажу їхню найновішу рекляму. З такими привабами і вигодами, мабуть, не було ще іншого цвинтаря, навіть від самого сотворення світу.

— А чи Вашінґтон не буде від вас задалеко для такої справи? — спитав я.

— Не для тих, які хочуть потрапити до музею-пантеону самі чи примістити туди своїх найдорожчих, — відповів інспектор. — Оце кілька днів тому перевозили через Нову Талалаївку до музею-пантеону покійника з Австралії. З ним їхала ціла його родина. Я не чув, щоб вони нарікали.

— Родина залишається жити у Вашінґтоні? — поцікавився я.

— Властиво не знаю, бо, згідно з реклямою музею-пантеону, у них плянується обширна діяльність для живих, зокрема у відділах науково-дослідницьких установ, які там мають бути приміщені. До речі, там також буде інформаційно-видавничий осередок, біографічний довідник і адресар мертвих і живих.

— А чому відділи науково-дослідницьких установ мають бути на цвинтарі, —спитав я інспектора, — а не при якомусь університеті, скажімо, при якійсь з наших катедр українознавства?

— Знаєте, я якось ще над цим не думав, — відповів інспектор.

— Не розумію також, навіщо там здався адресар живих?

— Їхня рекляма починається з цитати з Шевченка "І мертвим, і живим і ненародженим..."; може, це тому... — нерішуче відповів інспектор.

Ми обоє позадумувались. Не знаю, про що думав інспектор, а мені на думку прийшов Моцарт, фільм про якого "Амадеус" я бачив якраз перед своєю поїздкою до Нової Талалаївки. Тому що за свого життя Моцарт не був

популярним композитором і помер у великій бідності, його, без труни, було вкинуто в спільну могилу, а зверху щедро лопатою потрушено якимось порошком, мабуть, вапном. Я був дуже вражений, поки це все собі добре не передумав і не прийшов до висновку: адже ж то були тільки Моцартові тлінні останки! Бож тепер, мабуть, немає жадної хвилини, щоб десь на світі не лунала його музика! І я ствердив: різні бувають пантеони. І де той справжній пантеон? І взагалі, чи ж справді хто знає — де те справжнє життя, а де смерть...

— Це будинок найвищих керівних установ нашого міста, — долетіли в мої роздуми слова інспектора. Ми проїжджали повз шестиповерховий будинок, що стояв на розі двох вулиць.

— Такий колосальний! — здивувався я.

— У нас, у Новій Талалаївці, існує демократія в усьому, включно з вибором собі вищого проводу, зрештою, як і в американській системі правління, хоч, можливо, новоталалаївці, під цим оглядом пішли значно далі. Бо, от, коли, наприклад, в Америці народ вибирає на свого президента одного з кількох кандидатів, яких йому запропонує керівна верства країни, яка сама вирішує всі її головні справи, — тут, у нас, у Новій Талалаївці, кожний вибирає сам на свого керівника, кого хоче. Але це нікому нічого не шкодить, а навпаки, кожний виходить задоволений, бо всі — і кандидати, і виборці — виграють. Але, звичайно, дуже несправедливо було б казати, що наші люди не люблять об'єднуватися, бо цим би ми їм зробили кривду. Найбільш об'єднуючий чинник для новоталалаївців — це близькість вулиць, на яких вони жили в первісній Талалаївці. Чим ближчі там були їхні вулиці, тим ріднішими вони одні з одними почуваються тут, у Новій Талалаївці. А новоталалаївці, які жили вдома в протилежних частинах міста, часто дивляться одні на одних, як на окремий народ. Найбільше це відчувається на святах у пошану героїв і героїнь. Одначе в ліквідуванні і цієї нашої проблеми вже є поважний поступ. На останньому засіданні управи цвинтаря (того, що плянується за містом), управа ухвалила статут, у якому зазначено, що всі власники цвинтарних ділянок будуть трактуватися як рівноправні члени — ніяких ані привілеїв, ані упосліджень не буде. А ось це — вигукнув інспектор, — будинок Джоконди де Пилипчук! — Він указав рукою на

будинок збудований в еспанському стилі, що стояв у дворі за низеньким парканчиком, оточений тропічною рослинністю, яка мені видалася трохи занедбаною.

— Пригадуєте, я вам про неї оповідав? Таж ви про неї вже навіть написали у своїй книжці!

— О, так! Як вона тепер?

— У її житті сталися великі зміни. Поперше, вона виграла в льотерію поважну суму. Це, кажуть, зразу ж призвело до її розводу з чоловіком. А ці дві події призвели до того, — хоч, можливо, воно могло статися й само по собі, — що її єдина доня — вродлива, здібна, з освітою й небуденним чаром, заручена з молодим лікарем, що подавав величезні надії на успішність у своїй кар'єрі, раптом закохалася в бідного сліпця, з яким зустрілася в парку, і виїхала з ним з Нової Талалаївки, повернувши нареченому перстень і заявивши батькам, що через сліпі очі свого нового приятеля побачила в житті те справжнє — задля чого варто жити, чого не помічала ні через свої, перед тим, ні через усі інші зрячі очі, які вона знала.

Ці всі події в Джокондиному житті призвели до її виїзду з Нової Талалаївки до Швайцарії. Але свій будинок, який, при розподілі майна в розводовому процесі, дістався їй, вона тримає, як свою власність. Каже, що через нього їй здається, ніби вона не покинула Нової Талалаївки зовсім, що було б понад її сили. А от та кам'яниця — теперішня власність Дримб і Капшуків. Пригадуєте, я вам про них розповідав? — інспектор спинив авто навпроти новенького величенького двоповерхового будинку з двома входами, щедро оздобленими блискучими металевими прикрасами.

— О, так! Вони дуже симпатично звучали тоді у вашій розповіді про їхню пригоду з гербами.

— Отже, вони вирішили, що на старість найкраще жити поблизу своїх найближчих приятелів, у разі хвороби чи що, бо на теперішніх дітей дуже надіятися не можна. Їх ваблять широкі світи і їхні власні стилі життя, до яких нашій ґенерації тяжко звикнути. Бачите, як виблискують по боках їхніх вхідних дверей таблички з гербами, які їм повіднаходив у своїх книгах маестро Безгрішний, царство йому небесне. Коли помер, половина Нової Талалаївки відпроваджувала його в

останню дорогу. Багатьох він тут ощасливив своїм мистецтвом. Але ніхто йому на зміну не прийшов. Правда, не видно, щоб молодша ґенерація тим цікавилася. Якщо шукає свого коріння, то в іншому, ніж було ми, старші. Та хіба ж і ми замолоду робили все те, що наші батьки! — наше авто рушило далі. — А в тому дев'ятиповерховому будинку приміщуються редакції наших вісімнадцяти часописів і шести журналів, — далі пояснював інспектор своє місто. — Всі вони спільно купили цей будинок і друкарню: так, кажуть, дешевше обходиться утримування їхніх пресових органів, бо, потрібно признатися, — кількість читачів нашою рідною мовою все зменшується, молодь розїжджається, а та, що залишається, воліє читати чужою, бо це їй легше.

— А чому вони всі не об'єднаються? Я маю на увазі, часописи з часописами, а журнали з журналами? Так напевно було б ще дешевше для них усіх, а, крім того, журналістичні сили не розпорошувалися б, більше б людей могло читати кращих авторів, бож усього всім, мабуть, передплатити годі? — спитав я.

— Це правда. Але справа в тому, що всі наші пресові органи репрезентують різні політичні ідеології, між якими є дуже серйозні розходження.

— У вашому місті так багато політичних ідеологій?! — здивувався я. Замість відповіді інспектор звернув мою увагу на будинок з написом "Клюб Новоталалаївських Політичних Еміґрантів".

— Бачите, — мовив інспектор, — це новонабутий будинок наших людей, які постійно курсують між Новою і первісною Талалаївками, а сюди сходяться, щоб поділитися своїми враженнями з поїздок.

— А при чому ж тоді там "політичні еміґранти" на вивісці?

— А й справді? — мовив інспектор, — я якось ніколи над цим не задумувався.

Ми проїхали невеличкий акуратний будиночок під вивіскою "Суспільна Служба", що чомусь справив на мене враження розгубленого, мабуть тому, що стояв на перехресті двох головних вулиць. Інспектор мене поінформував, що в цьому будиночку, крім допомогової діяльности, по середах

відбуваються зустрічі-сходини старшого громадянства, а в інші дні — старші представники чоловічого роду безпляново заходять туди, щоб трохи пополітикувати чи просто так собі погуторити, а жіночий рід сходиться по четвергах поліпити вареники, завдяки яким, — завірив мене інспектор, — якщо не цілковито постала більшість новоталалаївських будов, у яких тепер приміщуються громадські організації і церкви, то напевно вареники їх започаткували.

— А це будинок комуніста-мільйонера, — сказав інспектор, коли ми проїжджали дільницею міста з розкішними будинками, що стояли далі від дороги в просторих зелених дворах.

— Такий розкішний! — не міг я вийти з дива.

— Так, це, мабуть, найрозкішніший і найдорожчий будинок у цілій Новій Талалаївці. Власник його дуже багата людина.

— У вас, у Новій Талалаївці, найлівіші живуть у добробуті найправіших! — дивувався я.

—Та, бачите, так воно якось у нас виходить. А наші деякі ніби найправіші живуть матеріяльно так, як нібито мали б жити найлівіші. Часом він їх запрошує до себе в гостину. Ті, що до нього ходять, кажуть, що це культобмін.

Поки я роздумував над цими інспекторовими словами, ми доїхали до комплексу дуже показних будинків з колонами. У цих будинках, виявилося, в розкішних мешканнях жила новоталалаївська літературна еліта: поети, письменники, а також і літературні критики. Інспектор поінформував мене, що тепер усі вони працюють над своїми мемуарами.

— Новоталалаївці підтримують своїх письменників і взагалі всіх, хто їм дає духову поживу, — сказав інспектор. — Переїжджайте до нас! Запевняю, що вас не скривдимо!

— Я, між іншим, уже збираюся над цим подумати, — сказав я.

— До речі, у нас тепер плянується будування комплексу ще кращих будинків, ніж ці, у наймальовничішій околиці Нової Талалаївки, ще з вибагливішими мешканнями, ніж у письменників. Це для наших політиків. Тепер якраз іде збірка

фондів на цю справу під гаслом: "Новоталалаївському політичному проводові — від вдячного громадянства!"

Ми під'їхали до біленької хатинки, з помаранчовими дверима, дахом і віконницями. Перед хатинкою зеленим килимком простягнувся плеканий травничок, посередині якого квітло незнайомої мені породи дерево.

— От ми вже й приїхали! — сказав інспектор і зупинив авто.

— А що це у вас за дерево перед хатою? — спитав я, коли ми вийшли з авта.

— А хто його знає, — відказав інспектор, — посіялося саме, як я сюди переселився, та й росте собі. Гарне! Правда?

— Справді, — сказав я. — Цікаво мені було б довідатися, як воно називається.

— Як же добре, що ви нарешті до нас загостили! — привітала мене інспекторова дружина. — Ми вас уже так чекали! Нова Талалаївка чудесне місто! Тут у нас усе є для доброго життя! Єдине, чого у нас брак, — це новин із світу від живої людини, бо наша преса завжди все насвітлює з погляду своєї політичної ідеології і ніхто ніколи не певний: як воно там насправді...

Виявилося, що якраз у цей час гостював проїздом до Торонто інспекторів син Марко. Він їхав на конференцію, присвячену життю українців у таборах ДП після Другої Світової війни. Конференцію влаштовували при Торонтському університеті молоді українські науковці. Їхав Марко з Парижу, де він студіював мистецтво. Мене зразу ж і познайомили з вродливим, одягненим просто, але зі смаком, молодим чоловіком, з невимушеними рухами і оксамитним голосом, — що й був Марком.

— Тату, — сказав Марко, коли ми сиділи у вітальні і попивали прохолодний напій, приготований за власною рецептою інспекторової дружини, що здобула — як поінформувала мене інспектор — першу нагороду на новоталалаївському конкурсі прохолодних напоїв, — уяви, яка несподіванка! Оце довідався, що в Новій Талалаївці тепер перебувають, проїздом на ту ж саму конференцію, що і я, Андрій і Роман, а Остап приїхав з Торонто відвідати своїх

батьків. Що за збіг обставин! Андрій, як ти знаєш, працює архітектом у Вашінґтоні; Роман робить кар'єру на Волл-стріті, а Остап — журналістом у Торонто. Ми вирішили сьогодні зустрітися в одному цікавому ресторані, який я тут у вас знайшов, і провести разом вечір.

— Гммм... це цікаво, — мовив інспектор, — мені й самому хотілося б зустрітися з хлопцями. Усі ж вони виростали на моїх очах. Прудкі були хлопці, здібні — кожний по-своєму. Правда, часом і не слухалися. Не раз було заблукають замість курсів українознавства кудись в інше місце...

— Пригадуєш, тату, той випадок, коли ми замість курсів українознавства опинилися в музеї і ані наші батьки, ані вчителі не знали, як нас карати, бож музей ніби також наука!

— Пригадую, пригадую, — посміхаючись відповів інспектор, — а ти, збиточнику, також не забув...

— Знаєш, тату, я запрошую вас з письменником з нами на вечерю!

— Та ні, — відмовлявся інспектор, — ми вам будемо перешкоджати... ви молоді... у вас своє, про що захочете поговорити...

— Зовсім ні, тату, ми ще матимемо нагоду зустрітися й самі, бо хлопці залишаються в Новій Талалаївці на кілька днів. Згода?

О восьмій годині вечора ми вирушили з дому. Коли зайшли до величезного конусоподібного бальону, який виявився рестораном, ми з інспектором були вражені його незвичайністю. Навколо, попід скляною стіною, стояли двома рядами столи, що потопали в тропічній рослинності. Посеред бальону, трохи нижче від найнижчого ряду столів, бив різнокольоровими бризками фонтан, оточений тропічними квітучими деревами. Під одним з них грала на арфі дівчина.

— Цікаво, цікаво, — здивовано зауважив інспектор. — Стільки вже живу в Новій Талалаївці, стільки разів уже проходив повз цей бальон, а ніколи й не подумав, що це може бути ресторан. А він, дивись! — інспектор кивком голови вказав на сина. — На другий день вже знайшов! Що то значить молодість... гмм... Правда, було і в нас колись...

У цей час господар ресторану підвів нас до столу, за яким

сиділо троє молодих чоловіків. Після того, як вони радісно привіталися з інспектором і мене з ними познайомили, ми сіли до їхнього столу. Молоді люди зразу ж запитали інспектора про здоров'я дружини. Запитали мене про погоду в Торонто. Я розглядався навколо. Кидалося в вічі, що тут були переважно молоді люди, які справляли враження, що в них уже міцно встановлений свій стиль життя, на що вказували їхній одяг і манери. З виразів їхніх лиць можна було вичитати, що вони розмовляють про щось, що їх цікавить і хвилює. Марко поінформував нас, що тут збирається в основному різнонаціональна новоталалаївська духова еліта — письменники, поети, малярі, журналісти, артисти й інші представники зі світу вибраних. Але вступ не заборонявся нікому, потрібно було тільки замовити собі стіл на відповідну годину і бути в краватці.

Принесли вино й вечерю. Марко почав розмову про справжні вартості в житті людини і між молодими людьми почалася дискусія на вічно живу тему,

— Без сумніву, — говорив Марко, — найсправжніша й найбільша вартість у житті людини — це любов. Бож що й варте життя без неї?! — це поперше. А подруге, вона єдина тримає людей на цій нашій плянеті, і взагалі...

— Ти помиляєшся, Марку, — перебив йому Андрій, — найсправжніша й найбільша вартість у житті людини — мистецтво. — Його карі очі на блідому лиці, обрамованому гладким волоссям, що доходило до плечей, світилися спокійними іскорками. — Мистецтво більше за життя, бо мистці йому посвячують своє життя; більше за смерть, бо воно переживає смерть свого творця, і ще більше, — його обезсмертнює. Мистецтво — це правда, це — істина...

— Андрію, я розумію, що мистецтво — це велика і важлива річ у людському житті, — зауважив Роман, — але, на мою думку, друзі, таки найбільша вартість у житті людини — гроші. Погоджуйтеся зі мною чи не погоджуйтеся! Але тільки вони дають людині силу і владу. Вони можуть їй дати і славу, навіть і невмирущу славу, коли людина їх розумно використає для цієї мети. За гроші можна купити все, що упріємнює людині життя, включно, — якщо не з любов'ю до тебе, — то принаймні, здебільша, з об'єктом, який любиш. За гроші

можна купити не тільки найвартісніші твори мистця, але, переважно, і самого мистця, тобто заставити його собі служити. Гроші мають колосальну силу будувати і руйнувати...

— Романе, — обізвався Остап, — ти помиляєшся. І, на мою думку, всі ви, друзі, помиляєтесь. Бож ми маємо на увазі найсправжнішу, найбільшу вартість у житті людини. Найсправжнішу й найбільшу, повторюю. І я думаю, не дивуйтеся, прошу, що це — людська гідність.

— Ти жартуєш, — сказав Роман.

— Га-га! — в один голос загеготіли Марко і Андрій.

— Не погоджуйтеся, але прошу мене вислухати, — спокійно сказав Остап. — Отже, чому я вважаю людську гідність найсправжнішою, найбільшою вартістю в житті людини? Тому, що вона є такою важливою в житті людини, що коли людина її позбудеться, вона перестає бути справжньою людиною, бо вона тоді... оскотинюється. У людини ніхто ніколи не може відібрати цієї вартости. Любов? — можна розлюбити. Мистецтво? — можна втратити хист. Можна втратити навіть найбільші гроші. І все це — незалежно від людини, яка всі ці скарби посідала. І що тоді? А коли людина втратить у житті навіть усе, але залишиться тільки зі своєю гідністю, тоді те почуття, що вона її зберегла, підтримає її в найтяжчу хвилину життя, бо з нею вона зможе спокійно вести розмову з Богом... і тільки з нею шануватимуть її порядні люди, бож що варта вся інша шана?!

На якусь хвилину всі за столом позадумувались.

— Постривайте, хлопці, — перервав мовчанку інспектор, — а на якому місці у вашому списку життєвих вартостей стоїть Україна?

— Тату, та ми ж вели нашу дискусію українською мовою! — відповів Марко з бісиками в очах.

Я глянув на решту молодих людей за нашим столом і вловив ув очах усіх — бісиків.

Більше ніхто нічого не сказав на цю тему. Молоді люди почали розпитувати інспектора як йому живеться у Новій Талалаївці. Запитали мене, як мені живеться в Торонто і чи не збираюся переселитися в Нову Талалаївку. Трохи згодом ми з

інспектором подякували за вечерю і рушили додому, залишивши молодих людей погуторити ще й самим. Коли ми відходили, до моїх вух долетіли Маркові слова:

— У мене таке враження, що наші старенькі залишилися нами задоволені.

Остапів голос зауважив:

— Мені завжди подобався твій тато за те, що він такий непоправний ідеаліст і добряга.

— Мій тато — окей! — ствердив Марко.

Далі вже їхньої розмови не було чути.

Ми з інспектором вийшли з ресторану і попрямували до авта. Ішли мовчки. Коли вже вмостилися в авті, інспектор промовив:

— Я думаю, що добрих дітей ми все ж таки виховали.

Удома ми з інспектором випили теплого молока з бананами (інспектор поінформував мене, що ця рецепта на сон виграла першу нагороду на новоталалаївському конкурсі порад на солодкий сон) і пішли спати. Завтра передбачався дуже зайнятий день. Крім того, що інспектор хотів мене повести у кілька цікавих новоталалаївських місць, він запросив мене піти з ним, зранку, на дві наради. На першій — мали ухвалити назву нової медалі для відзначення новоталалаївських громадян, бо попередньою медалею — шевченківською — вже втішалися майже всі мешканці Нової Талалаївки. З низки запропонованих нових медалів для наступних новоталалаївських лавреатів перевагу віддавалося двом — сковородинській і шекспірівській — якраз завтра мала вирішитися їхня доля. На другій нараді мали вибрати п'ять наступних Новоталалаївців Року.

Так закінчився мій перший день у Новій Талалаївці.

Уляна Любович

ЗБЛИЖАВСЯ ВЕЧІР

Пізнього пополудня хвора починала віддихати спокійніше, переставала кашляти й попадала у нетривкий сон.

Піч, яка від ранку видмухувала клуби їдкого диму, тепер, наче насичений змій, заспокоювалася. Від неї йшло тільки жадане тепло на хату. Слід тепла. Чад десь принишк, засівся по кутках і закамарках. Морозні узори квітів на вікнах порожевіли. Знак, що сонце готувалося заходити.

Тоді я вставала з полу, відчиняла ледь-ледь двері у сіни, а звідтіля другі надвір, щоб впустити свіжого повітря, прогнати чад, який приліг по кутках, але не випустити тепла.

Сама ставала на порозі.

Перед хатою — широченний шлях. Хати обабіч звернені до нього боками. Дими із коминів здіймалися повагом у голубе небо, а воно щораз то блідло, то рожевіло на обрії від сонця, що ховалося у золотих та рожевих біблійних хмарах.

Кришталеве крижане повітря несло здалека скрип саней, людські голоси. Незабаром і ці звуки гасли. Дзвеніла тиша. Дими, прямуючи в небо, наче б застигали у безрусі.

Збликався вечір.

Світ затримував віддих, ставав нерухомим. Не кружляв у космічних просторах, не обертався кругом осі. Нічого не відбувалося, не діялося. Світ тільки існував.

Удихаю глибоко повітря, що входить, вливається струмком у легені, наповнює мене всю аж до мозку, до кінців пальців. Нерухомію. Заплющую очі. Не живу. Існую. Я — є.

* * *

Почерез оголене віття Єзуїтського парку, у червоних відблисках надвечірнього сонця, вимальовується святий Юр.

Із загального гомону міського руху холодне повітря приносить чітко й виразно свист далекої льокомотиви, скрип трамваю на закруті Сикстуської. Діти, що спускаються на саночках по стрімкій вулиці Крашевського, може, свідомі, що скоро час буде йти додому, кричать, наче зграя горобців на

дощ. І галки та ворони чомусь у таку хвилину жвавим гуртом здіймаються над Оссолінеумом, над почорнілими й оголеними деревами Єзуїтського парку. Покричать, мов на сполох, покружляють і зникнуть у присмерк.

Зближався вечір.

Замовкали діти. Востаннє засвистіла льокомотива, скрипів трамвай. Дзвеніла тиша. Поблід, облитий оранженим сонцем, святий Юр. Місто у безрусі стримувало віддих. Не кружляло із земною кулею в космічних просторах, не оберталося з нею кругом осі. Нічого не ставалося, не діялось. Місто існувало.

Ловлю дзвінку тишу мого міста. Вдихаю холодне повітря, що наповнює мене аж до кінців пальців, до мозку, радісною свідомістю, що я існую. Я — є.

Зближався вечір.

* * *

Ген на долішньому кінці алеї Єзуїтського парку заблимало благеньке світло. За хвилину, уже ближче, друге, третє. Маленька, здалеку чорна постать підходить до старосвітської ґазової лямпи і дрючком, мов чародійною паличкою, засвічує її. Одну, другу, третю. Щоразу ближче. Так, як засвічувалося їх десятки літ тому. Їхнє благе світло ясніє в міру того, як густішає присмерк. Наче естафетою, передається одне світло другому, аж постає нанизаний вздовж алеї разок лискучих намистин.

Зближався вечір.

* * *

Стою на порозі хати. Тиша неозора, глибока.

Десь на тому кінці шляху, що никне за обрієм, обзивається скавуління — виття. За ним друге, третє. Все ближче.

Відкриваю очі і дивлюся у далечінь. Там з'являється наче якийсь стовп-велетень і суне поволі серединою шляху. Щораз ближче. Його проводжає це скавуління собак. Спершу однієї, яка, наче естафету, передає його другій, третій. Щоразу ближче. Стовп-велетень все зростає, а з ним і голосіння собак. Воно вже близько, вже чути, як скрипить сніг, а тоді видно: це

не стовп, а дужа людина. Шапка-вушанка насунена на чоло. На ній "доха" — кожух з хутряним верхом. Руки засунені в рукави. Доха довга, аж до землі. Тож здається, що людина не йде, а суне серединою вулиці.

Вже близько. Сусідська собака рветься у безсилому розпалі, душиться власним гавкотом.

Тоді бачу: доха в людини із собачих шкір. Тому це так її зустрічають собаки і проводжають від двора до двора. Голосять, виють. Естафета собачого голосіння, поминки по товаришах, чиї шкіри гріють цього сторожа, що йде на нічну службу.

Минає хату. Сніг скрипить і скрипить, а потім стихає в далечині. Розпливаються враз із собачим голосінням.

Зблизився вечір. Темніє.

Богдан Мельник

ТАК ПРОМОВИВ ЄГОВА

(Спогад)

Був кінець квітня 1945 р. Одного надвечір'я мешканці села Ганзенрід у Баварії, де я працював у "бавера", були свідками незвичайного видовища, від якого аж мурашки поза шкурою полізли. Череда покритих пилюкою людських кістяків у лахмітті, босоніж, — деякі мали ноги позавивані онучами — заповнили подвір'я мого працедавця. Кістяки нагадували собою радше сарану, ніж людей. Більшість з них не могла стояти на безм'язих ногах, а їх непропорціонально великі голови безсило клонилися до грудей. Пришельці попадали на землю і лежали в отупінні. Це були жиди, яких "есеси" ескортували з якогось кацету на захід, подальше від наступаючих совєтів. Картина була несьогосвітня, кошмарна, потрясаюча. "Есеси" заявили власникові двору Ґроссбаверу, який стояв у дверях закам'янілий, що жиди будуть у нього ночувати і що їм треба зварити трохи картопель "у мундирах". До цього послужив котел, у якому парено картоплі для свиней. Жид, що сповняв функцію кухаря, крикнув: "Вечеря готова!" Кістяки рушили до кітла і, витягнувши руки, щось лепетіли по-жидівському. Кухар вихоплював гарячу картоплю голими руками і швидко кидав її на простягнені долоні. Жиди з'їдали її пожадливо, не зважаючи на те, що вона їм обпікала і руки і губи. Деякі мусіли спускати штани таки під час їди. Вони мали бігунку і та бараболя ніякої користи їм не принесла.

По вечері "есеси" загнали жидів до невеликої шопи, де, судячи по їх числі, вони мусіли лежати один на одному. Ніч була дуже неспокійна. Я не міг спати. На дорозі був рух, шарудіння і стукіт численних кроків, крики і прокльони. Десь далеко, часто-густо було чути стріли з автоматів. Раненько я вийшов на дорогу поглянути, чи не знайду яких слідів того, що діялося вночі. Нікого живого не було, але подальше за селом я доглянув якісь ніби колоди, що лежали то тут, то там при дорозі. Це, виявилося, були вбиті кацетники. Тих, хто не мав

сили дальше йти, сторожа дострілювала і там же залишала. Перший убитий, до якого я підступив, лежав горілиць, а його широко відкриті очі ніби захоплено гляділи на небо. Я звів свій зір вгору і побачив там жайворонка. Пташина, зовсім байдужа до того, що діялося внизу, заливалася співом, а її мелодії розсипалися дзвіночками по зелених левадах і падали на трупа при дорозі. І мені здавалося, що цей жайворонок це того нещасника душа і що вона перед відлетом до свого Творця співом прощалася з виснаженим тілом, своєю земною домівкою. Я ще раз глянув на мерця. Його скляні очі вперто дивилися на жайворонка, а відкриті губи ніби усміхалися гнилими пеньками зубів.

По сніданку гарячою бараболею жидам наказано вирушати в дальшу дорогу. Задубілі тіла деяких осталися в шопі. Сільські жінки з перестраху виглядали на півмертвих. Потрясаючі пережиття того дня були для них жорстоким відслоненням правди про відносини в кацетах. Ту правду вони щойно тепер побачили своїми власними очима. Вони побачили наслідки садизму в найбільш звироднілій формі, доконані людьми, які мали владу в Німеччині. Жінки заломлювали руки і лепетіли безкровними губами: "Єзус, Марія... Єзус, Марія..."

Це був історичний незабутній день не лише для мешканців села, але й для жидів. Щось незбагненне і несхопне висіло в повітрю. Того дня сам Бог рішив вмішатися до справ своїх дітей і діяти в обороні приречених кацетників. "Есеси" зверещали: "Льос!" "Льос!"[1] і патетична маса почала неохоче плисти, ніби каламутний потік з подвір'я. Але заледве перший ряд завернув праворуч на дорогу смерти, як нагла серія з легкої артилерії потрясла повітрям. Так заговорив Єгова цівками американської вогнепальної зброї. Їхні панцери гнали з Нойкірхен вниз по стрімкій дорозі не більше, ніж три кілометри від села. На них було видно білі зірки. Виглядало, що завданням американців було наздігнати кацетників.

Дівчата, дочки Гроссбавера, попали в паніку. Вони бігали безладно і кричали: "Ді Аміс! Ді Аміс коммен!" [2] Вони

---

[1] Вперед! Вперед! (нім.)

[2] Американці! Американці йдуть! (нім.)

вистріляють усіх нас до ноги! Давайте швидше біле рядно!" В ту ж мить біла хоругва з простирала з'явилася у вікні до дороги. Вона мала рятувати перед убивством. Як тільки "есеси" побачили, що наближаються американці, вони дали драла до поблизького лісу, як блискавка. Жиди, побачивши, що їхні катюги перемінилися в перестрашених зайців, стратили зовсім панування над собою. Вулкан емоцій вибухнув із сердець тих, в кого осталася ледве тонесенька ниточка життя. Вони пробували кричати з радости, але з їх грудей видобувався лише якийсь слабенький хрипіт; вони плакали, але в їх очах сліз уже не було; вони обнімали і цілували один одного і душилися в судорогах неуявного блаженства. Серце одного з них не видержало убивчого вибуху щастя і він звалився мертвий на землю.

Звільнені жиди осталися в селі. Вони розлізлися по домах, а з ними страшенний сморід їх знищених і пребрудних тіл. Незабаром у селі з'явилися й інші визволенці з кацетів: поляки та інші національні групи. Тепер, палаючи жаждою помсти, вони розпочали хвилю терору в безборонних баварських селах. Парубоцтво вломлювалося до хат, перевертало речі догори ногами і грабило. У Ґроссбавера виволікли свиню із свинюшника, закололи і на городі урядили пікнік.

З чужинецьких робітників у Ганзенріді тільки один прилучився до грабіжників. Саша був дивний тип. Він ніколи не усміхався, а з його холодних, камінних очей завжди гляділа якась ворожість. Я догадувався, що його, колишнього полоненого, гризла свідомість, що московські верховоди, перемога яких була запевнена, його по головці не погладять, ані орденів на грудях йому не повісять. Адже Сталін сказав був ясно: "Кожний совєтський "баєц", що попаде в "ґерманський" полон — зрадник "родіни!" Отож тепер, у хаотичній ситуації, Саша почав гуляти, поки живий.

Одного пізнього пополудня з'явилася в селі нова польська група і задержалася в хаті через дорогу від мого бавера. Перед вечором я пішов до них на розмову. Ми стояли при вході до хати, а мій співрозмовник, варшав'як, говорив патетично:

— Браце, довгі роки в кацеті я молився, щоб діждатися цього дня. І він прийшов, але не так, як я собі уявляв. Я

сподівався, що це буде день страшної помсти, коли кожна німецька садиба буде спалена. Я думав, що німецька кров буде плисти рівчаками! А що я тепер бачу? Нічого подібного! Це погано, бо шваби заслуговують, щоб їх зметено з лиця землі за те, що вони чинили в нашому краю і теж з нами в кацетах. Де ж є справедливість? "Ґдзє, муй браце?"

У моменті, коли я брався йому щось на те відповісти, двоє людей виринуло з-поза закруту дороги. Вони швидко підійшли до нас і зупинилися переді мною. Це був Саша в товаристві присадкуватого, плечистого типа з брутальним обличчям. Він був підперезаний німецьким військовим поясом, на якому баламкався баґнет. Саша тикнув пальцем у мій бік і сказав до свого кумпана:

— Це той, хто мені говорив, що Україну треба визволити з московської неволі. Бери його!

Ненадійно, я знайшовся у смертельній небезпеці. Ті самозванчі опричники виловлювали осіб, про яких знали, що вони українські самостійники. Мені було відомо, що в тій околиці дві особи впали жертвою злочинців. Тепер прийшла черга на мене. У мій бік війнуло смородом алькоголю. Душолови прийшли по мене, щоб показати червоним комісарам, які мали вільну руку в американській зоні Німеччини, що вони вірні комуністи. Їм треба було позбутися тавра зрадників "родіни".

Мій польський співбесідник аж рот роззявив зі здивування. Ті, що стояли оподалік, насторожилися.

— Що ти верзеш? Чи не п'яний ти часом? — я промовив, щоб щось сказати. Саша заскреготав зубами:

— Я знаю, що говорю, ти фашистська заразо! — а тоді до свого кумпана, — давай, бері йово!

Це був той самий Саша, до якого я відносився, як до дорогого земляка, не зважаючи на його відразливу вдачу. Я жалкував його, жертву виховання нелюдяної московсько-большевицької системи. До нього я завжди був увічливий і при зустрічах ділився з ним останньою цигаркою.

Із сусідніх подвір'їв доносився регіт і пісні торжествуючих "братішек". А далеко на шосах гуділи тяжкі військові

грузовики. На них були білі зірки, символ волі, справедливости і людської гідности.

Хтось з поляків промовив:

— Залишіть його в спокою. Не пора тепер гандричитися.

Але на моїх майбутніх катів це не вплинуло. Тип з брутальним обличчям приступив до мене, схопив моє ліве рамено і забурчав: "Пашлі!" В тому рішальному моменті, ніби не я, а хтось другий за мене, я підняв блискавично тяжкий кулак і з цілою силою гепнув бандита в його монгольську морду. Аж хруснуло! Я вискочив з пастки, копнув свої дерев'яні пантофлі геть і стрілою подався через своє подвір'я в поле. В долині висіла густа мряка, вона закрила мене своїм омофором. Босий і без блюзки я у звільненій Німеччині став утікачем.

Юліян Мовчан

НЕСПОДІВАНКА

(З нотаток лікаря)

Інженер Мирон Гнатюк втретє перечитував цей коротенький, але якийсь дивний і загадковий лист:

"Любий Миросю!

Не маю часу на писання довгого листа. Скажу просто і коротко: зустрічай мене в понеділок на Твоїй станції о год. 6-ій вечора. Я буду проїжджати через ваше місто і тому дуже хотіла б з Тобою побачитися. Я мушу мати з Тобою дуже важливу розмову! Прощай!

Цілую. Твоя Катря.

П.С. До речі, я буду не сама: зі мною їде ще одна особа — дуже близька і рідна Тобі.

К."

Мирон дивився на цей маленький, пожмаканий клаптик паперу і ніяк не міг дати відповіді, в чому справа? Що вона має таке важливе мені сказати?

Мирон пригадав: шість або сім місяців тому, перебуваючи влітку на відпочинку в Вайлдвуді в Нью-Джерсі, він випадково зустрів цю жінку. Нібито маючи якийсь ревматизм, вона також на якийсь час прибула туди, аби попарити свої ноги в теплих водах Атлантійського океану. Але не була подібна до інших "курортних жінок". Катря завжди поводила себе скромно і непомітно. Більше того, на відміну від інших "відпочивальниць" вона, здається, свідомо уникала чоловічого товариства. Можливо, саме ця її риса була найголовнішою причиною зближення Мирона з нею. Начитана, освічена і поважна також з виду вона створювала таку атмосферу, що з нею приємно й цікаво було дискутувати на різні теми. Але він в неї не закохався. Став поважати її як приятельку і подругу, але

не кохану жінку! Це було для нього ясним і щодо цього в нього не було жодних сумнівів.

А все таки людина — не камінь. Одного гарного дня вони пішли разом на прохід чагарниками десь понад берегом океану. Навкола нікого не було... Але, повторюємо, людина — справді не камінь. І це в повній мірі стосувалося не тільки Мирона, але й Катрі... Але Мирон добре запам'ятав одну річ: коли через кілька хвилин після того, що сталося в тих приокеанських чагарниках, він запитав її, чи не буде вона мати пізніше до нього будь-яких претенсій, вона, не надумуючись, рішуче відповіла:

— Абсолютно ніяких! Все це залишиться між нами як гарна, мила згадка про Вайлдвуд!

Пізніше вони ще кілька разів ходили разом на прохід пісковими стежками незабутнього Вайлдвуду. Вона щебетала йому всякі нісенітниці, не раз наспівувала "гуцулку" і взагалі завжди була весела, як пташка весною, і приємна, як тількищо зірвана квітка. Мила дівчина! І він, Гнатюк, таки справді приємно й весело провів з нею час. Шкода тільки, що не закохався! Напевно не зробив би помилки! Але чому так не сталося?

Хоч Гнатюк над цим питанням ніколи серйозно не задумувався, але для нього було ясно: він її не міг би покохати навіть тоді, якби вона в тисячу разів краще наспівувала "гуцулку" або щебетала про всякі дурниці. Буває ж так — і то часто — коли жінка і приємна і вродлива, але, якщо йдеться про кохання, то нема! Такою, власне, і була Катря для Мирона. Ось чому, коли пізніше він повернувся додому і "по-самі вуха" потонув у працю машинобудівельної фірми, згадка про знайомство з Катрею, медсестрою одного з шпиталів Нью-Йорку, майже цілком "вилетіла"з його голови. І вона, напевно, більше не появлялася б, якби не цей дивний і загадковий лист... "Я мушу мати дуже важливу розмову... Зі мною їде одна дуже близька до тебе особа"... До того ж "рідна особа".

Що за дурниці! Та, крім старенських батьків, він нікого з рідні тут більше не має. Мирон ще раз кинув оком на лист, а потім, глянувши на годинник, побачив, що вже таки час іти на

автобусну станцію. Піти зустріти Катрю та ще якусь одну "дуже близьку особу".

Він засунув листа до кишені, похапцем накинув плаща і подався на станцію. Далеко йти не потрібно було, бо станція з автобусами компанії "сірих собак" містилася недалеко — всього півтора-два квартали від його дому, і через те навіть зайвим було брати авто, аби туди дістатися.

Отже, за кільканадцять хвилин він уже був на станції. Уважно оглянув кожну особу жіночого роду, чи нема серед них когось, що був би подібним на Катрю. Але таких не видно було. Прибув ще один автобус, а її знову немає. Невже пожартувала? Але ж сьогодні не перше квітня!

— Я його в середині чекаю, а він ходить по подвір'ю — як це вам подобається? — раптом почув за спиною знайомий голос.

— Ах, Катре, це ти? — машинально запитав.

— Так, я — вже з десять хвилин тут чекаю на тебе, — відповіла вона. Мирона трохи здивувала "претенсійність" у голосі Катрі. Ну, і що з того, що трохи запізнився. А якби зовсім не прийшов? Чи він зобов'язаний вийти її зустрітити?

Але це все були дурниці. Ще одна, дві-три хвилини — і вони знову наче колись у Вайлдвуді розпочали дружню й веселу балачку.

Однак пильне око Мирона не могло не помітити однієї важливої зміни в постаті своєї милої приятельки — вона чомусь значно розповніла чи погрубіла — і то лиш в типовому для жінок місці... Крім того, по краях носа, на щоках і на чолі виднілися жовтокоричневі плями. Без сумніву — Катря виглядала вагітною. Але як і від кого? Невже вона тим часом уже вийшла заміж?

— Що це означає? — запитав Мирон, показуючи її округлу "форму".

— Ось підемо сядемо на ту лавочку і я тобі розкажу, — відповіла вона, звертаючи вбік. Вибравши лавку в затишному місці, вони сіли, і Катря розпочала розмову.

— Питаєш, що це означає? Дуже просту річ: я вже шостий місяць вагітна або, як то кажуть, вже шостий місяць "в дорозі"", аби ощасливити тебе наслідником або наслідницею...

— Мене? Чому мене? — зробивши великі очі, запитав Мирон.

— Чому тебе? Також дуже просто! Пам'ятаєш своє перебування в Вайлдвуді? Пам'ятаєш приокеанські чагарники, якими тоді ми ходили разом на прохід?

— Ну, звичайно, пам'ятаю... Але при чому тут я!

— Бо ти є одним з найголовніших героїв цієї історії... Так як у тій приказці говориться — "любиш їздити — люби й санчата за собою тягти"... А втім, хіба аж так дуже погано бути батьком? Хоч матір'ю значно тяжче бути, але, як бачиш, я з цим погодилася... Бо це, кажуть, "цілком нормально і фізіологічно".

— Ну, добре, все це так, алеж... алеж я не розумію, Катре, — після короткої павзи відповів він — чи ти пригадуєш, що ти тоді сказала на прощання?

— Так, пригадую, коли я сказала тобі, що жодних претенсій за можливі наслідки я до тебе не матиму. Я цього не заперечую, хоч визнаю, що це була моя велика помилка... А втім, Мироне, хіба я могла передбачити, що так станеться?...

Мирон не знав, що їй відповісти. Ні, він знав, але якось не міг спочатку знайти потрібних слів. Йому й далі не хотілося вірити, що він уже є чи взагалі може бути батьком. Але замість того, щоб щиро й відверто про це сказати Катрі, він запитав її:

— Ну й що тепер ти хочеш від мене? Що я маю робити?

— Що робити? Хіба ти сам не знаєш? Стати законним батьком своєї дитини, — просто і відверто відповіла вона.

— Коли так, — після роздумування він сказав, — своєї дитини ніколи не відречуся, а також і її матері. Ми одружимося. Але, зрозумій, Катре, що те, що ти мені ось сказала — це для мене є великою несподіванкою, є своєрідним "шоком"... І тому мушу мати певний час, може два-три тижні, аби "дійти до себе"...

Таке сказав Мирон, хоч на думці він мав щось інше. Він і далі аж ніяк не був певний, що Катря завагітніла від нього. Чому?

А тому, що під час одного медичного дослідження його лікар — і то досить відомий фахівець — колись сказав йому, що він, лікар, дуже сумнівається, щоб він, Мирон, будь-коли зміг

бути батьком. Чому — зрозуміло: з його, Мирона, медичної історії відомо, що в дитинстві він перейшов тяжкий випадок т.зв. свинки — запалення привушної залози, яке часто залишає пацієнта чоловічої статі нездібним мати нащадків. Ось чому тепер у нього з'явився серйозний сумнів щодо версії, яку оповіла йому Катря. Але було б нерозумним про своє минуле вже тепер їй сказати. Ні, він, Мирон, зробить це в інший спосіб: піде ще раз до лікарів, аби переконатися, чи дійсно він є "нездалим".

І Мирон пішов. Взявши дотермінову відпустку з праці, він поїхав не будь-куди, але аж до самої знаменитої Майо-клініки в Міннеаполісі. Це, правда, буде його "трохи" коштувати, але він добре переконається, як там воно є в дійсності. Але й в одному і в другому випадку, на його думку, він не може програти. Якщо фахівці знайдуть, що він дійсно "нездалий" — значить, цим самим буде знята з нього моральна й матеріяльна відповідальність, якою хотіла "ущасливити" його сьогодні Катря. Якщо ж, навпаки, він таки є "здалий", тоді тим більше він почуватиме себе щасливим, маючи вже "готову родину"...

Довго й старанно досліджували його фахівці. Майже цілий тиждень брали з нього різні аналізи, робили всякі пересвітлення, аж поки нарешті один з дослідників прийшов до його кімнати з паперами в руках і, сівши у вигідне крісло, сказав Миронові таке:

— Маєте добру новину, Містере Гнатюк: ніякої ненормальности ми у вас не знайшли, і тому вже сьогодні ви можете йти додому...

— А як з можливістю для мене мати нащадків? Я ж в молодості хворів на "свинку", чи "мумпс", як у вас кажуть, — про це я вже вам казав.

— Так, ви про це казали, і ми мали це на увазі. Але ж ви є тим щасливцем, що "мумпс" не зробив для вашого організму жодної шкоди. Правда, в деяких випадках він залишає неприємні наслідки, але далеко не в кожному. А втім, в медицині нема нічого абсолютного — є багато винятків. Коротко кажучи, ви, Мироне Гнатюк, вибачте за таке порівняння, на сьогодні "здоровий, як божий бичок", — закінчив професор, встаючи з крісла і прощаючись зі своїм підопічним.

З того часу минуло рік, а може й більше. Мирон з Катрею вже давно одружилися, хоч із зрозумілих міркувань весілля було досить скромненьке. Незабаром після весілля в них появився хлопчик — з виду, як всі казали, "точна копія" Мирона, для якого це було дуже приємною несподіванкою. Але і це не все. Приємною несподіванкою для нього було ще й те, що з любов'ю до своєї дитини в нього якось несподівано появилася не тільки пошана, але й любов до своєї дружини Катрі. Буває й таке...

ҐАЛЕРІЯ

(Уривок з нарису "В тенетах")

Маестро любив не тільки цю відлюдну частину парку, але й саму дорогу, що вела сюди. Він залишав своє авто далеко перед парком і пішки, мірним кроком, прямував до парку хідником з одного боку вулиці, а з парку вертався хідником по другому боці. Це був у нього принцип.

Можливо, що ці хідники по обох боках вулиці та городи, що живоплотами торкалися хідників, були цією магічною силою, що притягала його сюди. Його постать легко склонена вперед, руки схрещені за спиною, голова звернена трохи вправо, очі прижмурені, — так він ішов і дивився на доми, городи і на людей, що косили траву, підливали квіти, малювали огорожі.

Ішов і дивився. Таке враження він робив на перший погляд. Хто приглянувся б йому з більшою увагою, вже не був певним, чи маестро дивиться на городи, людей і на доми? І чи взагалі бачить, що діється біля нього?

Можливо, що ця дорога з хідниками і живоплотами вводить його в минуле, де він блукає своєю уявою, а може... в майбутнє?

У парку, на поляні, росла розлога плакуча верба. Її розпушене ніжне гілля буйно спадало до самої землі — до її стіп. Це була ціль виправ маестра до парку.

За гіллям, під самим пнем верби, була лавка. Тут він любив сідати, опертий ліктями на поруччя. В напівлежачій поставі, відсепарований від решти світу, віддавався цілковитому відпочинкові. Відганяв від себе всі думки, виключував процеси думання, переходив на враження, яких на цьому місці змисли постачали йому у великій кількості і якості. Він вслухувався в хори птиць; вони співали в найрізноріднішіх тонах, а їм вторували грімкими баритонами літаки. Він вслухувався в ніжний спів — шепіт гілок верби, що, тремтячи, співали співзвучно з міріядами променів сонця; це строїло цілу

природу на свою мелодію. Його око любувалося безліком листків, що з променями сонця танцювали в акорди його мелодій.

Золотаво-білявий відблиск листків гармонізував з цією мелодією і підсичував її. "Романтик і містик", так критики назвали маестра, що означало, власне, неґативне наставлення критиків до його малярського мистецтва, головно критиків "реалістичних".

* * *

Місяць червень, субота, погідний соняшний день. Маестро встав трохи раніше, як у будний день. Після цілотижневої праці його жага відпочинку була велика. Він спішився, побоюючись, що хто-небудь може зайняти його місце під вербою. Його поспіх переносився на його авто, що часто ламало приписану швидкість.

Він їхав цією дорогою не перший раз. З автоматизмом рухів і вражень переїжджав перехрестя доріг, минав придорожні оселі. Авто його в'їхало на цю саму площу і майже в цей самий слід, що попередніми разами. Сьогодні його руки не були схрещені на спині, але, як два маятники, відклонювалися в протилежних напрямах: одна вперед, друга взад і так наперебій, відзначували час і явища, що минали і що приходили. Ось і вербу вже видно. Видно здалека, як її гілками, її розпущеним волоссям, вітер грається, хвилястими руками водить в один бік, то в другий, полоще їх в променях сонця.

Що це? Він не вірить своїм очам. Його місце вже зайняте. В моменті, як вітер хитав гіллям верби, він побачив, що на його місці сидить, а власне лежить, якась жінка. В першій хвилині взяла його досада.

"Вона має таке саме право сидіти під цією вербою, як я", — подумав спокійніше і помирився з фактом. "Цікаво, хто вона", — подумав. Спокійним, повільним кроком зблизився до верби, що вже стягнула свої заслони і закрила незнану особу.

Вітер-пустун, глузуючи з його цікавости, свиснув, повіяв, розкрив гілля верби. Маестро був очарований: на його лавці, в позиції, яку він сам там звичайно прибирав, була жінка — вагітна жінка, одягнена у біле. Голова її легко відхилена взад,

очі прикриті повіками. Волосся золотисто-біляве, що зливалося з кольором листя верби, спадало з рамен поза поруччя лавки. Така позиція пластично віддавала форми її тіла — тіла вагітної жінки. Сонце кидало тінь гілок на цілу її постать, що на тлі білої сукенки і її волосся робило враження сіті. "Вагітна жінка в сіті, в тенетах", — таке було враження маляра-мистця.

Враження кількох хвилин, враження моменту, відібране з такою силою, що і закам'яніло в його істоті.

* * *

Сьогодні маестро не залишився в парку, не шукав більше заспокоєння своєї мистецької жаги. Ціла його особа була сповнена цим одним враженням. Він був загіпнотизований ним — цим видом. "Вагітна жінка в тенетах", форма, кольор і динаміка цього явища опанувала його цілого.

Маестро вернувся додому і почав малювати. Малював день і ніч, цілу неділю й інші дні. Враження одного моменту не під силу було передати на полотно. Кожний, хто оглядав картину, подивляв. Сам автор — сам творець картини, був незадоволений нею.

Він відчував, що картина уявляла тільки частину враження, яке він пережив у парку. Він відчував, що це тільки частина, створена зоровими потенціями, зате немає тут звукових й інших, що творили акомпаньямент цьому враженню; він відібрав їх цілою своєю істотою. Всі звуки цього акомпаньяменту він пам'ятає дуже докладно: як вітер свиснув теплом і ніжно торкнувся його обличчя, розкрив занавіси з гілля при співі птиць і запаху дикої рожі, а далеко десь гриміла буря.

Анна була службовцем банку. Із своєї праці була задоволена. Співробітники: жінки і чоловіки її не любили... Жінки не любили через красу. Чоловіки не любили тому, що була неприступна і горда. І ті і ті ненавиділи її за інтелект. Анна перевищала всіх не тільки фаховим вишколом, але й загальною освітою. Вона мала свій вироблений погляд на мистецтво, літературу, музику, сама грала добре на фортепіяні.

Анна вийшла заміж за багатого і пристійного мужчину, від того заздрість ще збільшилась.

Одна із службовців банку пізнала, що "Вагітна жінка в тенетах", образ, що здобув на виставі велике схвалення, це Анна. Своє відкриття не забула "опублікувати". Наступного дня всі працівники банку, їх сім'ї, знайомі і сусіди знали, хто це — "Вагітна жінка в тенетах". Сенсація не втрималася тільки серед безпосередньо-споріднених і знайомих банкового персоналу. Родичі оповідали своїм родичам, знайомі знайомим, сусіди в поспіху несли відомість до сусідів, так бистро, як блискавка, сенсація рознеслася по цілому місті. Кількість відвідувачів в картинній ґалерії дуже значно збільшилася. Всі працівники банку від сторожа до директора, всі ходили до ґалерії картин і оглядали "Вагітну жінку в тенетах".

Вкінці, сенсація дійшла й до Анни та її чоловіка. Знайомі приходили до них з визнанням та побажаннями. Анна і її чоловік були дуже здивовані. Анна, просто, твердила, що це якась помилка. Може хтось до неї подібний. Вона сама ніколи не позувала жодному маляреві. Трудно було вірити в таку можливість, що живуть дві подібні, а власне, ідентичні жінки, які носили б і таку саму одежу і були обидві вагітні в тому самому часі. Верба і лавка були так добре знані і Анні і її чоловікові, що не було сумніву, що це таки Анна намальована в парку, в місці, яке обоє добре знали. Було тільки питання, коли це могло бути. Анна твердила без усякого сумніву, що не тільки не позувала, але навіть не бачила жодного маляра впродовж останніх кількох років. Чоловік брав до уваги все, але не міг знайти найменшого сумніву, як і коли Анна могла їздити до парку позувати маляреві.

Прийшли до висновку, щоб запитати маляра. Від директора ґалерії довідалися, що маляр приходить часто на виставку, але коли прийде, цього не знає, де він живе, також не знає.

Директор ґалерії відразу пізнав "модельку "Вагітної жінки в тенетах" і був цим здивований, що вона не знає, де живе маляр. Дискретно глянув на чоловіка Анни. Ніяк не міг зрозуміти, як це можливо, що модель не знає, де живе маляр,

якому позувала до такого архітвору. Анна з чоловіком вийшли з кабінету директора ґалерії і пішли ще раз приглянутися образові. Стали в гурті відвідувачів і дивилися. Тимчасом прийшов і маляр, став у гурті людей перед картиною, дивився на неї і прислухувався, що глядачі висловлювали. Директор все це добре бачив через скляні двері свого кабінету. Дуже уважно слідкував і обсервував і Анну і чоловіка. Він бачив, як люди перед картиною чергувалися, ті приходили, ті відходили, підходили до картини з різних боків, з різної віддалі. Він бачив, як Анна стояла і перед малярем і за його плечима, як маляр кілька разів обходив Анну. Нічого не можна було завважити, що могло б свідчити, що вони знають одне одного. Нічого з їх поведінки не свідчило про те, що це маляр і моделька стоять перед картиною, яку він малював, а вона до неї позувала.

Директор вийшов з кабінету, приступив до маляра, привітався з ним і, вказуючи на Анну, що була кілька кроків від них, сказав байдуже, ніби нічого не додумуючись:

— Маестро, ця пані питала за вами.

Маляр обкинув поглядом постать Анни і дав зрозуміти, що він її не знає.

— Може дозволите, що я вас познайомлю, ця пані і її чоловік дуже вами зацікавлені.

Маляр байдуже зробив кілька кроків в напрямі Анни.

— Дозвольте, що познайомлю вас, — маестро Андрій Петрович, автор цієї картини, — сказав директор.

Анна і її чоловік цікаво глянули в обличчя маляра, який легко вклонившися, стояв перед ними.

Вона пізнала цього дивака, якого бачила колись у парку, як він то стояв, мов запаморочений, то йшов кілька кроків і знову приставав ... врешті, неначе шалений, зірвався і побіг дорогою. Не було сумніву, що це той самий дивак, що так загадково тоді поводився.

Спокійно, але з легким відтінком образи почав чоловік Анни:

— Маестро, скажіть, коли і де ви намалювали мою жінку?

Маляр стрепенувся, неначе хто вилляв на нього відро холодної води. Глянув на Анну і, трохи збентежений, сказав:

— Я перший раз у моєму житті бачу вашу дружину і ніколи не мав честі малювати її.

Директор, прислухуючись цій розмові з великим зацікавленням і з виразним заклопотанням, водив очима — то на картину, то на Анну і ніяк не міг повірити в те, що говорив маляр. Безвихідну мовчанку, що продовжувалась і робила прикре враження, перервав чоловік Анни, який тоном слідчого запитав:

— Маестро, ви заперечуєте, що жінка ось тут на цій картині це не портрет моєї дружини, яка тут стоїть перед вами? Чи ви також заперечите, що верба і лавка, намальовані на картині — це образ, скажімо, портрет верби і лавки в парку між узгір'ям?

— Цього я не заперечую, а потверджую, — сказав без вагання маляр.

Чоловік Анни підсміхнувся багатозначуще. Видно був задоволений із своєї бистроумности і, з самовпевністю та свідомістю своєї переваги, продовжував слідство.

— Маестро, чи ви знаєте особу, намальовану на цій картині, а тим самим, чи можете твердити з цілою певністю і рішучістю, що це не моя дружина? Я не хочу змушувати вас до недискреції, мені непотрібне її ім'я, ані адреса. Прошу відповісти просто "так" або "ні".

— Ні! — відповів маляр без усякого вагання.

Напруження дійшло до кульмінаційного пункту. Директор тяжко віддихав, переступав з ноги на ногу, одну руку тримав у кишені, неначе чогось там шукаючи, другою перебирав залишки волосся на своїй сивій голові. Знову прикра мовчанка.

— Дивно, що ви не знаєте модельки, яка позувала до образу. Ви ж його намалювали. Хіба не скажете, що ви з нею не розмовляли?

— Ні, не розмовляв, — знову без вагання відповів маляр.

— У такому випадку, як ви її уставляли, мімікою? — іронічно запитався чоловік Анни.

— Я не малював ніякої модельки, ніхто мені до цієї картини не позував, отже я нікого не уставляв ані словом, ані мімікою, я намалював образ, а власне, явище, яке я бачив у

парку і на яке я заглянув випадково, тільки на короткий момент. Я не малював ніякого портрета, нічийого портрета, — спокійно і самовпевнено відповів маляр.

Не було сумніву, що жінка на картині — Анна. Зрозуміти ситуацію було найбільше трудно директорові ґалерії. Як торговець картинами, він мав зв'язки з малярами і розумівся на мистецтві в аспекті комерційнім і технічнім. Трудно було йому повірити, що таку картину, як "Вагітна жінка", можна намалювати з одного тільки погляду, без модельки. Вияснення маляра було легше прийняти Анні і її чоловікові. По-перше, вони не були обізнані аж так далеко з працею малярів, щоб могли дискутувати на цю тему, по-друге, вони пізнали без всякого сумніву, що цей маляр, то цей "варіят", якого вона бачила в парку. Це покривалося з тим, що він тепер говорив. Врешті Анна забрала голос, звертаючись до маляра:

— Скажіть, будь ласка, коли ця вся історія в парку відбулася, в який день? —

— Це було в суботу в місяці червні, — відповів маляр.

— Може ця субота була чим замітна? — питала вона далі.

— Після обіду була сильна злива, — відповів маляр.

— В такому разі ви не намалювали того, що ви тоді бачили під вербою. Я там сама не була, там був і мій чоловік, а тут на картині його немає.

— Так, я там тоді був, я лежав на землі і переглядав журнали, — з резиґнацією в голосі додав чоловік Анни.

Маляр підійшов до картини і, показуючи рукою, сказав:

— Якщо ви там були, то ви могли бути тільки в цьому місці, ось тут за лавкою, з боку від цієї тіні, як видно. Тоді, ясна річ, я вас не міг бачити.

Власник ґалерії не скривав свого задоволення. Він приступив до Анни і з виразом пошани поцілував її в руку. З великою пошаною склонився перед малярем. З ознакою вирозуміння попрощався з чоловіком Анни і відійшов.

Три особи стояли перед образом без одного слова, мовчки. Для кожної з них ця картина мала інше значення. На кожну з них промінювала іншими променями, іншими враженнями, іншою силою. Маляр відчував, що слава, яку йому цей образ придбав, десь зблідла, авреоля з образу впала.

Він відчув, що провинився, нехотячи. Що творить суть цієї провини, він розумів. Він ввійшов до чужої святині, непрошений і небажаний.

Анна вже знала, який розголос і подив здобула ця картина. Вона розуміла, що її постать була увічнена на полотні. Вона знала, що будуть подивляти її образ на виставках мистецтва, в музеях. Одначе вдивлялася в нього і мала враження, що її постать зображена там не для честі, а для осуду і глуму. Чула жаль до маляра, що її, голублену в глибині душі, містерію виставив на публічний вид.

Чоловік почував себе приниженим і впокореним, неначе б його жінку маляр звів, немовби жінка зрадила його з малярем. Він розумів, що це не має підстави, що, власне, нічого злого не сталося, але його почуття було інше.

Чоловік Анни поглянув на маляра, кивнув головою в його сторону і без слова пішов до дверей. Анна в сторону маляра навіть не поглянула, відійшла з чоловіком, в почутті упокорення.

Глядачі товпилися перед картиною, висловлювали свої думки щодо неї і маляра. Сам маляр стояв недалеко та дивився і на свою картину і за Анною та її чоловіком з почуттям вини.

Іванна Савицька

ЦИ ПОМНЕШ, ЛЕМКУ?...

Ой верше мій, верше,
Мій зелений верше,
Юж мі так не буде, (2)
Як мі било перше...

Ци помнеш, лемку, тоту барз п'єкну пісню, што єй сьпівави в нашой зеленой Лемковині? Тота лемківска пісня гвибоко гвойшла в нашу душу, бо-сме діти гардих горичок Бескидів, росли-сме ковисани вітром карпацкім и сьпіванком, до гнеска чуємe, як черчит вода в потоках, як пташкове сьпівают в лісі, і як ся під вітром овес пргварят зо житом.

Ци помнеш, лемку, нашу землю, што ся строїва в ярі, як тота весільна парадниця в зелений барвінок з квітками? Там, на гірці, за твойом хижом, квитли ружови яблоні, и біва черешня квитла, а ви сте з няньом ярували, орали сте землю під овес, під жито и бандурки. Як істе виорали першу борозду, няньо клали в ту землю куряче яйце, крестили то яйце аж три рази, жеби зерно гарді вродило. Глином з борозди натирали сте коня ци волів, би биви міцни и здрави, и клали сте на меджу кусьцьок зламаной коси, жеби туча и тоти перуни обминали лемківске поле.

Земля під плугом ся розсипава и пахла тепвом, як тоти матчини груди, кед до них мамичка притулят малу ґітину.

Ярувалисте з няньом за хижом, а слонко помагаво пхати тот старий пвуг, бо єдному коневи биво тяжко, барз тяжко, орати під гірку по каменях.

Пташкове під облаками сьпівали вам п'єкні юж од рана, а зазуля кувала деси на довгу, щасливу долю. Та ци правду кувала?

Бива весна, барз п'єкна лемківска весна, вшитко квитло, вшитко в природі сьпіваво, будивося до життя, до радости.

Ци помниш, лемку:

В гаю зелененькім вода тече,
Піду до дівчини, што мі рече,
Ой ци рече, ци не рече,
В гаю зелененькім вода тече...

А як юж пришви жнива, як ся зачаво збіжа колосити, хилити доли, під стріху лемківской хижи ступили достатки и радость. "Яки достатки", — спитате?

Пришов тот свіжий хліб, ячмінни ощипки з бриндзьом, пришло вєнци молока и садовина вродива, и бураки, и тота соводка кукуридза, и капуста наконец.

А як женці ся з поля вертави, то сьпівави:

Мила моя на Кычери стала
И на мене смутні спозерала,
Мила моя, не спозерай смутні,
Бо мі зараз моє серце пукне.

Мила моя, не слухай никого,
Лем ся тримай розуму свойого,
Хоц-бы-с мала лем єдно кабатя,
Мила моя, не зохаблю я тя.

Биво и так, же земля не могла накормити вшитку родину, хтоди найстарший син або сам няньо лишали дрібненькі діти й жену и їхави давеко, за воду, шукати хліба.

Ци помнеш лемку:

Буд здрава, землице,
Иду к Америце,
Иду зарабяц піняз.
Буд здрава, сестричко,
Не плачте, мамичко,
Ищи к вам верну даколи зас.

Не єдна весна шумні перешва, не єдне літо и осінь и зими переходиви, загорнути в тепви кожухи, в біви снігови перини, лем в тотих малих виглядах сьвітивося малючке світло.

Як ся в зимі смеркало, сходивися стари жени до єдной хижи на вечирки лен прясти, піре дерти, фасолю и горох

лупити, а як ся зишли, розповідали байки о книжниках, віщунах, чарівницях і о збуях. Найперше бесідували, а потім сьпівави єдну пісьню за другом.

На горонці по той страні
Пасе шугай коні врані.
З тамтой страни дівча
жало,
Што ся домів виберало.

Почкай, дівча, преведу тя,
На коничку пренесу тя.
Ей пішла би-м, вшак ся
бою.
Бо не вірю в правду твою.

А потім:

Чиє ж то полечко неоране (2),
То мого милого занедбане (2).
Оране, оране, але мало (2),
Бо мі ся колечко поламало (2).

Там на гірці за хижом юж не квитнут яблоні, ни черешні, бо їх давно там не є. И хижі юж нема, бо згоріва, и не підете той весни ярувати, бо землю зорали не плуги, лем тоти танки, а няньо до остатка боронив хижи, боронив руками, не дався живим взяти и на ріднім порозі смерть го застала.

Нема юж лемку той краси, того зеленого барвінку, того пасвиска, тих лук єдвабних и полонинки під лісом.

А церковцю твою спалили, здоптали и танцували на єй гробі. Лем старий Онуфрій вирвав з огня єдну велику ікону и приніс на певчах до того воза, што вивозив єго маєток в незнану землю.

Тихіцько там в твойой веси, як у гробі, лем як тоти книжники повідали, же правда ниґда не згине, прилітат там часом з якойсь глибокой дебри тота пісня, припаде пташком до обгорілой землі, заскиглит смутні и жалосні, и она єдна, тота лемківска пісня, вшитким і завсе припоминат, же прийде час и лемко вернеся до той землі, до свойой ниви, до того місця, де

бива колиси єго хижа, вернеся до своєй матери, до свойой зеленой Лемковини и піде знов ярувати вітцівску ниву.

Яр Славутич

СВІТИЧІ

(Драматична поема)

(Світлиця. Перед прочиненим вікном сидить правник Михайло Жученко й читає Колокол, отриманий з Англії через Одесу. Надворі соняшно, весело щебечуть горобці, пелюстки розцвічених вишень залітають у кімнату. Перегодя, відхилившись назад у кріслі, сам до себе в задумі виголошує монолог).

ЖУЧЕНКО. Свінуло сонцем з Англії хмурної!
Неначе благовіст, лунає *Дзвін.*
Опам'ятавшись, Герценові друзі
Надрукували з Києва листа.
Колишній братчик, мудрий Костомара
Заговорив про Україну знов.
Лунає гучно дзвін республіканський!
Немов з могили, знову устають
Святі борці Кирило і Методій.
Але й лютує ж хижий Петербург!
Недарма й назву деспота-царя,
Що розпинав сердешну Україну,
Той город носить. Ставши в болота,
Протнувши палями кістки козацькі,
Що загатили Ладогу й Неву,
Петрове твориво, як звір, жирує.
Укази ринуть, наче з рукава,
Летять із трону царські заборони,
Не сміє слово красне Кобзаря,
Народу нашого чудове слово,
Широкосяжний херувимський спів,
Іти у світ, народи просвіщати.
Замок московський заклепив уста...

(Заходить служниця й тихо повідомляє про приїзд гостей. Жученко схвально киває головою.)

Проси гостей до нашої господи!

(Устає з крісла і йде до дверей. Заходять Олександер Кониський та Єлисавета Скоропадська-Милорадович).

ЖУЧЕНКО. Вітаю вас, киянине й полтавко,
На Слобожанщині... Прошу сюди!
Будь ласка, на канапу... Натомились?
Дорога довга. Прикрі поїзди...

КОНИСЬКИЙ. Сказавши в тон, різниця невелика
Між поїздами і волами. Пруть
І перші й другі... ніби черепахи!

МИЛОРАДОВИЧ. Та наші коні швидші від машин.
Куди моторам до гнідих полтавських!

КОНИСЬКИЙ. До рисаків черкаських вороних!

ЖУЧЕНКО. Чи до крилатих румаків херсонських!

КОНИСЬКИЙ. Що ж, коні є... Подбаймо про мечі
Або шаблі...

МИЛОРАДОВИЧ: І з головою в битву!

ЖУЧЕНКО. Та поки тітка нам команду дасть,
Я пропоную підкріпитись чаєм.

(Дає знак служниці, що саме внесла чайник, чашки, блюдця, варення й т.п. Усі пересідають до столу в їдальні).

МИЛОРАДОВИЧ. Гаразд, комонники. Анум, навскач
На мереф'янські з вишень конфітури!
(Сідають за стіл і чаюють).
Якщо команду я вже віддала.
То пропоную... найдорожчий госте,
Розказуйте про заходи киян.

КОНИСЬКИЙ. Громада наша радилась... Усі ми
За те, що годі потурати злу.
Не вся Вкраїна у неволі царській!

Ще ж є й на Заході така зе́мля,
Де наші люди здавна копошаться.
Споконвіків живе Галичина...
Австрійський лад у рукавичках душить —
Не так, як хижий суздальський ведмідь!
А, як відомо, тиск від рукавичок
Багато менший, ніж від пазурів.

ЖУЧЕНКО. Ха-ха! Ха-ха! Обоє — все ж рябоє!

КОНИСЬКИЙ: Що не кажіть, існує parlement,
Бодай уявна тінь демократії
Із Відня погук права подає.
Крім того, знайте, що і руська мова,
Така ж, як наша українська річ,
Лунає в школах. Не один часопис
Дивує світ. Ростуть, ростуть гуртки —
Немов гриби по грозянистій зливі.
Що не кажіть — не те, не те, що в нас...

ЖУЧЕНКО.Звичайно, є різниця поміж лисом
І ведмедем, дарма що хижаки.
Погоджуюсь, мисливця лис не вкусить,
А от ведмідь задушить — і капут!

МИЛОРАДОВИЧ. Різниця — так. В Європі йде на краще.
Парлямент, партії, цехи, права...
Жінки — також гуртуються. Европа —
Це не московська Азія...

ЖУЧЕНКО. *(Поквапно)* Батий
Реве у жилах кожного москвина.
Волоколамська дич!

МИЛОРАДОВИЧ.
Мій чоловік,
Дарма що сербин, марив Петербурґом.
І добрий муж, а перся до царя!

ЖУЧЕНКО. Недарма й дід його, Милорадович,

Козацьку Січ завзято руйнував.
Текелій сам, як знаєте, представив
Його й себе цариці до наґради —
І вольні землі наших козаків
Обом їм віддали. Що ж, недалеко
Із яблунь яблука скотилися.

МИЛОРАДОВИЧ. Покійний муж був трохи русотяпом...
На школи — ще давав, на книжку — ні!

ЖУЧЕНКО. Бо в царській школі славили царицю.
Немов Пречисту. Честили царів...
Чого ви, тітко, Настею не стали?
Не веретено — грала б булава
В метких руках прудкої гетьманівни.

КОНИСЬКИЙ. Хоч Скоропадський полохливий був,
Та добрий чоловік. Гуманний гетьман.

МИЛОРАДОВИЧ. Я вдячна вам, добродію, за те,
Що за мого прапредка заступились.
А мій племінник майже виграв бій.
(Іронічно поглядає на Жученка).

ЖУЧЕНКО. Бій можна виграти — війну програти...
Пробачте, вашу розповідь про Львів
Ми перервали. Пане Олександре...

КОНИСЬКИЙ.Тепер про Київ... Наші громадяни —
Старицький, Рильський, Косач, Антонович
І Драгоманів, спритний молодець,
Надзвичай здібний, запальний професор,
Та інші друзі — прийняли достоту
Мою програму. Пильчик наполіг,
Щоб княжий Львів став епіцентром руху.
Зберем пожертви та й передамо
Для товариства, що придбає дім,
Друкарню заснує. І заговорить
Народне слово — Квітки й Кобзаря —
Ще ширше, вище й краще за "Основу".

Всеукраїнський орган заснуєм!
Наш добрий почин приймуть галичани.
Отець Качала там веде перед,
А з ним і бойки, й лемки, й буковинці.

ЖУЧЕНКО. Я за священиків, та сторонюсь
Попів і ксьондзів. Кажуть, недарма
Мій предок Жук трьом голови відтяв,
Бо замикали, з прийшлими ляхами,
Церкви — в костьоли гнали русинів...

МИЛОРАДОВИЧ. *(Користуючись нагодою, пускає шпильку).*
Страшний твій предок, небоже палкий,
А мій прародич був, либонь, гуманний.
(Вдячно поглядає на Конисього).

ЖУЧЕНКО. То й маємо московський гуманізм —
Женуть у тюрми, душать рідне слово...

КОНИСЬКИЙ. Дозвольте... В грубці бережім вогонь,
Щоб не розходилась у світ пожежа.
Отець Качала — мудрий чоловік.
Ми з ним не раз у Львові розмовляли.
Готов узятися й підняти люд,
Галичину поставити на ноги.
І церква й віра — це приватні справи.
Нехай присвітить Україна всім —
Ген від Берестя до Кубані й Дону
Чи від Одеси ген по Стародуб,
Нам треба світичів!

ЖУЧЕНКО. Люблю вас, друже! Золоті слова
Течуть із уст новітнього поета.

КОНИСЬКИЙ. Я щиро дякую. Мої слова прості,
Думки звичайні, взяті на потребу.
Якщо не можна в Києві рости,
Зростаймо вгору в галицькому Львові!
Я вірю в успіх. Парляментаризм

Нової Австрії дає нагоду.
Зуміймо взяти хоч якісь права!
Тим часом люд наш темний просвітиться
І нам додасть нових провідників.
Зернина, вкинута в родючу землю,
Стеблом угору йде і колосок
Із молочком назовні викидає.
А там не зчуєшся, як урожай
Настане час у засіки збирати.
Я вірю в успіх!

ЖУЧЕНКО. На таку мету
Я жертвую відразу дев'ять тисяч.

МИЛОРАДОВИЧ: І я щось дам. Хоч спадок незначний
Мені дістався по відході мужа,
Я не лишуся у хвості.

ЖУЧЕНКО. Гаразд!...
Чи не могли б ми вийти й прогулятись.
Мої черешні рясно зацвіли.
Ходімо в сад! Хай харківська весна
Ваш добрий почин квітами вітає.

КОНИСЬКИЙ. *(Замиловано дивиться у вікно).*
Вишневий цвіт — і соковитий плід.
Закличний гук — і збудиться нарід.
Як гарно тут! Як ясно сонце світить!

МИЛОРАДОВИЧ: Ходімо в сад! Хай Бог благословить
Ваш добрий почин, пане Олександре...

(Усі троє виходять на веранду. Милорадович питає Жученка про його дружину, а він: "Та вона ж у Полтаві, поїхала відвідати батьків").

КОНИСЬКИЙ. Ходімо в сад! У всенародний сад.
Лише вперед — не микаймось назад.
Як ясно сонце в Україну світить!
Можливо й Доля світичів помітить.

Едмонтон, 1984

МАРІОН

Стіни їдальні помальовані ясносинім кольором. Синя, бліда краска немов проникає людину — робить її легшою, спокійнішою. Зимний ватран, в якому вогонь не горів від минулої зими. Кілька невеликих столиків заставлених тарілками. Сніданок в пансіоні "Маріон" починається о 8 годині. Чую вже кроки на сходах. Люди починають сходитися до їдальні. Входять малими групками, сідають при столиках. Тишина відлетіла сполохана. Чуються голосні розмови, сміхи. Скільки їх тут є — десять... дванадцять? Це певно всі, які задержалися в невеликому пансіоні. Чвірка молодих — певно студентів, два подружжя в середніх літах з дітьми... Дивлюсь уважно на них — лице за лицем. Лице за лицем. Нікого не турбує мій погляд. Ніхто не чує на собі спостережливих очей. І мені їхні обличчя здаються чужі, пусті і сірі. Як маски...

"Як багато з них звернуло увагу?" —подумав я. — "Чи хто небудь з них звернув увагу? Чи хтонебудь помітив і звільнив на хвилину свою гонитву?" Пригадується мені око, яке я бачив за ледве прохиленими дверима. Хто з них міг це бути? Пусті лиця звертаються до себе і від себе. Маски тісно прилягли до шкіри. Чи хтонебудь з них звернув увагу? Не важне — вже забув. Вони не задержуються при тих, які не встигають.

Я поглянув у вікно. Захмарений, недільний ранок. Перфектна нерухомість. Як фільм задержаний оператором. Немає у цьому нічого незвичайного. Назагал всі голляндські міста виглядають неначе вилюднені в недільні ранки. Невелика, тісно забудована вуличка перед вікном завмерла у безрусі.

За моїми плечима скрипнули двері. До їдальні ввійшов Старий Чоловік. Сивий, твердий заріст стирчав на його бороді. Темні, глибоко осаджені очі були ніби неприсутні. Розносив сніданок. Яйця, краяний сир, шинка, хліб. Всі почали їсти. Розмови дещо притихли. Дзвонила посуда. Старий вернувся до своєї кімнатки за стіною, де на кухні свистав чайник. Виглядає, що сам провадить свій пансіон. Осторожно наливає

кип'яток. Лице Старого є погашене. Сумне і змучене. Цілком інакше як вчора, коли приймав мене на ніч. Не видно живих вогників, які вчора блискали в його очах. Не чути свобідної розмови. Пропав десь уважний погляд, з яким педантично записував у свою книжку всі дані з мого пашпорту. Сьогодні є тільки мовчазний, згорблений Старий Чоловік.

* * *

Я приїхав вчора пополудні. В невеликій вуличці в північній частині міста я помітив скромний напис: Пансіон "Маріон" намальований на старій, триповерховій кам'яниці. На дзвінок до дверей прийшов мужчина яких 65 років.

— Так — сказав — є місце. Кімнатка на другому поверсі. З лазничкою. Прошу сідати, зараз залагодимо формальності. До моря від мене не далі як три хвилини пішки. Багато людей спацерує вечорами над водою. Чудове повітря.

Мужчина вписав мене в свої форми і положив на столі ключі. Ми побалакали ще кілька хвилин і мій господар спустив очі на книжку, яка лежала на краю стола. Певно читав її, коли я задзвонив до дверей.

Я кинув свою торбину в кімнату і пішов на прохід у напрямі моря.

Місцевість була справді дуже гарна. Багатокольоровий потік людей плив чудово освітленими надморськими бульварами. З барів і таверн доходила музика. Сонце на ніч ховалося в морі, яке шуміло, співаючи свою прадавню пісню. Я довго проходжувався берегом, вдихаючи глибоко солоний, морський вітер. В маленькій кафейці я випив гарячого чаю і кілька хвилин по півночі я вернувся до пансіону. Було тихо і спокійно. Я поклався в ліжко і майже в цю саму мить заснув.

Крик! Що за крик? Де, хто кричить? Жіночий крик. Чому нічого не розумію? Ах правда, я в Голляндії. Свідомість помалу втискається до заспаної голови. Нараз — я аж сів на постелі. Хтось кричить! Якась жінка за дверима! Котра година? За п'ять шоста. По кількох тижнях в Голляндії можу вже зрозуміти деякі слова. Але голос дуже нерівний, невиразний. Окремі слова, які доходять до моєї свідомости це: "... На поміч... Маріон... Не треба...." Я вискочив з ліжка і вибіг

на коридор. Спочатку нічого не було видно в напівтемному переході. Я підійшов в сторону голосу. "... На поміч... Маріон... На поміч..." Решти слів я не міг зрозуміти. На сходах, які вели на третій поверх, лежала жінка в нічній сорочці. "... На поміч... Маріон... Не хочу..." Над нею схилилося двоє людей — мужчина і жінка в поліційних мундурах. Пробували піднести її на ноги. Але жінка міцно держалася поруччя сходів і не дозволяла рушитись з місця. Тоді я побачив, що її руки закуті в кайдани.

— Що це таке? — запитав я.

Поліцай скоро відвернувся до мене і сказав:

— Все в порядку, прошу вернутись до вашої кімнати.

— Це не виглядає в порядку. Може повідомити скору допомогу — зачав знову я.

— Ми подбаємо про все що треба. Прошу вернутись до вашої кімнати.

І в цю секунду жінка на сходах повернула голову в моєму напрямі. Через мозок перелетіла мені думка-блискавка. Чи це можливо? Її лице мало в собі щось знайомого. Де я міг її бачити? І в наступній секунді друга думка ласкаво піддала розв'язку — ця жінка так подібна до власника пансіону, який приймав мене вчорашнього дня! Чи це може бути? Чи може це тільки гра тіней на зовсім незнаному обличчі? Поліцай нахилився над жінкою і заступив її постать. Щось тлумачив.

Я відвернувся і почав помалу вертатися до кімнати. Одні двері в коридорі були дещо відкриті і через щілину, не ширшу від двох пальців, заглядало цікаве око. Коли я наблизився — око зникло і двері зачинилися. Я ліг знову і лежав з пусткою в голові. Чи це можливо? З коридору ще раз донісся крик "... На поміч... Маріон..." — і все затихло.

* * *

Сніданок кінчається. Всі довкола голосно говорять. Встають від столів, шурхаючи кріслами по підлозі. Обговорюють пляни на сьогоднішній день, сміються. Сидячи за столом при зимному ватрані, чекаю, поки всі вийдуть. Поспішно розходяться — так, як прийшли — по двоє, по троє. Ще хвилина і тишина прилетіла назад. Сіла під ясносиньою

стіною. Старий Чоловік збирає начиння зі столів. Не дивиться на мене. Не промовив ні одного слова через кілька хвилин. Його руки легенько тремтять. Плечі похилені, немов несуть якийсь тягар.

— Що це за заворушення було сьогодні над ранком? — тихо запитав я.

Старий поставив на столі тарілку, яку тримав у руках. Тяжко оперся на кріслі. Коли відозвався, його голос звучав ніби з великої глибини. Очі, не бачачи, дивилися десь у підлогу.

— Хвора дівчина, дуже хвора — сказав задумано.

І в цій хвилині якби щось у нього внутрі переломалося — звернувся до мене і сказав міцним голосом:

— Божевільна жінка! Якась божевільна туристка. Кажу вам, що за люди тепер на світі...

— Чому ви спершу казали, що вона хвора? Ви її знаєте?

— Та ні! Хвора чи божевільна — яка різниця? Щось їй бракує, якась незрівноважена. А я просив: "Не роби клопотів, успокійся! Якщо не затихнеш, буду примушений покликати поліцію." А вона не хотіла слухати. Так це буває з тими туристами.

"Не кажеш мені правди, Старий Чоловіче — подумав я. — Не довіряєш. Я знаю, що так не могло бути. Крик з третього поверху напевно скоріше розбудив би мене, ніж тебе на самій долині будинку. Ти мусів бути в неї, коли ще була тихо, і потім, коли почала кричати. Не говориш правди!"

Ясносиній колір стін проникає мене, Старого і тишину поміж нами.

Немає сенсу питати більше про ранішню подію. Чорні очі Старого замкнулися, як тяжкі двері. Не треба питати! Такі люди не відповідають.

Тишина спокійно сиділа під стіною. Відвернулась від нас і вліпила очі в погаслий ватран. Раптом, перелякана, затріпотіла крилами на звук мого голосу:

— Звідки взялася назва цього пансіону? Чому "Маріон"? Хто це?

— Це моя дочка — відповів з вогником в очах. — Дуже добра назва для пансіону. Туристи так її люблять..

Старий Чоловік раптовно встав з крісла і скорим кроком

підійшов до вікна. Чи мені здавалось, чи я справді побачив маленьку, блискучу зірку під його оком? Звернув до мене свої похилені плечі і уважно дивився у вікно. Так уважно дивився через вікно на вузьку вуличку — пусту і досконало нерухому, як звичайно в недільний ранок у Голляндії.

Валентина Юрченко

ВІТЕР ЧАСУ

Орест пильно вдивлявся у батькові очі. Син і батько стояли один проти одного і, здавалося, з них обох випромінювала напруга, еманація сили волі. Орестові примружені очі час від часу спалахували зеленкуватими вогниками, неприязнь і відчуженість прозирали крізь звужені повіки. Давно нестрижене волосся звисало пасмами, закривало чоло, неохайно спадало на комір брудного однострою. Останні роки зовсім змінили Ореста — десь подівся відкритий погляд розумних очей, в яких світилася цікавість до навколишнього світу, а натомість, як колючка, визивно виглядала настовбурчена упертість. Батько з дива не міг вийти — його улюбленця наче хтось підмінив: він байдикував, знеохотився до науки, до музики, до всіх обов'язків. Байдужість? Розпещеність? Ні, не те. Орест жадав необмеженої особистої свободи і це не давало йому спокою. "Спалить собі крила хлопець, — думав з тривогою батько, — в такому віці легко загнатися на слизьке, а потім..."

— Чого ти, власне, хочеш? — здобувся батько на продовження розмови після хвилини прикрої мовчанки. — Чи я, сину, даю тобі недобрі поради? Чому тобі заманулося жити окремо від нас?

— Тату, я хотів би вже деякі справи сам вирішувати. Чув і твої і мамині поради. Ви все думаєте, що я дитина і мене треба за руку водити...

Орест намагався стримувати себе, щоб і на цей раз не дійшло до гострої суперечки.

— Вгамуйся, Оресте! — продовжував батько, — ти робиш дурниці, завдаєш сорому нашій родині, тягнеш з мене чималий гріш та ще...

— Вибач, тату, — перебив Орест, — але я волів би на цю тему тепер не говорити. Вже хочу стояти на власних ногах, давати собі раду і не чути жодних докорів. Ти й мама ніяк не можете мене зрозуміти! — Він стріпнув скуйовдженим

волоссям і відійшов від батька роблено-незграбною ходою, заклавши руки в кишені.

Розмова відбулася на площі молодечого табору, де Орест цього літа працював у таборовій адміністрації. Вже почало сутеніти, коли до табору під'їхав автобус, яким батьки поверталися додому після недільних відвідин молодших і старших таборовиків.

Орест став навіддалі, щоб з чемности помахати рукою до батька про людське око, хоч знав, що знову загнав гостру тернину у його серце і буде вона ятрити його, а ще більше матір. Але вороття не було. Йому йшлося, щоб поставити на своєму, відділитися від родини, мати власне мешкання і свій, зароблений будь-якою працею гріш. Він хотів залишити денні студії в коледжі, перейти на вечірні, нехай би й довше та наука тривала. "А зрештою, чи конче мати вищу освіту, — роздумував у нерішучості, — адже деякі хлопці й дівчата покидали коледжі, працюють, одружилися, а над ним постійно тяжить як не одне, то друге батьківське "табу". Головне, мати свій стиль життя, бувати, де хочеш, коли хочеш і з ким хочеш, жити по власній уподобі". В цьому він і Роксана були цілком однозгідні. Роксана ще минулого року покинула батьківське гніздо, "розрубала родинний Гордіїв вузол", як вона казала.

Думки Орестові про Роксану постійно в'язалися з його майбутніми плянами в дусі "повної свободи і незалежности", як любила говорити ця одчайдушна дівчина. Тим словам Роксана надавала своєрідного значення, вважала себе вільною від усього, що пригнічувало особистість. Її батьки часто сварилися, мати обвинувачувала батька у подружній зраді, а він вичисляв гріхи матері, її негосподарність, причепливий, задерикуватий характер.

— Мені було того понад всяку міру, — пояснювала дівчина, ніби виправдуючись, — ненавиджу родинну коекзистенцію. Взагалі мене знуджує і гнітить таке життя — устабілізоване, обтяжене фалшивими умовностями, традиціями і схвалене суспільною гіпокризією.

Роксана любила пофілософувати, пускаючи хмарки цигаркового диму. Її маленьке личко в авреолі буйного, рудуватого волосся майже ховалося за великими, модними

окулярами, що сповзали на веснянкуватий носик. Уся її невелика постать, в обтислому светері й надміру коротких штанятах, виявляла бажання дівчини підкреслити, виопуклити свої зґрабні форми, а в погляді її було щось невловно владне, звабливе. І не дивно, що Орест дуже скоро відчув її перевагу над собою, а думки й сентенції Роксани стали його думками й переконаннями. Вони зустрілися в коледжі й скоро покохалися, по-студентському, як казали, без зайвих умовностей.

Працюючи в таборовій канцелярії, Орест раз-у-раз переносився думкою у маленьке Роксанине помешкання, куди він почав був учащати, шукаючи п'янкої близькости своєї "рудоволосої мавки".

— Я рада, Орестику, що ти нарешті адоптував мої погляди, — говорила, бувало, Роксана, кокетливо тримаючи в руці цигарку. — Ми тепер близькі з тобою під кожним оглядом... Ці слова вона звичайно скріплювала пристрасним поцілунком, від якого хлопцеві голова йшла обертом. Сидячи впритул біля Роксани на старенькій, червоній канапі, він умлівав від чуттєвого шалу, гладив оголені дівочі плечі, пишне волосся, заглядав у вічі й уголос укладав рожеві пляни про спільне життя, з чого дівчина загадково сміялася, зводячи все на жарти.

Сьогодні вранці, коли до табору під'їхав автобус із відвідувачами, Орест сподівався зустріти Роксану (вона обіцяла!), а натомість несподівано приїхав батько і, як звичайно, розмова їхня зайшла в глухий кут, залишивши прикру осугу на душі.

— А де ж твоя Роксана? — насмішкувато запитав виховник Мирон, коли увечері вони зійшлися разом з гуртом старших дівчат.

— Чомусь не приїхала, — стримано відповів Орест.

— Він, мабуть, для омани говорить про Роксану, — вона часу не має, бо іншого кохає, — проспівала вертка Христя нашвидку зримовані рядки. Молодечий гурт, сміючись, плескав у долоні в такт Христиної імпровізації. Орест зіщулився, як мокра курка. Він знав, що Христя не раз кидала на нього небайдужим оком, а тепер, глузуючи, мстилася за його підкреслену неуважність. Цей товариський глум

виштовхнув Ореста з гурту, як корок із пляшки. Він замкнувся у своїй кімнаті й зопалу вирішив податися завтра до міста. "Не буду телефонувати, приїду без попередження, побачу, яка причина змінила наміри химерної мавки", — подумав собі. Випросивши в Мирона його "фордика", Орест узяв звільнення, мотивуючи "невідкладною справою", і вирушив у дорогу з почуттям підсвідомої тривоги.

В місті попрямував додому, знаючи, що батьки ще на праці й ніхто не дошкулятиме йому зайвими питаннями і настановами. Твердо поклав собі йти за прикладом Роксани і потай від батьків снував пляни про спільне життя з нею. На перешкоді була тільки Інґа, бо Роксана ділила своє мешкання з цією норвежкою, розведеною медсестрою. Огрядна Інґа, безжурна й легковажна, дивилася на життя надто спрощено, не шукаючи в ньому "духових висот", і задовольнялася тим, що менжувала "бойфрендами", міняючи їх, як рукавички. Одначе, з тих "повержених з п'єдесталу" досі ніхто не робив трагедій, і Роксана не мала турбот з "веселою удовичкою", як вона жартома прозвала Інґу. Вона назвала стиль її життя "звільненням із кайданів умовностей".

— Це не звільнення з кайданів, а звичайна розпуста, сказали б мої батьки, — пробував сперечатися Орест. — Бути таким черговим коханцем це просто неповага до самого себе.

— Ти, Орестику, надто вразливий, — глибокодумно опонувала "мавка". — Деякі люди надто цінять особисту свободу, щоб в'язати когось путами ревнощів, чи домаганням силуваної любови.

— Думай, як хочеш, але я не хотів би бути таким діпі в еротичному таборі якоїсь Інґи, — зневажливо говорив Орест.

— Не будемо замрячувати наших взаємин поведінкою Інґи, це її справа. А тобі раджу глибше простудіювати теорію Фройда про біологічні інстинкти, вона дуже переконлива, — закінчила дискусію Роксана.

Орест чомусь згадав цю розмову, їдучи до Роксани. Він мав намір поважно обміркувати з нею всі аспекти спільного життя, хоч якийсь сумнів і закрадався йому в серце. Розум підказував, що треба самому остаточно зважити, чи "скакати з мосту та в воду", як казала мати. Десь у глибині душі Орест погоджувався з батьками, мовляв, треба закінчити освіту,

здобути фах, твердо стати на ноги, а тоді думати про власну родину. Проте якесь внутрішнє почуття спротиву перемагало, змушувало прожогом кидатися у протилежний бік.

Двері відчинила йому Інґа, сказала, що у Роксани сьогодні імпровізоване "парті" й вона, напевно, буде рада його бачити. Ще в передпокої Орест почув веселий гамір, хтось бренькав на гітарі, хтось верескливо підспівував, а заглушував усе басовитий голос Генрі, недавнього Роксаниного співпрацівника. Національно мішане товариство, кілька молодиків і дівчат, було вже трохи напідпитку, як і сама господиня. Вона зустріла Ореста удавано радісно, однак не сховалося від нього Роксанине здивування його несподіваною візитою. Дебелий Генрі поводився у Роксаниному мешканні як господар —частував гостей, допомагав Роксані в кухні й інтимно шепотів їй щось на вухо, обіймаючи за плечі. Все це разюче впадало в очі Орестові й майнула думка: "Невже цей бовдур..."

— Я сподівався, що ти приїдеш вчора, — сказав він Роксані з гірким докором, вибравши слушну хвилину.

— О, ми з Генрі вчора були на пляжі, — голосно відповіла Роксана, — був такий чудовий день! А ти, видно, мав якусь дуже пильну справу, що примчав до міста? — з невинним виглядом запитала "мавка".

— Так, я вже полагодив цю пильну справу, — крізь зуби озвався Орест, враз перекресливши свої попередні наміри. В душі він нещадно картав себе за слабість: "Дурню, чого ти приїхав? Ось і опинився в ідіотській ролі! Так тобі й треба!" — кпив він з необачности когось іншого в собі самому. Не зраджуючи в товаристві своїх бурхливих почуттів, Орест трохи посидів з чемности й похопився їхати назад. Роксана, проводячи його до дверей, у передпокої запитала півголосом:

— Що сталося, Оресте? Скажи правду!

— Я бачу, що вітер повіяв уже з другого боку, — вибухнув люттю Орест.

— У мене деякі зміни, не гарячкуй. Я напишу тобі пізніше. До побачення! — стягнувши докупи брови, холодно промовила Роксана.

— Бувай здорова! Бажаю щастя! — саркастично гукнув

Орест вже на сходах. В душі його клекотіли і гнів, і образа, і обурення на самого себе, а від потоптаного кохання не лишилося ні сліду. Виходить, Христя вчора мала рацію. Геть, геть якнайдалі від цієї філософуючої розпусниці! Викинути її з думки, викреслити з пам'яті облуду й глум!

Надворі нахмарило. Вітер шарпав і розвіював Орестове волосся, сорочку, і такими ж розвихреними, бентежними були його думки і почуття. Коли він сів за керму Миронового "фордика" і, не заїжджаючи додому, вибрався з міста, раптом задощило, а незабаром пустилася така злива, що крізь водяну сітку годі було щось розпізнати. Стареньке авто час від часу чмихало, гуркотіло, але Орестові було не до того — він мчав, як навіжений. На слизькому закруті бічної дороги машина вмить з'їхала на зустрічну лінію, а з темряви виринуло друге авто, засліпивши Ореста своїми фарами. В долях секунди страшний зудар дійшов до його свідомости, а потім все запалося в небуття.

Орест розплющив очі, коли хтось легенько ляскав його по щоках, примовляючи: "Вейк ап, вейк ап, бой!" [1] Над ним схилилося рожеве обличчя в окулярах і білій шапочці. З усіх боків висіли пляшки з рурками, припасованими до рук. "Ю ар окей, гев ґуд рест!" [2] – промовив чоловік у зеленому одягу, подібний до казкового зеленого жука. Він уважно оглянув і поправив Орестову ногу, що зависла, припнута десь у повітрі, одягнена у гіпсовий панцер. "Я в шпиталі" — зрозумів Орест, але в уяві пливли химерні марива, сліпучі світла, і він не міг відрізнити сну від дійсности. Коли нарешті вийшов зі стану дрімливости і спробував поворушитися, відчув сильний біль і застогнав.

— Не рухайся, сину, ти після операції, — сказав хтось збоку по-українському, й Орест пізнав голос батька. Його очі зустрілися з повними сліз очима матері. Вона приклала палець до уст, щоб він нічого не говорив.

Усі ці подробиці Орест пригадав пізніше, коли проминули найважчі дні в шпиталі. Батьки щодня відвідували його,

---

[1] Прокинься, прокинься, хлопче (анг.)

[2] З тобою все добре, спочивай. (анг.)

навідувалися й приятелі з коледжу, а за деякий час завітали і Мирон з Христею.

— Ну, як тут наш герой? Вже краще? — схвильовано промовила Христя, цмокнула його в щоку й зніяковіла. — Тут для тебе маленький дарунок від нас усіх, щоб не сумував. Не журися, до весілля усе загоїться!

— Весілля буде, мабуть, дуже нескоро, — посміхнувся Орест, — хто ж захоче піти за такого побитого й потовченого?!

— А, може, знайдеться якась! Правда, Христю? —моргнув до дівчини Мирон. Розмова зійшла на жарти і від них Орестові стало на душі тепло і затишно. Мирон навіть сміявся, згадуючи про розбите авто, мовляв, є тепер підстава мати нове, а Христя, позбувшись ніяковости, стала сама собою — говіркою вертушкою, веселою і дотепною. Вона уникала пильного Орестового погляду, щоб не зрадити свого почуття глибокої турботи за пораненого хлопця.

— А тебе бідолашного закували, як у кайдани, — болісно співчувала вона, оглядаючи гіпсовий бандаж і підвішену догори ногу. На гіпсі вже красувалося чимало товариських коментарів і підписів Орестових друзів. Серед них шукала Христя імени "Роксана", але його не було. Мирон і Христя й самі розписалися на гіпсовій нозі приятеля, обіцяли не забувати його, і він знав, що не на вітер це було сказане.

Час минав. До Ореста поволі поверталося здоров'я і душевний спокій, захитаний і Роксаною, і автомобільною катастрофою, в якій чудом врятували життя обидва водії. Від Роксани довго не було чутки, потім прийшла стандартна картка з побажаннями швидко одужувати. Як мало це було для Ореста! Звичайно, він і так уже спалив усі кораблі за покликом здорового глузду. "Може й краще, що вона мовчить, — думалося йому, — нехай не троюдить зболілого і не грає фалшивої ролі приятельки. Чи ж тільки приятельки?!"

У шпиталі Орестові не бракувало жіночої уваги. Молоденькі сестри часто забігали погуторити й пожартувати, приносили газети й журнали, потурали усім забаганкам вродливого хлопця. Лікар-хірург потішав, що звихнена й зламана стегнова кістка зростеться добре і він не буде налягати на ногу.

— Скоро гратимеш у бейзбол, молодче, не журися! — сміявся він. — Я певний, що добре поскладав твої кістки докупи.

Якось по полудні забігла до Ореста Христя з пишною китицею різнобарвних айстер.

— Ось принесла тобі подих ранньої осени. Вже листя багряніє і золотиться, прощається з молодістю. Не зчулася, коли й літо проминуло. А тут ще з тобою це лихо трапилося, — цокотіла вона, вдивляючись у спокійне Орестове обличчя.

— А хіба тобі дуже шкода мене? — спровокував її Орест на відвертість.

— Шкода, ти й сам це знаєш, — спустила очі дівчина. — Ну якже не шкода, — був жвавий, рухливий хлопець, а тепер лежить бідолаха припнутий до ліжка, закований у панцер, — звернула вона на жарт. Розказавши деякі новини із знайомого обом їм молодечого гурту, про готування до виступу на святі, Христя схопилася з місця, згадавши, що вже час їй бути на пробі.

— Одужуй швидше! — гукнула йому на прощання. — На айстри глянеш і мене спом'янеш, добре? — Вона повернулася до виходу і зупинилась — на порозі в нерішучості стояла рудоволоса дівчина.

— Роксано! — вихопилося в Ореста, — нарешті з'явилася... Я й не чекав уже!

Христя знітилася під владним поглядом Орестової приятельки, якої досі ніколи не бачила і, зрозумівши все, блискавично зникла в отворі дверей.

— Оресте, вибач, що я досі не відвідала тебе, — холодно почала Роксана, потиснувши його руку, — але я говорила з лікарем і знала про твій стан.

— Я догадувався, що твої стежки до мене вже травою поросли, — опанувавши себе, промовив Орест, пильно вдивляючись у люблене колись обличчя. — Але ти дуже змінилася за цей час, тебе важко впізнати. Що сталося?

Роксана провела рукою по запалій щоці і відкинула з плечей мідяне волосся.

— Так, я дуже змінилася, Оресте, — тихо промовила вона, — я буду мати дитину...

На мить запала мовчанка. Орест підняв голову з подушки, приголомшений вісткою. Пекуче питання завмерло на його устах, тільки в очах відбилося й застигло розпачливим збентеженням.

— Я знаю, що ти хочеш спитати, — перервала Роксана обтяжливу мовчанку, — ти хочеш знати, хто батько дитини. Я не прийшла до тебе з домаганнями, не бійся. На жаль, батько дитини не хоче бути її батьком, він має родину. Складає вину на мене, пропонує гроші. Я думаю, ти догадуєшся, про кого йде мова. Тепер я стою на перехресті, не зможу жити так, як жила досі — вільна, незалежна, догоджаючи собі. Інґа умовляла мене позбутися дитини, як це роблять тисячі дівчат, а я чомусь не змогла. Та й пізно вже, небезпечно... Мої батьки ще нічого не знають, я майже порвала з ними. Не знаю, чи приймуть вони мене з дитиною — у них і без мене незгода. Почуваю себе зганьбленою і одуреною. Вже залишила коледж, а трохи згодом мушу залишити й працю. А дитину, мабуть, віддам на адоптацію, бо що маю робити? Тепер ти розумієш все, правда?

Останні слова вона вимовила ледве чутно й відвернула лице, щоб приховати зволожені сльозами очі. І раптом, ніби засоромившись своєї хвилевої слабости, піднесла голову, прикусила нижню губу й пильно глянула на Ореста.

Орест мовчав, пригноблений Роксаниною сповіддю. В ньому нуртували й змагалися почуття і задоволеної помсти та образи, і чисто людського жалю й співчуття до зрадженої дівчини. "Мене відштовхнула, зв'язалася із жонатим чужинцем і тепер покутує", — втішався один голос у ньому, а десь у куточку серця озивався інший: " Але зваблива мавка покірно приймає удар долі, не ховається від осуду, бере на плечі увесь тягар і хто зна, чи витримає його". Одначе, перший голос у ньому владно перемагав, а співчуття заглушувалось і потахало.

— Ти приголомшила мене, Роксано, — холодно промовив нарешті Орест. — Що ж, я тепер тобі нічим не можу допомогти, сама знаєш. Співчуття й жалі тобі непотрібні. Бачу, що Фройд завів тебе на манівці. А практично раджу тобі примиритися з

батьками, бо хто ж поможе, як не вони. Дякую, що прийшла відвідати. Колись я... я думав, що ми будемо разом...

— А чи ти не думав, що також міг би бути батьком цієї дитини? Чи не це ти хотів сказати? — відрубала "мавка". — Заспокійся, я більше не буду турбувати тебе своїми проблемами. Дякую за поради, думаю, що втримаюся якось і сама. Бажаю тобі здоров'я і успіху! — сухо і відчужено сказала і швидко вийшла з кімнати.

Роксанина візита цілковито вивела Ореста з рівноваги. Він метався на подушці, в голові шуміло й нестерпним болем озивалася поранена нога. Вночі сон не брався його. Чергова медична сестра з докором похитала головою, поклавши руку йому на чоло, й дала додатковий застрик на заспокоєння.

Удень прийшли батьки. Мати, як звичайно, принесла смачного домашнього печива, а батько витягнув із паперової торби журнали й книжку. Орест узяв книжку і вголос прочитав заголовок: "Вітер часу".

— Оце тобі, сину, для тіла й для душі, — лагідно усміхнувся батько. — Вже скоро, казали, знімуть з тебе кайдани і поїдеш додому. Пропав цей рік у тебе в коледжі, бо мусиш, казав лікар, ще з півроку на милицях ходити. Але, Бог дасть, надолужиш усе, якщо... якщо не зіб'є тебе з ніг отой зловісний, модерний "вітер часу". Кажуть, нема лиха без добра. Може, нарешті повіриш, що батьки тобі добра бажають. Як гадаєш?

— Думаю, що ми знайдемо спільну мову, — замислено озвався Орест.

"Вітер часу, вітер часу!" — в думці повторював він, дивлячись кудись убік, і йому перед очима ставала постать змарнілої, поганьбленої "мавки".

Наступного дня подзвонила Христя. В її голосі звучала турбота, неприхована ніжність і хвилювання.

— Я буду дуже радий тебе бачити, Христю. Прийди обов'язково! — якось незвичайно тепло вимовив Орест.

— Я прийду, неодмінно прийду, Орчику! — радісно задзвенів голос дівчини і ця непідроблена радість вихлюпнулася з телефонної слухавки.

Р. М. Рільке

ПРО ТОГО, ЩО ПІДСЛУХОВУЄ КАМІННЯ

Я вже знову з моїм кульгавим другом. Він посміхається виключно йому притаманним чином: "А про Італію Ви ще не розповідали мені ніколи". "Чи не значить це, що мені личить наздогнати прогаяну нагоду?" Евальд киває головою й заплющує вже очі, збирається слухати. Отже я починаю: "Те, що ми сприймаємо як весну, Бог має за побіжний, легкий посміх земних просторів. Схоже, що Земля щось згадує, влітку вона про все це й усім розповідає, а посеред великої осінньої мовчанки вона порозумнішає й звіриться самітникам. Усіх весен, пережитих нею й мною, взятих разом, ще не вистачає, щоб хоч на одну секунду прочути Бога. Весна, щоб її запримітив Бог, мусить не обмежитися на деревах та на луках, вона мусить певним чином вплинути на людину, бо тільки в такому разі вона має значення, так би мовити, не лише для певного часу, а й для вічности, для Божої дійсности.

Коли одного разу так і сталося, Божий погляд з-під темних крил осінив Італію. Ясною була внизу країна, час виблискував золотом, хоч поперек них, схожа на темний шлях, лежала широка тінь людини, тяжка й чорна, а далеко перед нею — тінь її творчих рук, неспокійних, рвучких, то над Пізою, то над Неаполем, то — розпливаючись — на непевних хвилях моря. Бог не міг відвернутися від цих рук, спершу вони здавалися йому складеними наче в мольбі, — тільки молитва, що з них витікала, розводила їх на всю широчінь. Притихли небеса. Всі святі, за Богом услід, стежили за тією тінню на пів Італії, а гімни янголів завмерли на їхніх обличчях, дрижали зірки, бо полякалися своїх невільних гріхів і смиренно чекали на Боже гнівне слово. Хоч нічого подібного не сталося. Небеса над Італією розверзлися так широко, що Рафаель стояв у Римі на колінах, а радісний фра Анджеліко з Фіезоле тішився з цього приводу, стоючи посеред хмари. Багато молитов у цю годину линуло з Землі. Проте Господь Бог тільки й хотів, щоб подібно до аромату виноградників, до нього здіймалася потужність Мікельанджельо. І він допускав її здійснювати його задуми.

Раз він нагнувся до творчої людини глибше, через її плечі глянув на руки, що підслуховували каміння, й жахнувся: чи також у камінні не жила душа? Навіщо чоловік цей підслуховував каміння? І тут проснулися в нього руки й взялися, наче могилу, довбати камінь, а в ньому блимнув слабенький, напівмертвий голос:" Мікельанджельо, — гукнув Бог сполохано, — хто в тому камені?" Мікельанджело прислухався; його руки дрижали. Згодом відповів він глухо: "Ти, Боже, а хто ж. Тільки я не досягаю до Тебе". В ту мить відчув Бог, що Він був також у камені, і що там йому було страшно й тісно. Раптом усе небо стало просто каменем, а сам Він замкнутий посеред нього й визволити Його могли б тільки руки Мікельанджельо. Він і чув їх уже, проте здалеку. Проте майстер уже працював над своїм твором. А при тому роздумуав неугавно: ти лишень невеличка брила, не всяк розпізнав би в тобі людину. Проте мені ось тут вчувається плече Йозефа з Аріматії, а ось тут схиляється Марія, я чую тремт її рук, що тримають Ісуса, нашого Бога, щойно померлого на хресті. Коли в цьому маленькому мармурі знайшлося місце для цих трьох, як би це я зі скелі та не спромігся одного разу створити образ Поснулих? І розмашними ударами він викарбував три постаті Пієта, хоч їхні обличчя він не цілком звільнив від кам'яної вуалі, наче в страхові, що їхня глибока печаль могла б спаралізувати його руки. Таким чином брався він за інший камінь. Але кожного разу він уникав надавати чолові повної ясности, плечеві повного заокруглення; коли ж він різьбив жінку, то, щоб до кінця не зрадити її красу, приховував останню з її посмішок на устах.

У цей час він обдумував надгробок для Юлія делля Ровере. Намір був побудувати над залізним Папою гору й навіть заселити її людьми. Сповнений непевних планів, пішов він до своїх каменярень. За бідним селом височів крутий косогір. Поля насвіже піднятого каменя в рамі з кам'яних покидьків і маслинових гаїв нагадували велике й бліде обличчя в постарілому волоссі. Довго простояв Мікельанджельо перед своїм ще непроглядним чолом. Та раптом помітив він два непомірно великих ока в камені, що спостерігали його. Мікельанджельо відчув, як під впливом цього погляду

розросталася його власна постать. Він уже височів над країною й почував, наче він споконвіку стояв насупроти цієї гори, як перед братом. Долина щезла за ним так, немов він здіймався з неї, хатки збіглися в отари, зате скелясте обличчя під своєю завісою з білого каменя ставало йому близьким і рідним. Вираз його був — чекання, завмерле, проте на самому краю поруху. Мікельанджельо мислив: "Тебе не треба розбивати, бо ти ж лише одно". Проте в цю мить сказав він твердо: "Тебе я мушу завершити, бо ти — мій твір". І тоді він повернувся назад до Фльоренції. Там він запримітив зірку і соборну вежу. А під ногами в нього був вечір.

Раптом, біля Порта Романа, він завагався. Обидва ряди будинків здалися подібними до рук, простягнутих йому назустріч; ось вони схопили вже його й потягли в серцевину міста. Тим часом усе вужчали й ставали темнішими провулки, коли ж він дійшов до свого дому, він цілком збагнув владу темних рук над собою, що від них не було змоги врятуватися. Мікельанжельо пробіг через залю, з неї потрапив у приземистий закомірок — щонайбільше два кроки завдовжки — де він, звичайно, писав. Стіни ці, здалося, налягли на нього, щоб подолати його надмір — повернути йому старий, тонкий образ. І він стерпів. Він став на коліна й дозволив формувати себе всередині. Почував він досі ще незнану йому покору й бажання стати малим. Тоді пролунав голос: "Мікельанджельо, хто це в тобі?" І чоловік у вузькому закапелкові приклав чоло своє до рук і сказав тихо: "Ти, Боже, а хто ж".

І тоді довкола Бога розпросторилися небеса, і Бог зняв своє лице, що досі було над Італією, й глянув на всі боки: в ризах і в митрах стояли тут святі, янголи зі своїми хоралами, наче з кухлями блискучих джерел під зорями, сповненими жаги, а небові не було ні кінця, ні краю.

Мій кульгавий друг зняв свій погляд і дозволив вечірнім хмарам занести його в небеса: "Чи Бог, справді, там?" — запитався. Проте я мовчав. Тоді я схилився до нього: "Евальде, а чи ми, справді, тут?" І руки наші щиро сплелися.

Переклав з німецької
Олекса Ізарський

Юрій Клиновий

НЕДРУКОВАНА ДРАМА М. ПОНЕДІЛКА

В 10-му збірнику "Слова" ми вмістили недруковану драму Івана Керницького-Ікера "Яворівський решетник", а в цьому ж, 11-му — найде собі місце теж ніколи не друкована драма його приятеля Миколи Понеділка "Знедолені". Таким чином ми хочемо пригадати українській громаді — її з кожним днем менше — десяту річницю смерти талановитого письменника, що сталася 25 січня 1976 р.

Колись, таки вже дуже давненько, я надрукував у 3-му збірнику "Слова" статтю "Два обличчя Миколи Понеділка", маючи на увазі ліричну й гумористичну течії його творчости. Проте, переглядаючи архів цього письменника, я відкрив, що Понеділок мав ще одно обличчя — правда, воно радше жанрове, а не тематичне — обличчя драматурга, з якого він і починав свою літературну кар'єру. Ще 6 серпня 1947 р. "Українські Вісті", що виходили тоді в Новому Ульмі, у статейці "З життя таборів . Шляйсгайм" Дм. Голубовича подали таку вістку:

Табір (ідеться, очевидно, про табір у Шляйсгаймі — *прим. Ю.К.)* має свій драматичний театр, що під досвідченою рукою дириґента Самойловича часто виступає перед глядачем з клясичними творами, востаннє поставив драму молодого автора М. Понеділка "Знедолені", що має великий успіх.

А в фюртському тижневику "Час" з 2 листопада того ж 1947 р. у статті "Нова п'єса" автор, схований під криптонімом "Ю.О.", знову обговорив цю ж таки драму Миколи Понеділка, що її поставив той же самий театр, цим разом названий "Українським драматичним театром ім. Миколи Садовського". Ю.О. таки досить багато місця присвячує драмі "Знедолені" та її постановці. Процитуємо з цієї статті тільки одно речення: "Автор п'єси, актор цього ж театру, 22-річний студент Микола Понеділок у своєму, не позбавленому зародків обдарованости драматичному творі, що є першим кроком його літературної праці, зобразив страждання українського народу, поневоленого окупаційним режимом". Наприкінці статті Ю.О. коротко згадує про Понеділка-актора ось так: "Автор п'єси Микола Понеділок у ролі сина в основному добре справився із своїм завданням".

Крім драми "Знедолені" в архіві Миколи Понеділка — цей архів зберігається частинно в українському відділі Публічних Архівів в Оттаві, а частинно в Гарвардському українському інституті — ми знаємо ще про існування таких драматичних творів Миколи Понеділка: 1. "А ми тую червону калину", п'єса на три дії і п'ять картин про репатріяцію в 1946 р. — це єдиний його драматичний твір, який надрукувало В-во Ю. Середняка, Буенос-Айрес, 1957; 2. Драма-сатира, якій можна б дати заголовок "Сватання в колгоспі", тому що в ній слідні деякі тематичні схожості із широко відомою комедією Г. Квітки-Основ'яненка "Сватання на Гончарівці"; 3. "Лейтенант Флаєф", за висловом автора "трагедія людей нашого часу", теж про знущання совєтського режиму над українським народом.

Крім оригінальних п'єс, Микола Понеділок перекладав драматичні твори з німецької, французької й англійської мов. Згадаємо декілька з тих Понеділкових перекладів: п'єси Жана Ануї "Антигона" і "Медея" — ця остання була надрукована В-вом "Київ", Філядельфія, 1959; фарс Отто Шварца і Ґеорґа Ленгбаха "Блакитний Генріх", деякі драматичні твори Дж. Б. Прістлі та інші, ні авторів, ні заголовків яких ми, на жаль, не знаємо.

Микола Понеділок

ЗНЕДОЛЕНІ

(Драма на три дії) *

Дійові особи:

Мати — Фросина Остапенко, 45 років
Тетяна — донька, 22 роки
Василь — син, 17 років
Микола — товариш Василя, 20 років
Валерій — секретар, таємний аґент, 26 років
Ліпа — подруга Тетяни, 26-27 років
Юра — 30 років
Два чоловіки.
Катя.

Діється на селі. Час дії — 1931 рік. Між першою і другою діями минає один тиждень. Друга і третя дії відбуваються протягом одного дня.

ДІЯ І

Селянська хата, дбайливо прибрана. По ліву руку — піч, біля печі мисник. Праворуч малий столик. На столику велике люстро. Збоку невеликий стіл. На столі порозкидувані різні речі туалету. Двоє дверей, одні прямо, другі — вліво.

ЯВА 1

Тетяна чепуриться коло люстра і щось наспівує. Василь вносить у хату дрова. Тетяна бере з уст шпильки і встромляє в голову.

Тетяна. Васю, подай мені шпильку!
Василь. Думаю, що не переломишся, як і сама візьмеш.

* Тут публікуємо тільки дві дії (першу й другу) раннього драматичного твору М. Понеділка, які майже повністю підготував до друку покійний Ю.В. Стефаник. Третя дія буде надрукована в наступному числі "Слова".

Тетяна. *(Повертається)* Ти ж бачиш, я тримаю зачіску.

Василь. То не тримай, хто тебе примушує?

Тетяна. Чуєш, подай, бо я вже запізнююсь!

Василь. Не вертись біля люстра годину — тоді не запізнишся! *(Бере зі столу шпильку).* На, та лети швидше від моєї душі.

Тетяна. Та це зовсім іржава й поломана. Хіба ти не бачиш?

Василь. Для твоєї голови якраз добра буде.

Тетяна *(тримає однією рукою зачіску, а другою вибирає шпильку, потім глянула на Василя).* Ох, мурзило нещасне! *(Натягає капелюх, спершу один, потім другий).*

Василь. Інтеліґентка репана. Начіпляла пір'я, намазалась — годі, тепер вже йди лякати людей. Та обережно йдіть під руку з кавалером, щоб глина не сипалась з обличчя.

Тетяна. Нема тебе кому повчити, нещасна мавпо! *(Виходить).*

Василь *(услід).* Приємних прогулянок, щасливий струсю! Сова. Поїсть, покрутить носом у хаті, поскалить зуби перед люстром — і в похід. А ти роби, дурнику, цілий день. Бач, у канцелярії працює, в партію пнеться. З книгою ходить, як дурень з мазницею, в політику лізе. А в книгах і в політиці — ні бе, ні ме, ні кукуріку! Трьом свиням їсти не дасть.

ЯВА 2

Входить Микола.

Микола. Добрий день, Василю!

Василь *(зідхаючи).* Добрий!

Микола. Підемо гуляти, Васю?

Василь. Не можу. Мати в сусідів, батько на праці, а Тетяна Пилипівна забажали піти на прогулянку. Сам удома.

Микола. Я зустрів вашу Таню. Навіть не вітається.

Василь. Їй ніколи, Миколо. Все поспішає! Вона, коли спить, то й тоді дриґає ногами від нетерплячки.

Микола сідає біля столу.

Микола. Що це за струмент такий?

Василь. Це? Ти кажеш струмент. Ха-ха-ха! Це інструмент

краси нашої Тетяни Пилипівни. Ось оце *(показує)* для общіпування брів, а це*(показує)* для щічок. Коли щічки бліді, то треба щипати отак, і тоді вони стають пухкі, ніжні і привабливі. Ага, а оце для зачіски. Оцей дріт тримає волосся. Коли б не було цих струментів, то наша Таня була б лиса і облущена, як тарган. *(Кладе все назад).*

Микола. Он якою стала ваша Таня. І все через Валерія. Все село*(нишком)* плює і показує пальцями, коли він іде вулицею. А вона, бач, липне до нього. Два рази був одружений, а вона думає переходити до нього жити. От дурна!

Василь. Вже цілий рік збирається до нього, та все не наважиться. Уже люди з неї глузують — а їй байдуже. Капелюх з пір'ям на голову, губи дудкою і... фіть до Ліпи.

Микола. Краще б теля з'явилось на світ, ніж та Ліпа. Копійка, найбільша ціна в базарний день, а як іде повз людей, то й світу перед собою не бачить.

Василь. Наша Танюша теж з того десятка. Їй потрібні тільки блиск, погляд і квіти. Безліч квітів. А найголовніше — приємна усмішка. *(Стук у двері).* Будь ласка!

Входить Катя з квітами.

ЯВА 3

Василь. Катрусе, як це ти до нас потрапила? Добридень! *(Подає руку).*

Микола. Добридень. *(Подає руку).*

Катя. Добридень.

Василь. Поклади квіти, Катрусе, й сідай. Дуже радий, що завітала до нас. *(Мовчанка).* А квіти які гарні! Кому ж це, Катю, ти їх принесла?

Катя. Від Валерія!...

Василь. Від Валерія!?

Катя. Так. Вашій Тані. Я її щойно зустріла, і вона сказала, щоб занести квіти в кімнату.

Василь. Ах, це квіти для Тетяни Пилипівни. *(Зідхає).* Дуже тішусь! *(До Миколи).* Тепер Таня не примітить і неба від щастя.

Микола. Як же твої справи, Катрусе?

Катя. А так. Працюю у Валерія. Кожний вечір танці, а

вранці такий смітник, що хоч плач. Та ще господар злющий!

Василь. Хто, Валерій?

Катя. Чого так дивуєшся? Звичайно, він.

Василь. А що ти заспіваєш, якщо Валерій візьме до себе ще нашу Танюшу? Тоді ти збожеволієш. Будеш навшпиньках танцювати!

Микола. *(підходить до Каті).* Думаєш, що то правда? Василь завжди жартує. А в тебе гарна хустка, Катрусю!

Василь. Хустка то гарна, Миколо... але ж ти поспішаєш на прогулянку. Так?

Микола. Хто тобі сказав, що я поспішаю? Я ще маю час.

Василь. А-а! А я думав, що тобі пора йти.

Микола. Ні, помиляєшся.

Василь. Може. *(Подумав).* Почекайте мене, я зараз вернусь. *(Виходить).*

ЯВА 4

Микола й Катя.

Микола. Катю!

Катя. Що?

Микола. Чому ти така непривітна до мене?

Катя. То тобі тільки так здається.

Микола. Ні, Катрусе, завжди, коли я хочу з тобою поговорити, ти тікаєш від мене. *(Василь виглядає через двері).*

Катя. Бо ти дуже довго думаєш, коли збираєшся щось сказати.

Микола. А я не можу швидко все сказати. Я відчуваю, але... *(мовчанка).* А які в тебе чудові очі!

Катя. Видумав. Це тобі так здається!

Микола. Ні, Катрусе, не здається мені, а насправді в тебе гарні очі *(мовчанка)*. Знаєш, я давно тобі хотів сказати, та не можу...

Катя. Можеш сказати. *(Василь заглядає).*

Микола. Знаєш, Катю, я... я тебе...

Вбігає Василь.

ЯВА 5

Василь. Миколо! Мерщій біжи надвір. Ваша свиня вибігла з хліва і по городі гасає.

Микола. Катю... Я... я скажу пізніш.

Василь. Хутко! Не гай часу! Отам*(у вікно)* вона бігла. На кінець городу біжи... Ага!... туди!

ЯВА 6

Василь і Катя.

Василь. Теж романтик! В моїй хаті він буде зідхати від кохання. Не буде цього. Так, Катрусе?

Катя. Смішний він.

Василь *(підсідає).* Я думав, що ці квіти для мене. Як шкода, що... Але дарма. Я за тобою вже аж скучив. Виходь сьогодні ввечорі на гулянку.*(Катя киває головою).* Буду чекати. Тільки не підведи мене, чуєш, Катрусенько!

Катя. Гаразд, може, якось вирвусь від Валерія.

Василь. Обов'язково вирвись! А то я тебе завжди чекаю, але даремно. Та коли й прийдеш, то зараз...

Катя. Що зараз? Ну, кажи!

Василь. Так обліплять тебе парубки, що й не доступишся до тебе.

Катя. А ти будь сміливим, підійди, вибачся і відклич мене на хвилинку. Тоді й підемо собі вдвох.

Василь. Невже, золота моя Катрусе! Чудово! Так ти мене кохаєш? Скажи правду! Дивись на мене й кажи.

Катя. А ти не образишся, якщо я скажу правду?

Василь. Звичайно ні, кажи!

Катя. *(обіймає Василя).* Кохаю. Тільки щоб — нікому!...

ЯВА 7

Входить мати.

Мати. Добрий день!

Катя. Добрий день!

Василь. Добрий день!

Мати. Нарубав дров, Василю?

Василь. Аджеж бачите, що нарубав.

Мати. А на завтра?

Василь. І на завтра нарубаю. На три дні вистачить.

Мати. А де Тетяна?

Василь. А, Боже! Подалась у мандри.

Мати. Коли вона прийде?

Василь. Та я ж її не питав, мамо. Ідіть бо вже! Не перешкоджайте розв'язувати задачу.

Мати. Яку задачу?

Василь. Яку? Альґебричну.

Мати. З Катериною?

Василь. З Катериною. Вона мені допомагає.

Катя. Я принесла квіти для Тетяни.

Василь. Ну, я й кажу...

Мати. Які квіти?

Василь. Польові, мамо..

Мати. Розв'язуй уже, розв'язуй. Тільки скоріше, бо мені топити треба. *(Виходить).*

ЯВА 8

Катя і Василь.

Катя. Ну, я вже йду. *(Оглядається).* Які гарні знимки ти маєш! Оця мені особливо подобається.

Василь. Подобається? В мене є ще одна така, я тобі дам її на згадку. *(Найшов у книгах фото, взяв чорнило).* А де ж ручка? А-а, горе! Немає. *(Побачив капелюх, рвонув пір'їну з нього).*

Катя. Що ти робиш, Васю!

Василь. Нічого. Може й без пір'я блукати по селу. *(Сів і підписав фото).* Бережи на згадку! *(Подивився на пір'їну і заховав її в кишеню).*

Катя. Допобачення!

Василь. Будь здорова! Сьогодні ж приходь, Катрусю!

Катя. А ти будь сміливим!

Василь. О, будь певна!

Катя виходить.

ЯВА 9

Василь *(сам, наспівує танґо).* Трам-та-та... Яка чарівна дівчина! Микола до неї теж топче стежку, але...

ЯВА 10

Вбігає Микола.

Микола. Що ти брешеш, Василю, свиня в хліві!

Василь. Невже? Яке диво. Може, її хто загнав до хліва?

Микола. Та ні! Вона там і була.

Василь. Так і є! То не ваша свиня бігала по городі. Ага: спочатку я думав, що не ваша, але хрюкала дійсно, як ваша свиня.

Микола. Хрюкала, хрюкала! А де ж Катя?

Василь. Катя? Пішла, кланялась тобі низенько.

Микола. Брехун. А ще й товариш. *(Виходить).*

ЯВА 11

Василь. Товариш... В таких справах нема товаришів. Віддай йому Катю, тоді будеш добрий! О, ні! Тепер Вася не такий. Він уже сміливий. *(Виходить у двері ліворуч).*

ЯВА 12

Входять Тетяна й Ліпа. Тетяна з книгою.

Тетяна. Сідай, Ліпочко, я зараз надягну пальто і підемо. *(Взяла квіти в руку, потім поклала).*

Ліна. А як у вас гарно в хаті!

Тетяна. Ой Ліпо, не смійся! Як у помийній ямі. Та ще Василь у печінках сидить. *(До люстра).* А мені цей капелюх не до лиця. Правда ж, Ліпо?

Василь входить з бічних дверей і йде на вулицю.

Ліпа. У цьому капелюсі в тебе посмішка не має ефекту!

Тетяна. Надягну інший. *(Бере з гвіздка другий капелюх).* Що це? Де ж моє велике перо?! Боже, пропав капелюх. Мамо! Мамо...

ЯВА 13

Входить мати.

Мати. Чого ти кричиш?

Тетяна. Чому ви мені завжди пакості робите! Де моє перо?

Мати. Яке перо? Чого лементуєш? Нема пера, бери олівець та й пиши.

Тетяна. Який олівець! Перо з капелюха хто вирвав?

Мати. А звідки я знаю? Мені твій капелюх не потрібний.

Тетяна. Це той барбос вирвав. Щоб йому зуби вирвало, щоб йому під серцем рвало день і ніч!

Мати. За що ти клянеш його? Може, Василь нічого й не знає.

Тетяна. Не захищай його. Ви мені всі в печінках сидите! *(Стала біля люстра).* Ліпо, дивись, як воно без пера?

Ліпа. Нема фасону, Танічко.

Тетяна. От бачите!

Мати. Бачу, але можеш ти хоч раз без фасону піти?

Тетяна. Не говоріть дурниць! Ідіть краще в ту кімнату та робіть своє.

Мати виходить.

ЯВА 14

Входить Василь.

Василь. А, Танюша дома. Добрий день, Палажко!

Ліпа. Не Палажка, а Ліпа!

Тетяна. Іванівна.

Василь. Ах, так! Ліпа Іванівна.

Тетяна. Треба трішки думати, що говориш.

Василь. Звичайно, сестричко! Палажка — це звучить по-сільському, а Ліпа, це... це хоч одірви та викинь.

Тетяна. Ліпо, ти йому вибачай, знаєш, це у мене не брат, а млин якийсь.

Василь. А це у мене не сестра, а вовкулак.

Тетяна. Чи замовкнеш ти нарешті!

Василь. Авжеж, замовкну.

Тетяна *(кидає капелюх).* Нічого не виходить. Що ти робив з моїм капелюхом?

Василь. Ходив до хліва.

Ліпа. В капелюсі?

Василь. Атож.

Тетяна. А де ти дів перо від нього?

Василь. З'їв.

Тетяна. Навіщо ти чіпаєш мій капелюх? Я тобі руки відіб'ю!

Василь. Не сікайся! Це тобі не збори. Я тобі кажу, що твого капелюха я не брав. І пера твого не бачив. Якби ти не прийшла сюди, то й тебе не бачив би.

Входить мати, в руках несе пір' їну.

ЯВА 15

Мати. Може, оце вона?

Тетяна. Та що ви вигадуєте! Хіба ви не бачили пір'їни з цього капелюха?

Василь. Не кричи!

Мати. Чого ви гризетеся, діти?

Ліпа. Тітко, ваш Василь не знає міри ні в чому. Він надягав у хлів, до корови, капелюх Тетяни Пилипівни і загубив там перо. Потім він називає мене навмисне Палажкою, коли знає, що мене звуть Ліпа.

Мати. Навіщо ти надягав до хліва капелюх?

Василь. Та хіба я, мамо, з глузду з'їхав? Надягати її капелюх! Від того капелюха вся худоба переполошиться!

Мати. Боже милий! Що я буду з вами робити? За пір'їну ви б один одного поїли.

Тетяна. Бо я не хочу, щоб моє чіпали.

Василь. Де твоє? Тут твого нічого немає. Це кров батька і матері! Це мозолі їхні! Вони обідрані ходять, а тобі купують сукні, капелюхи, пір'я. Ще й невдоволена!

Мати. Годі вже. Розходьтеся, то мені буде легше! Ох Боже, Боже мій! *(Виходить).*

ЯВА 16

Ті ж без матері.

Тетяна. А ти забув, що, якби не я, то у вас давно порожня хата була б? Все забрали б!

Василь. Нам краще нічого не мати, ніж витівки твої терпіти. Ти знаєш лише капелюхи, фарби та свій парк. Чи була ти хоч раз у хліві? Або на городі? Брала хоч лопату в руки? На батьковому горбі живеш та в партію пнешся!

Ліпа. Василю, залиш партію в спокою!

Василь. Не до вас п'ють, не кажуть здоров.

Тетяна. Не турбуйся дуже. Скоро я з вашого горба злізу!

Ліпа. Валерій не знає, що тебе тут так тиранять. Ліпше переходь до Валерія.

Тетяна. Я так і зроблю!

Василь. Вибирайсь! Я й одежу перенесу тобі до Валерія.

Тетяна. Геть з хати, барбос! Я й без тебе піду.

Василь. Найшла подружку й блукаєш з нею по селу.

Тетяна. Вийди, мавпо!

Василь. Струсь!

Ліпа. Яка невдячність! *(Василь виходить).*

ЯВА 17

Ліпа і Тетяна.

Тетяна. Тепер розумієш, Ліпочко, як мені тут жити?

Ліпа. Але це скоро закінчиться. Перейдеш до Валерія. Там зовсім інша справа. Танці, музика. Він купить чудовий рояль. Будеш грати!

Тетяна. Буду грати? В мене руки від цього життя, мов граблі, зробились.

Ліпа. Делікатне життя зразу людину виправляє!

Тетяна. *(біля люстра).* Дивись, Ліпо, як губи, бантиком?

Ліпа. Так, але трішки товщі зроби. Товщі губи навівають фантазію мужчинам. *(Махає ногами).* Зрозуміла? Ха-ха-ха!

Тетяна. О, ти в мене добра душа! *(Фарбує губи).* Ліпо, але ця фарба ніякого блиску не дає.

Ліпа. Танюша, фарба тут не допоможе. Щоб губи мали блиск, ти язиком *(показує)* отак послинь їх, і вони стають тоді свіжими й спокусливими.

ЯВА 18

Вбігає Микола.

Микола. Тетяно!

Ліпа. Пилипівна.

Микола. Та Пилипівна. А де Василь?

Тетяна. Я дуже рада, що його не бачу.

Ліпа. Ясно? Тепер можете *(показує на двері).*

Микола *(злісно).* Ясно! *(Вибігає і натикається на Валерія).*

ЯВА 19

Микола. А... вибачте... До побачення!

Валерій. До побачення. *(Микола вибігає).*

Тетяна. Ах, Валік, добрий день! Дякую за квіти! *(Подає руку).*

Ліпа. Добрий день! *(Подає руку).* Ви сьогодні дуже ефектний.

Тетяна. Чому, Валік, так пізно завітав?

Валерій. Був на зборах. А звідти просто до тебе. Я для тебе маю несподіванку.

Тетяна. Яку, Валік, скажи!

Ліпа. Цікаво! *(Махає ногами).*

Валерій. Сьогодні закінчився ремонт, і обидві кімнати готові. Чекаю лише на тебе.

Ліпа. Ефектно! А в якій кімнаті стоїть піяніно?

Валерій. У вітальні.

Ліпа. Танцюватимемо тепер до ранку.

Тетяна. Збираймось, я хочу оглянути кімнати.

Ліпа й Тетяна біля люстра.

ЯВА 20

Входить Василь з середніх дверей.

Василь. Добрий день! *(Валерій киває головою).* Мамо, мамо! Помиї давати свині чи корові?

Голос матері *(з бічних дверей).* Корові!

Тетяна. Чого ти горлаєш, як у хліві?

Василь. В своїй хаті я можу говорити, як мені бажано. Мамо...*(Пішов у бічні двері).*

Тетяна. Отож, як бачите. Скоро свиней у хаті буде годувати.

Ліпа. Завжди порушує контакт.

Валерій. Виховання не має. Ні збори, ні лекції його не цікавлять.

Василь *(несе відро).* Ранком у школу біжи, а по обіді в хліві стирчи. А вона скалить зуби та цвіринькає про небесні матерії! *(Ставить відро під лаву).*

Тетяна. Чого ти тут лазиш?

Василь. Може, ви мені літати накажете?

Тетяна. Хоч би руки помив. На потвору схожий.

Василь. Давай свині їсти, я помию!

Тетяна. Ну йди вже, куди йдеш!

Василь. Ти мене не виганяй! Сам знаю, коли й куди мені іти. *(Порається біля лави).*

Тетяна. Ти підеш?

Василь. Не вишкіряй зуби, я знаю, що вони в тебе великі!

Ліпа. Яке нахабство!

Валерій. Це тебе в школі навчили так?

Василь. Ні, мене в школі цього не вчили. Мене батько й мати вчили. Вони вчили мене, щоб я в буденні дні не гуляв, а працював. Щоб я для них підмогою був, щоб я не соромився праці, а завжди мозолями собі хліб заробляв. Батько вчив мене в землі копатися і ніколи її не цуратись. Оцього я навчився. А Тетяна вчилася капелюха носити, пір'я встромляти, фарбуватися та в робочі дні з Ліпою собак по селі дратувати.

Тетяна. Це брехня!

Ліпа. Зухвальство!

Василь. Але я бачу, що ця брехня вам очі коле.

Тетяна. Я не залишусь тут ні хвилини. Валік, я беру речі. Тікаймо звідси!

Ліпа. Фе, який бруд, яка невдячність!

Тетяна *(збираючи речі).* Я не хочу з цим барбосом в одній хаті жити!

ЯВА 21

Входить мати.

Мати. Що це ти пакуєш, доню?

Тетяна. Все! Досить мені з вами няньчитися. Всьому є кінець. Живіть самі з цим одороблом! *(Пакує речі).* Де мій третій капелюх?

Мати. Квочку підсипала в капелюсі.

Тетяна. Що-о? Квочку підсипали в капелюсі! Заберіть квочку й віддайте мені капелюх! Що у вас в голові? *(б'є пальцем собі в чоло).* Заберіть квочку й віддайте мені капелюх! Чуєте? Ох, усе розікрали...

Ліпа. Капелюх під квочкою!

Тетяна. Несіть капелюх, чого стали? Оглухли чи що?

Мати. Та не кричи! Забирай усе, тільки не лементуй! *(Виходить).*

ЯВА 22

Ті ж без матері. Тетяна бігає по хаті, збирає речі й кидає Валерієві на руки. Раптом перекинула відро.

Тетяна. Навіщо ти порозставляв відра?

Василь. А ти розставляй очі!

Тетяна. Все! Допоможи, Ліпочко!

ЯВА 23

Входить мати з капелюхом.

Мати. На, візьми свій капелюх!

Тетяна. Оце мій капелюх? Це ж ганчірка! Де ж пір'я від нього? *(Кидає матері в обличчя).* Подавіться ви ним! *(Хапає рушник).*

Мати. Куди би береш рушник? Це мій!

Тетяна. Беріть *(кидає на землю),* ненажери! Скидайте мою хустку!

Мати. Доню, опам'ятайся, що ти робиш? Хоч мене пожалій!

Тетяна. Мене ніхто не жаліє. Скидайте! *(Здирає з матері хустку).*

Мати стоїть простоволоса. Виходить Ліпа з валізою. За

нею Валерій. В руках тримає капелюх, на плечі сукня. За Валерієм Тетяна, несе в руках коробку й хустку.

Василь. Зачекай, забери свої шпильки, бо голова облізе без них! *(Кидає через вікно).*

Тетяна. *(за сценою).* Мавпа! Гидка потвора!

Василь. Струсь музейний!

ЯВА 24

Мати стоїть посеред хати й плаче.

Мати. Доню, на який ти шлях ступила?

Василь. Не плачте, мамо, ви повинні радіти, партія з хати вибралась!

ЗАВІСА

ДІЯ 2

Кімната Валерія. Пишно вбрана. Праворуч рояль.

ЯВА І

Катя *(сама, витирає рояль).* І як можна так кривлятися, як Ліпа? Брови зводить на лоб, жмурить очі, скалить зуби. Вся червона, губи червоні, щоки червоні, а язик, як лопата.

ЯВА 2

Входить Ліпа з дверей праворуч і поправляє зачіску.

Катя. Добрий день, Липа Іванівно!

Ліна. Треба язик культурно вертіти. Не Липа, а Ліпа Іванівна, чуєш, "і" м'яке: Л-і-і-па. Та це дрібниці! Глянь краще, як я виглядаю. Все в пропорції?

Катя. Все, тільки губи не при порції, занадто червоні.

Ліпа. Пхе! Ніякої фантазії. Губи червоні! Ха-ха-ха! А чим же ти будеш манити хлопців?

Катя. Не знаю.

Ліпа. То ж то й воно, не знаєш! В цьому весь шик, увесь смак і... ефект. Та хай буде! *(Махнула рукою на Катю).* Поклич Тетяну Пилипівну.

Катя виходить у двері ліворуч.

ЯВА 3

Ліпа *(сама, розвалилася в кріслі).* Яке блаженство! Сидиш, і душа не тілікає.

ЯВА 4

Заходить Тетяна з дверей ліворуч.

Тетяна. Ти сама, Ліпочко?

Ліпа. Танюша, ти блищиш, мов сонце! Стань трішки далі,я подивлюся. Шедевр! Ефект! Надзвичайно! У мене душа вилетить від захоплення. Ану опусти очі і відстав ніжку. Так! Мрія... А серги...

Тетяна. Знаєш, Ліпо, у мене таке почуття, ніби я вдруге народилась на світ!

Ліпа. Я це можу собі уявити. Після того багна, тиранії, раптом світла кімната, піяніно і... Валік! Ха-ха-ха! Вдень танці, співи, а ввечорі — тихі розмови, обійми, а потім *(єхидно)* солодке забуття і втома... *(Потягається).* Уявляю!

Тетяна. У-я-вляю! Навіщо уявляти, Ліпочко, коли Юра дає тобі теж не менше? *(Сміються).* У нього ж темперамент, а які чортики в очах!

Ліпа. Поперше, у мене Юра рідко буває, а як і завітає інколи, то не встигну я оглянутись, як він уже спить і хропе. Темперамент!

Тетяна. Ліпо, мені здається, ти на Юру вже занадто *(улесливо)* напалася?

Ліпа. Я знаю Юру від голови до п'ят. Твій Валік як у захваті притисне, то аж живчик вискакує, аж в очах темніє. А Юра... *(махнула рукою).*

Тетяна. А звідки ти знаєш, як Валік притискає? Невже...

Ліпа. Ні... Я дивилася в щілину, як Валік тебе обіймав. І уявляла...

Тетяна. А ти забула, яка в твого Юри конструкція! Які плечі...

Ліпа. Мені його конструкція ні до чого. Я його обіймаю, цілую, а він стоїть, як пень. Ніякої тобі... *(підходить до люстра чепуритися).* Ах, Таню, іди сюди... Дивись!

Тетяна. Що таке?

Ліпа. Сиве волосся! Ох, як Юра побачить! Треба вирвати, поганий знак...

Тетяна. В мене чомусь ніс свербить, це теж погано.

Ліпа. Залиши ніс у спокою. Рви! *(Тетяна вириває).* Ох, не дуже... болить!

Тетяна. Тут, Ліпочко, цілий кущ сивого волосся.

Ліпа. Не говори. Рви! *(Тетяна рве).* Та не дуже!

ЯВА 5

Входить Катя з квітами з дверей ліворуч, спинилася здивована, потім ставить квіти на стіл.

Ліпа. Це ти, Катерино! Ми... робимо...

Тетяна. А ми... вона... Що значить, Катю, коли ніс свербить?

Катя *(здвигує плечима).* Кажуть, хтось дулю дасть. *(Виходить у двері праворуч).*

ЯВА 6

Ліпа *(розпатлана, піднімає голову).* Ніякої тобі фантазії. Кожну грубість так і тиче в ніс. Мазута-а-а!

ЯВА 7

Входить Юра. Ліпа поправляє зачіску.

Тетяна. Юра, коли ви покінчите вже свої справи? Ми вже горимо від нетерплячки.

Ліпа *(ще поправляє зачіску, єхидно).* Від нетерплячки та темпераменту!

Юра. Незабаром скінчимо. Залишилася ще одна партійна дрібничка.

Тетяна. А Валік що робить?

Юра. З Катею розмовляє.

Ліпа. Зі служницею? Який бруд, фе...

Тетяна. Хочу послухати цю розмову. Юрик, приємних хвилин! *(Пішла в двері праворуч).*

ЯВА 8

Юра. Дякую.

Ліпа. Що це в тебе таке кисле "дякую"?

Юра. Тобі, золотце, так почулося.

Ліпа. Може. *(Присувається до нього, кладе руку на плече).* Сьогодні ти вже не будеш такий сумний? Будем танцювати, співати... а потім сам знаєш...

Юра. Еге...

Ліпа. Що — "еге"?

Юра. Сам знаю. *(Позіхає).*

Ліпа *(відвертається).* Темперамент. *(Подумавши).* Юра!

Юра. Що... Ну що? Кажи... Чого ти на мене так дивишся?

Ліпа *(кладе руки Юрі на плече).* Юра, та хоч раз подивись життям, бажанням, жадобою!

Юра. Що ти мені те саме плетеш: життя, жадоба? Хіба я тебе їсти збираюся чи що? Прийми руки, золотко, ти ж мені можеш зім'яти сорочку. *(Причепурюється).*

Ліпа *(приймає руки, зідхає).* Фантазія... Юро, скажи щиро, любив ти когонебудь?

Юра. Що ти мене, золотко, питаєш? А хіба тебе я не люблю?

Ліпа *(зідхає).* Любиш, бачу...

Юра. Ти все не віриш, кажу, що люблю!

Ліпа. Любиш?

Юра. Уже раз сказав.

Ліпа. Та коли любиш, то усміхнись, пригорни мене, поцілуй. *(Підставляє уста).* Ну, ну!...

Входить Тетяна з дверей праворуч. і дивиться.

Юра *(цілує).* Ну що, полегшало?

Ліпа. Дуже.

ЯВА 9

Таня. Бачу, що ви провели чудесно вільні хвилини.

Ліпа. Неймовірно!

Юра *(до Тані).* Валерій сам?

Тетяна. Сам! Прохав вас на хвилину. *(Юра виходить).* Ліпа, бач, ти помилилась. Юра добрий кавалер.

Ліпа. Безумовно! До того ще має темперамент і чортики в очах.

ЯВА 10

Входить Микола.

Микола *(запинаючись).* Добрий день...

Тетяна. Хоч би й так. Що далі?

Микола. Я... я...

Ліпа. Цікаво, чи витерли ви ноги надворі?

Микола. Витер. *(Дивиться на ноги).*

Ліпа. Не зовсім ще дурний. Ну... викладай!

Микола. Я хочу Катю бачити.

Тетяна. Катю!? Немає часу їй. Вона миє посуд.

Микола. Тетяно...

Ліпа. Тетяна залишилась там. Тут є Тетяна Пилипівна. Розшелепав?

Микола. Та-ак. На все добре! *(Виходить).*

Ліпа *(вслід).* Як бажаєш. Ха-ха! Амур прострелив серце!

Тетяна. Катерино!

ЯВА 11

Входить Катя.

Катя. Що таке?

Ліпа. Не що таке, а чого бажаєте!

Тетяна. До тебе приходив кіт, а ми його за хвіст та на вітер. Зрозуміла?

Катя. Не розумію.

Ліпа. В тебе є хустинка до носа?

Катя. Є.

Ліпа. Витри хусткою носа й іди до кухні. Зрозуміла?

Тетяна й Ліпа сміються.

Катя. Зрозуміла. *(Виходить ліворуч).*

ЯВА 12

Входить Валерій з правої сторони.

Валерій. Як справа, голубки?

Ліпа. Туркочемо без тебе, Валік!

Тетяна. Тепер, думаю, маєш час. А це *(показує на піяніно)* чекає на мене. Ти мусиш мене вчити!

Валерій. Обов'язково. Але... я забув...

Тетяна. Що забув?

Валерій. Я маю щось для тебе, моя мила.

Ліпа. Уявляю!

Тетяна. А скажи що?

Валерій. Може, відгадаєш?

Ліпа. Капелюх з пером.

Тетяна. Капелюх!

Валерій *(показує годинник).* Бачите?

Ліпа. Фантастично! Ідеал!

Тетяна. Мій любий! *(Валерій чіпляє Тетяні годинник, Тетяна дивиться йому в вічі, потім цілує).*

Ліпа *(подивилась, потім відвернулась).* Оце я розумію! Тут все злилося — бажання, жадоба, темперамент і навіть чортики в очах. Оце життя!

Валерій. Юрку, кидай роботу, іди сюди! *(Гукає).* Чекайте, я принесу патефон. *(Виходить).*

Ліпа. Буду танцювати до нестями. Таня, покажи руку. Ефект! Дай я хоч трішки поношу. *(Тетяна здіймає годинник і дає Ліпі, Ліпа начепила собі, простягла руку).* Фантазія!

ЯВА 13

Входить Юра й Валерій. Валерій ставить патефон.

Тетяна. Валіку, в мене сьогодні ніс свербів. Це значить..

Валерій. Що сьогодні вип'ємо?!
Ліпа *(до Юри).* Коли вип'єш, Юрку, то повеселішаєш. Так?
Юра. Еге!
Ліпа. Що "еге"?
Юра. Повеселішаю. *(Сідають за стіл).*
Тетяна. Катерино!
Катя *(входить).* Що... Чого бажаєте?
Ліпа. Так, наука в ліс не веде.
Тетяна. Принеси дві пляшки, що стоять під столом.
Катя. Картоплю з м'ясом теж принести?
Тетяна. Ні, тільки пиріг зі сливами. *(Катя виходить).*
Ліпа. Невеличка закуска підсилює фантазію!
Валерій. Ліпо, що це Юра ваш такий насуплений?
Ліпа. Соромиться біля чарівної жінки. Так, Юрку?
Юра. Еге!
Ліпа: *(встає до патефона).* Аптекою так і віє від нього!

Грає патефон, Ліпа танцює сама.
Тетяна задумана. Входить Катя з пляшками, пирогом і чарками.

Тетяна *(до Каті).* Ти мила руки?
Катя: А хіба не бачите?

В цей час Валерій нюхає рідину в пляшці.

Валерій: Це ж бензина, де ти брала?
Катя: Під столом.
Тетяна: Чому ж не понюхала?
Катя: Ви не казали нюхати! *(Бере одну пляшку й відносить).*
Ліпа *(ще танцює).* Яка худоба! Ніякої тобі фантазії! *(Підходить до Юри).* Бач, Юрку, це б ти замість водки випив бензини!
Юра: Еге!
Ліпа. Еге, нудить! *(Дивиться на Тетяну).* Темперамент...

Валерій *(наливає).* Вип'ємо за щасливе життя, за чудесних жінок і *(глянувши на Тетяну)* за чарівні посмішки! *(П'ють з Юрою).*

Ліпа. За життя, за бажання, жадобу і *(глянувши на Юру)* темперамент!

Тетяна. Так, Валіку?

Валерій. Звичайно.

Тетяна. Так, Юрку?

Юра. Еге! *(Тетяна й Ліпа випивають і закусують).*

Ліпа *(наливає ще по одній).* А фантазія так і припливає! Вип'ємо ще по одній! Нап'юся до чортиків. Юрку, вип'ємо за те, що я думаю!

Юра. Про мене. *(Випивають).*

Тетяна. Тепер потанцюємо! *(Валерій танцює з Тетяною танґо).*

Ліпа *(підходить до Юри).* Юрчику! *(Запрошує жестом).*

Юра. Перевтомлений.

Ліпа. Ох, які іскорки в очах! *(Танцює сама).* Таню, більше романтики! Згинайся дужче в талії! Щільніше до кавалера! Так! Романтика! Оце темперамент!

ЯВА 14

Входить мати.

Всі зупиняються. Тетяна відхилилась.

Ліпа. Добрий день, поперше, а подруге: брудні ноги.

Мати. Доню моя рідна! Кров моя! Прошу тебе...

Тетяна. Чого вам треба? *(Оглянулась).* Що трапилось?

Валерій. Не підходь до неї, Таню!

Мати. Не гоніть її від мене. Дитино моя! Я тебе любила, я тебе кормила... А виросла ти, відцуралась батька й матері. Але на все Божа воля... Допоможи, дочко! Забрали в нас усе, худобу, майно...

Тетяна. Коли забрали?

Мати. Сьогодні! Оце зараз, доню! Згляньсь над нашим горем! *(підходить до Тетяни).* Ти все ще ображена за капелюх. Дитинко моя, я дурна не знала, що капелюх той потрібний, що на ньому гарне пір'я і... підсипала квочку. Я куплю тобі інший. Допоможи, голубко!

Тетяна. Мамо...

Валерій. Годі!

Мати. Не гнівайся, дочко! То раз я тобі зло зробила. А пригадай, як я тебе пестила і берегла. Я тебе ніколи вранці не будила. Завжди я стояла біля твого ліжка і молилась, молилась і плакала з радости, цілувала нишком твої білі рученята... Тепер...

Тетяна. Ідіть, мамо!

Валерій. Нам неприємно дивитися на цю сцену. Кінчайте скоріше! Ходім!

Ліпа. Як в романі...

Виходять Валерій, Юра й Ліпа праворуч.

ЯВА 15

Мати й Тетяна самі.

Мати. Дочко моя! Я ще вірю, що ти моя дитина. Я знаю, тобі соромно за мене. Я обірвана, стара. Але я ж тобі мати. Дивись мені в очі! Це мої очі, ті очі, що я їх безліч разів цілувала... Це мої руки. Танюша, рідна, дивись на мене! Ти моя. Я бачу, що ти моя дитина. Благаю тебе, допоможи! Там батько б'ється за корову!

Тетяна. Мамо, що я можу зробити?

Мати. Не знаю, дочко, не знаю, серце моє. Дай я тебе обійму, дитино моя! *(Плаче).*

Тетяна. Не плачте, мамо!

Мати. Не буду, не буду. *(Глянула на серги, на сукню, потім на себе).* Я плачу за моєю дочкою і за нашим розбитим життям. Дітки мої, навіщо ви розбрелися, чому ви не держитесь купи?

Тетяна. Мамо, ідіть уже, я що зможу, те й зроблю.

Мати. Дякую тобі! Я піду. *(Взяла обличчя Тетяни в руки).* Ти добра. Ти не забула своєї матері. *(Оглядає Тетяну).* Яка ти гарна! Я думала, що ти будеш у полі працювати. Аж ні! Бачиш, куди тобі дорога призначена!

Тетяна. Що ви, мамо, так докірливо говорите?

Мати. Ні, Таню, ні! Я тільки так. Ми надіялися, що ти підеш у батьків. Але... Буду вже йти. Так ти допоможи нам, дочко! Худоба, то ж наш хліб! Чому ти так задивилася? *(Дивиться на Тетяну, хитає головою).* Дочко... дочко...

ЯВА 16

Входить Валерій.

Валерій *(до матері).* Ти ще тут? Тетяно, іди геть від неї!

Тетяна. Валіку!

Валерій. Або йди геть від старої, або забирайся під три чорти разом з нею!

Тетяна. Валіку!

Валерій. Зрозуміла?

Мати. Валерій Якович!

Валерій. Чого ждеш? Це не будинок для жебраків! *(До Тетяни).* Щоб я її останній раз бачив у моїй хаті!

Мати. Пробачте! Я більше не прийду. До побачення! Дочко, не...

Валерій. Гетьте! *(Мати виходить).*

Тетяна. Мамо!

Валерій глянув на Тетяну, Тетяна виходить праворуч.

ЯВА 17

Валерій *(сам).* Допомоги просить... Свині! Катерино!

Входить Катя.

Катя. Ви мене кликали?

Валерій. Візьми відро води і помий підлогу отут! *(Показує на поріг).*

Катя. Тут же чисто!

Валерій. Де чисто? Там цілу годину брудна жебрачка топталася!

Катя виходить. Входить Тетяна.

Валерій. А ти візьми себе в руки. Коли кажу "відійди", то знай, що це не пусті слова. Чуєш!

Тетяна. Не кричи!

Валерій. Не кричи. Цяця велика! Такого добра скільки хочеш, хоч греблю гати.

Тетяна. Не смій так казати!

Валерій. Чому? Не ламайся! Не через одні руки будеш переходити.

Тетяна. Валерій!

Валерій. Не набивай ціну, сам знаю, скільки коштуєш! *(Обіймає).* Правда? Ха-ха-ха!

Тетяна. Відійди... Я впала в яму. Це так! Я обпльована, знеславлена. Це теж правда! Я напівлюдина з пошматованим серцем, з безсоромними очима. Так! Я втратила батька, матір, брата. Я плюнула в батькову хату, знівечила материну душу, і через це мене всі цураються й бояться, як чуми. На вулиці діти показують на мене пальцями, старі відвертають погляд. Як тавро, ношу я брудну назву і від неї нікуди не втечу. І все через тебе. Але я чистіша за тебе! Чуєш? У мене пошматоване серце, але не брудна душа. Ти маєш брудну й каламутну душу і червоні від людської крови... руки. *(Валерій не дає договорити слово "руки").*

Валерій. Цить! *(Затуляє рота).* Бач?! *(Показує наган).*

Тетяна. Пусти! *(Вирвалась і вибігла ліворуч).*

Валерій. Повія...

ЯВА 18

Входить Катя з відрами з дверей ліворуч.

Катя. Може, помити всю підлогу? Чи тільки біля порога?

Валерій. Казав, що тільки біля порога!

Катя миє. Вбігає Ліпа.

Ліпа. Валіку, що тут сталося?

Валерій. *(зціпивши зуби).* Нічого!

Ліпа *(нехтуючи).* Ідеал! *(Вибігла праворуч).*

Валерій виходить теж праворуч.

ЯВА 19

Вбігає Василь.

Василь. Катю!

Катя. Це ти, Василю?

Василь. Де Тетяна, поклич!

Катя. Що сталося?

Василь. Поклич!

Тетяна входить з дверей ліворуч.

Василь. Сестро, рятуй, батька арештували!

З других дверей з'являється Валерій.

Тетяна. Батька...

Василь. Мати в хаті лежить. Таню, порадь, що слід робити?

Тетяна. *(до Валерія).* Валіку, батька арештували! Не гаймо часу, ходімо та довідаймось про все. Може, допоможемо!

Валерій. Куди підемо? Довідаємся про батька, а потім?

Тетяна. Що потім? Тоді я буду дякувати тобі весь вік. Не тільки я, ми всі будем...

Валерій. Гаразд! *(Махнув рукою на Катю й Василя. Ті вийшли. Василь прямо, Катя ліворуч).* А ти знаєш, що це означає?

Тетяна. Що ти хочеш сказати?

Валерій. Нічого. Треба зробити вигляд, що тобі це байдуже. Мусиш розпустити навіть чутки, що ти з батьком завжди сварилася і втекла до мене лише через нього. Ясно?

Тетяна. Брехати на батька! Казати, що я через батька втекла до тебе!? Ні!

Валерій. Що ні? А хіба ти не через батьків опинилася в мене?

Тетяна. Ні, Валіку! Я втекла від батьків через тебе. Через те, що кохаю тебе! Ти сам знаєш!

Валерій. Коли ти кохаєш мене, то зрозумій. Досить одного слова про твого батька, і я негайно вилечу з праці, з партії, з цього будинку. А ти, дурочка, замість оцих сергів, убрань і розкошів, будеш носити ганчір'я й тяжко працюватимеш.

Тетяна. Валерію! Я не за серги, не за вбрання й розкоші прийшла до тебе, а через те, що ти мені найдорожчий. Я терплю таке велике горе й муки... я зневажила батьків, байдуже ставлюсь до людських поговорів. Тепер благаю, любий мій, послухай мене! Рятуймо батька!

Валерій. Слухай, мені це все набридає. Тобі батько чи я потрібний?

Тетяна. Не говори так! Я тебе люблю, але батька теж жаль!

Валерій. Батько у в'язниці, а ти на волі. Чого каверзуєш? Будь вдячна і більш ні слова.

Тетяна. Я піду... я мушу довідатись! Я не можу...

Валерій. Ні, ти зможеш. Замовчи!

Тетяна. Не кричи, Валерію! Він мій батько. Я згідна з тобою, ти не йди. Але я піду, не ображайся, я мушу піти! Вони чекають на мою поміч.

Валерій. Коли ти йдеш, то зараз, негайно виходь! Але назад до мене не вертайся!

Тетяна. Валерію! Що ти кажеш?

Валерій. Те, що чуєш. Я плюю на твого батька, і хай він вік сидить під арештом, я не піду ворогів визволяти!

Тетяна. Чоловік без серця. Ти... негідник!

Валерій. Паскуда! геть з моїх очей!

Тетяна. Вася!

ЯВА 20

Входить Василь.

Тетяна. Васю, що я хотіла тобі сказати...

Василь. Що, сестро, говори...

Тетяна. Не знаю...

Валерій. Я знаю! Щоб ви негайно залишили мій дім. Негайно, чуєш ти, повіє! *(Виходить праворуч).*

Тетяна *(падає).*

Василь. Таню! Таню! Води, Катю! Сестро, голубко, відкрий очі!

Катя входить з дверей ліворуч і подає воду.

Тетяна. Куди я тепер піду?

Василь. Додому, сестро! Ти вернешся знов до нас, у рідну хату. Ми втратили батька, але дома нас чекає мати, наша старенька мати... Не дивись на мене так, сестро. Я чекав тієї хвилини, коли ти повернешся назад.

Тетяна. Я тепер не піду додому. Який сором...

Василь. Бідна, нещасна сестро! За твоє пошматоване серце, за твою поранену душу я тебе ще більше шанувати буду. Кидай це багно, ходім зі мною, сестро, і ми ніколи не розлучимось. Наша хата убога, але вона — наша рідна оселя. Наше життя покалічене, але воно ліпше від цієї ями. Підем, сестро!

Тетяна. Піду!

Василь. Дякую, сестро! В нас велике горе, ми втратили батька, але я знайшов тебе. І я безмірно радий. Вставай!

Тетяна підводиться. Валерій вносить речі.

Валерій. Бажаю вас за хвилину не бачити!

Василь бере речі й капелюхи.

Василь. О, як би я хотів тобі плюнути у самі очі!

Валерій. Та-ак! Обережніше, бо виплюєш усі зуби!

Входить Ліпа.

Ліпа. Оце романтично! Як це можна назвати?

Василь *(кинув капелюхи на підлогу, веде Тетяну).* Це *(показує на кімнату)* зветься багном, ямою!

ЗАВІСА

Мирон Левицький

ФІЯСКО АФРОДІТИ

Дійові особи:

Зевс — бог грому, володар Олімпу
Гермес — посланець Зевса, опікун торгівлі
Гера — богиня, дружина Зевса
Евтерпа — муза ліричної поезії і музики
Атена — богиня мудрости й геройства
Діонісій — бог розваги й п'янства
Мельпомена — муза драми й комедії
Арес — жорстокий бог війни і знищення
Афродіта — богиня кохання
Посейдон — бог моря
Ерос — син богині кохання
Європа — принцеса в Елладі
Есерос — залицяльник до Європи

ПЕРША ДІЯ — Олімп
ДРУГА ДІЯ — вітальня Зевса на Олімпі
ТРЕТЯ ДІЯ — в Елладі біля палацу Європи

ДІЯ ПЕРША

Зевс, сперши голову на руки, дрімає. На Олімпі було затишно і здавалось тільки, що якась ніжна мелодія гладить рожеві хмаринки. У таку спокійну пору богиня Гера звичайно прогулюється поміж хмаринками в товаристві музи поезії Евтерпи. Гера любується в поезії і мабуть єдина тут, за винятком Аполлона, знаходить в поезії величну красу. Саме тепер Гера і Евтерпа проходять між хмаринками, зайняті розмовою про поезію.

Гера: Чи справді Еллада така багата на поетів? На жаль, не всіх розумію.

Евтерпа: О! Таке не кажи! Ти хіба жартуєш?

Гера: Справді, кажу тобі, що не розумію. Ось недавно я почула такого вірша, що ніяк не розберу. Ось послухай!

Сходи в твоїх очах
ведуть мене до твого серця.
Твої зіниці падуть на мої долоні
Я збираю їх і кладу в трикутник сонця.
Застеляю ліжко спогадом
І гладжу скляною рукою
Твоє обличчя в моїх думках.

Можеш мені пояснити цього складного вірша?

Евтерпа: Ооо! Ти про такі вірші! Признаюся, що їх складають без мого впливу. Тепер їх сила-силенна, але я з ними не маю нічого спільного. Ось послухай уривок із вірша з мого підопічного:

Баранчики, мов кучерява вовна
Золоторунно виткали блакить.
Із уст твоїх я п'ю солодкий мед
І грає музика любовна...

Гера: Ось такі вірші я люблю, такі вірші я слухаю залюбки.

Зевс прокинувся, позіхнув, потягнувся й на Олімпі загриміло. Олімп освітився блискавкою. Така несподіванка була Гері не до вподоби. Вони з Евтерпою закрили уші долонями. Гера схвильовано звернулася до Зевса.

Гера: Перестань забавлятися своїми ідіотичними громами! *(до Евтерпи)* — Тільки прокинеться, зараз уже й гримить, щоб показати свою владу. А що часто засипає — часто гримить.

Зевс знітився. Прокинувшись, він не побачив Гери. Хоч і громовладний господар Олімпу, він до своєї дружини Гери мав повний респект. На Олімпі між богами кружляли плітки, що єдиної Гери він побоюється.

Зевс: Вибач мені, я не хотів нічого ані доказувати, ані вас лякати. Це, знаєш, як проснувся, так і вирвалось мені з рук.

Гера: Завжди ті самі виправдання. Менше спи — буде менше грому.*(до Евтерпи)* — Ходімо звідси, а то забудеться і знову загримить.

Гера і Евтерпа відходять. Зевс випростується і починає знову потягатися, але, пригадавши Геру, в піврусі завмирає і тільки легкий гуркіт котиться верхами Олімпу.

Зевс: Мені вже навіть у власному домі гриміти не можна. Чи ж я не бог громів? А вона каже, що по кожних моїх громах починає на якийсь час заікуватись, а це має вплив на її дискусії з богинями й вона мізерно вив'язується.

Говорив Зевс сам з собою, проходжуючися і жестикулюючи руками. Раптом зупинився, хвилинку подумав і грімко покликав:

Зевс: Гермес! Гермес!

Вбігає Гермес і слухняно стає перед Зевсом.

Гермес: Я тут.

Зевс: Бачу, що ти вже тут.

Зевс ступив ще кілька кроків туди й сюди і, зупинившись перед Гермесом, нетерплячим голосом спитав:

Зевс: Що в твоїй торбі так бряжчить?!

Гермес: Це гроші. Я їх збираю.

Зевс: А навіщо тобі на Олімпі гроші?!

Гермес: Це моя слабість. Люблю громадити гроші.

Зевс: Ну, і що ж ти з ними робитимеш? Ти ж не смертний і на Олімпі маєш всього досхочу!

Гермес: Я їх позичаю смертним людям на відсотки.

Зевс: Навіщо тобі тих відсотків?

Гермес: Зібравши відсотки, я позичаю їх знову на відсотки.

Зевс: Ех, ти ж і шкурник!

Зевс: Ні, не шкурник. Я звичайний нумізматик. Один любить збирати мистецькі твори, другий — кришталі, третій

— старі горшки, а я — той четвертий — колекціонер, що любить збирати гроші, а опісля їх рахувати і тішитися, як їх цифри збільшуються і збільшуються.

Оповідаючи з захопленням, Гермес будував на долоні уявні вежі з монет. Зевс поблажливо хитав головою, а потім йому перебив:

Зевс: Слухай, Гермесе, навіщо я тебе покликав. Справа в тому, що я мав дивовижний сон. Сниться мені, наче б то Олімп став великим казаном, а в ньому ми всі боги й богині, а якась велика ложка нас мішає. Це недобрий сон, я думаю, — значить на Олімпі немає ладу. Тож прийшло мені до голови скликати загальні збори, на яких усі боги зложать звіт із своєї діяльности. Бож я справді не знаю, що тут діється.

Гермес: *(скептично).* Загальні збори, кажеш?*(а по хвилині надуми)* — Ніхто не прийде!

Зевс: Як же то?

Гермес: А так! А чому ж би мали приходити, як нікого ні на який пост не вибиратимуть. Не одна з богинь буде жалітися на міґреню й знайде собі ще якісь причини. А боги почнуть своє: що мають стільки праці, що не вміщається в їхньому часі. Ось, якби ти влаштував бенкет, ні одна з богинь не нарікатиме на міґреню й кожний з богів знайде доволі часу. Ой, як же люблять наші боги бенкети! Усі поприходять раніше, ніж сподіваєшся!

Зевс: Знаєш, це може й добра думка, але я не хотів би обтяжувати Гери. Вона, як господиня, матиме багато праці!

Гермес: Не мусиш обтяжувати. Даси випити амброзії, але тієї трішки міцнішої, язики розв'яжуться і ти дізнаєшся не тільки про те, що діється, але й про те, що в їхніх головах гніздиться. Довідаєшся про все, що діється, що діялося і що планується діятися.

Зевс гладив бороду й роздумував.

Зевс: Справді, це добра думка. Але, знаєш, коли я оголошу загально, то прибіжать усі потрібні мені й не потрібні, і стане така тіснота, що й не доступишся до кожного, хто тобі

потрібний. Кинуться на амброзію і вийде такий хаос, що все піде на марне. Може б ми так це зробили за особистими запрошеннями?

Гермес: Але ж решта образиться. Ти ж знаєш, які вони чутливі.

Зевс: *(з єхидною посмішкою):* Маючи такі теплі місця на Олімпі, вони не схочуть перетворитися на звичайних смертних. Такі образливі вони вже не є!*(а по хвилині)* Так, за особистими запрошеннями.Так буде краще.

Гермес: Нехай буде так, як кажеш. За особистими запрошеннями. Зараз можемо скласти список гостей. Починаймо за азбучним порядком. На букву "А" — Афродіта, Атена, Аполлон...

Зевс: А навіщо Аполлона?! Що він мені скаже! Закоханий у самому собі як Нарциз. Постійно глядить на себе в дзеркало і йому видається, що він пуп світу. Зрештою, він позер. Без нього обійдеться.

Гермес: *(за хвилинку продовжує)* Арес. На б, в, г*(думає)* на г — Гера.

Зевс: Певно, що Гера. Вона ж господиня.

Гермес: І я на г. А Гадес?

Зевс: Який Агадес? — Гадес!

Гермес: А я кажу — а, кома, Гадес.

Зевс: До речі, нам його не потрібно. Він надто сумна фігура і мені не цікаво, кого він там у підземеллі тримає. А його Перзефона — вічне нарікайло. Постійно нарікає, що вийшла заміж за такого сумного чоловіка й покинула соняшний світ. А як виходила заміж, то ж де очі мала?! Сиділа на них чи що? Ні, їх не запросимо!

Гермес: Гефайстос! Діонісій!

Зевс: О, ні! Цей п'яниця, — о, ні! Він щоденно залитий в дошку, а ще, як зв'яжеться з Афродітою, то з бенкету оргію зробить, О, ні! Вип'є чарку амброзії і п'яний за десять чарок. Його не запросимо.

Гермес: Може вже вистачить?

Зевс: Та куди ж? А де ж Посейдон?

Гермес: Посейдон? Його дуже чути рибою.

Зевс: Ну й що ж! Це його професійний запах. Запросимо ще й Евтерпу. Гера мусить мати своє товариство, а то буде

глядіти, до котрої усміхаюся.

Гермес: А на маршала запросимо Мельпомену. Вона оформить бенкет як театральне дійство.

Зевс: Думаю, що вистачить, інших мені не потрібно. А тепер справа тільки, щоб завчасу повідомити, тож збігай до кожного з них, а я тим часом поговорю з Герою.

Зевс повернувся і швидко вийшов. Гермес ще хвилинку постояв і вже зробив рух відходити, коли саме з'явилася Атена, що проходила, поспішаючи. Гермес підбіг до неї і, привітавшись, затримує її на ходу.

Гермес: Вітаю тебе, велемудра Атено, як це добре, що тебе зустрів!

Атена: В чому справа?!

Гермес: Бо знаєш, я саме збирався до тебе завітати і запросити на бенкет. Зевс стужився за всіма і, щоб зустрінутися, придумав бенкет.

Атена: Що це? Якесь "ліття" чи ювілей?

Гермес: Ні, звичайний собі бенкет. Не знаєш, де шукати Афродіту? Вона ніколи дому не тримається.

Атена: Кого, кого? Афродіту? Цю інтриґантку? Вона теж там буде?

Гермес: Авжеж.

Антена: Шукай її — де той грубіян Арес. Вона від якогось часу водиться з ним ручка в ручку.

Гермес: А що на те Гефайстос?

Атена: Чоловік завжди менше бачить, ніж сусіди.

Гермес: Ну, спасибі за інформацію, полечу шукати Афродіту.

Як тільки вони, розходячись, виходять,
входять Зевс, Гера й Евтерпа.

Зевс: Мушу влаштувати бенкет, бо ніхто на загальні збори не прийде!

Гера: Тільки не пий багато амброзії, бо, напившись, смішно виглядаєш, а тобі, як Зевсові, це не личить.

Зевс: Я тільки мушу з кожним поговорити, щоб довідатися про стан Олімпу.

Евтерпа: Не буде ніякої розвагової програми?

Зевс: Ну а яка ж може бути?

Евтерпа: От, запросити Терпсихору зі своїми танцюристками.

Гера: О! Ні! Зевсові зараз же почнуть вилазити очі з орбітів, він забуде про свої обов'язки.

Зевс: Не будуть-не будуть!

Гера: *(впадає в той самий тон)* Будуть-будуть!

Евтерпа: То не запросите Терпсихори?

Гера: Над тим ще подумаємо.

Зевс: Немає коли думати, треба вирішувати негайно, чейже танцюристки потребують підготовки.

Гера: Що ж їм підготовляти? У них же той самий репертуар від соток років.

Зевс розвів, з невдоволенням, руками і, щоб їй віддячитись, знаючи, що вона не долюблює кулінарного мистетцва, доповів:

Зевс: Я б щось злегка перекусив.

Гера ніби не почула і звернулася до Евтерпи.

Гера: Про котрого то поета ми згадували?

(Евтерпа глянула з жалем на Зевса)

Гера: *(продовжує)* Ходімо, Евтерпо, кінчати свою дискусію.

Зевс спокійно підійшов до свого стола і здавалося, що впорядковує свої урядові акти. Вбігає Гермес.

Гермес: Усіх повідомив. Не можу тільки знайти Афродіти й Ареса. Куди ж вони поділись?

Зевс: Рознюхай і то швиденько. Як немає їх на Олімпі, то напевно — між смертними вештаються. Зрештою, підожди! Зараз їх пошукаємо.

Витягає із шухляди стола бінокль і починає глядіти вниз на землю. Гермес у той час витягає із торбини гроші, складає на купки і рахує.

Зевс: *(продовжує).* Ах ті смертні! Роблять усе, щоб нічого не робити і за головку часнику сварились би до смерку. От, громами треба б їх було покарати.

Гермес: Не турбуйся! Вони самі себе так обсипають громами, що на твої уже не звертають ніякої уваги.

Зевс: Так кажеш?

Гермес: Хіба ж ти не знаєш?

Зевс: Ніби знаю, ніби не знаю*(по хвилині)* — О! Знайшов!

Гермес: Що знайшов?

Зевс: Афродіту! На пляжі з Аресом забавляється м'ячем. Тут таки, недалеко біля червоних скель. Збігай і то швидко, поки ще не розігрілися!

Гермес позбирав свої гроші до торби.

Герес: Іду, біжу, лечу! *(вибігає)*

Зевс далі глядить у бінокль на землю і каже сам до себе:

Зевс: Нема що й казати. Ось та Афродіта нічого собі жіночка, тільки того розуму їй дещо бракує. Може й добре. Якби мала більше розуму, не була б Афродітою.

Зевс відклав бінокль, підійшов до хмаринки й сів на неї. Він роздумував.

Зевс: Тут на Олімпі кожний інший. І як різняться один від одного. Ось, наприклад, моя дружина Гера. Її тяжкувато в чомусь переконати. Вона все краще знає, все краще бачить, усіх краще розуміє. Непомильна! Атена! О, це толкова богиня! Чеснотлива, любить геройські вчинки, прямолінійна, розуму в неї досить. У батька вдалася *(Зевс вдоволено тикнув себе в груди).* Афродита — гарненька, чепурненька вертлива кокетка і, крім кохання, нічим не цікавиться. Може накоїти лиха — це правда. А свою філософію міняє — як їй вигідно. У неї кохання вічне, незломне. А другим разом переконує, що кохання вигасає. А які роди кохання вона має! — Кохання з першого погляду, кохання з призвичаєння, кохання з конечности, кохання тимчасові і, найменш шкідливе, —кохання переквітне. Ніяк її не розбереш.

Вбігає, задихавшись, Гермес.

Гермес: Спіймав!

Зевс: Кого?

Гермес: Афродіту з Аресом.

Зевс: На гарячому?

Гермес: Ні, на холодному.

Зевс: Як не на гарячому, то навіщо так драматизуєш?

Гермес: Бо нарешті спіймав! Признаюся, що трішки підслуховував їхню розмову. Арес підмовляв Афродіту, щоб злучила якусь там пару. Не згадували імен, тільки говорили — він і вона. Казав Арес, що "він", себто той залицяльник, йому, себто Аресові, великі жертви приносить і шукає його ласки. Афродіта тільки всміхалася і обіцяла Аресові, що пішле свого пацана Ероса з любовними стрілами до одного й другого.

Зевс: І таки довідався, хто вона?

Гермес: Ні, якось не довідався. Зрештою, довідаєшся на бенкеті. Вона напевно прийде з Еросом, а від малого все довідаєшся.

(Зевс, занепокоєний, хвилинку думав)

Зевс: І хто б це міг бути?

Гермес: Не думай тепер! Довідаєшся на бенкеті!

Зевс: Як мені не думати, як кажеш, що той залицяльник, щоб здобути серце дівчини, великі жертви приносить. Ми ж знаємо, які Арес приймає жертви! Ти таки тепер довідайся, що це за пара з них обох.

Гермес: Може б так спитати Атену. Ти ж знаєш, що вона не долюблює Ареса за його жорстокість. Ну, і з Афродітою не симпатизує.

Зевс: Вона короткоязика, вона не скаже.

Гермес: Може щось знає Посейдон?

Зевс: От і знайшов! Куди ж! Він постійно в тій соленій воді мокне. Що ж він може знати! Можна б було довідатися у Гадеса, бож ці жертви, які складають Аресові, опісля мандрують до підземелля. Може б до нього ти забіг?

Гермес: Я так не люблю туди забігати. Перш за все, там дуже темно й непривітно. Подруге, Персефона рада гостям з

Олімпу і зараз же запрошує побути в них довше. Ти собі уявляєш гостину в пеклі?!

Зевс: В кожному разі — це твоя справа довідатися, хто ця пара і то перед бенкетом, бо може бути запізно. Подумай над тим, а я тим часом потурбуюся за амброзію.

Зевс вийшов. Залишився занепокоєний Гермес.

Гермес: Йому легко наказувати — шукай і знайди. Тут потрібно знайти когось, в кого легко розв'язується язик. Можна б було підплатити, бож у мене грошенята завелись, хоч шкода з ними розлучатися, а ще й до того не для своєї користи. Вони так гарно дзвонять. Люблю їхню музику.

Входить Діонісій і повільно проходить по сцені. Виглядає підхмелений. Гермес, вгледівши його, помітно зрадів і підбіг до нього.

Гермес: Діонісій! Я вже стужився за тобою і шукав тебе про всіх закутках Олімпу!

Діонісій: Як же ти мене міг знайти, коли ми ходимо різними дорогами. Ти літаєш у хмарах, а я ходжу по мокрій дорозі.

Гермес: Це правда. Зате ти зустрічаєшся і з богами і смертними, багато бачиш, багато знаєш.

Діонісій: *(з підозрінням дивиться).* Чи ти чогось від мене хочеш?

Гермес: О, ні! Я радий з тобою поговорити. Ти дотепний. Тільки те, справді тільки те.

Діонісій, розмовляючи, трохи заікуючись від перехмелення, непевно ступає, як це буває з п'яними.

Гермес: Ось я тобі розкажу пікантну історію. Між Афродітою й Аресом мабуть почався роман.

Діонісій: Теж сказав новину! Я це вже давно знаю. І що ж тут дивного? Вона ж богиня кохання, зрештою, вони мене вже не цікавлять, це не товариство для мене. Випити багато не можуть, бо це в їхній професії перешкоджає. Ось такий, як його звуть? Ну, такий смертний з півночі, той вміє випити. Такі мені більше до вподоби.

Гермес: Хто такий?

Діонісій: Такий смертний з півночі.

Гермес: Я вже чув, що з півночі, але як його ім'я?

Діонісій: Якось так як Е, е.

Гермес: Ну як?

Діонісій: Ес, ес, Есерос! Так, Есерос! Той собі знайшов дівчину.

Гермес: Кого ж?

Діонісій: Не скажу!

Гермес: Бо не знаєш!

Діонісій: Не знаю!

Гермес: Не знаєш!

Діонісій: Знаю, починається на е.

Гермес: Багато починається на е.

Діонісій: Друга буква в.

Гермес: Видумуєш.

Діонісій: Третя р.

Гермес: Хіба не принцеса Европа?!

На знак, що Гермес вгадав, Діонісій показав на підтвердження пальцем.

Гермес: Вона й Есерос? Це ж не пара один одному!

Діонісій: Пара не пара, але знаю, що в тому зацікавлена Афродіта. Зрештою сам Есерос нахвалявся, по-п'яному, що вона, себто Европа, буде його.

Гермес: Не буде!

Не чекаючи на відповідь, не попрощавшись з Діонісієм, Гермес вибігає.

Діонісій: Буде. Бо він святкує Марса, Марс святкує Афродіту, Афродіта святкує мене, а я святкую амброзію.

Діонісій повернувся в сторону, де стояв Гермес, але Гермеса вже не було. Він розвів руками й проказав:

Діонісій: І що ж тут говорити з тверезими.

ЗАВІСА

Аристарх

НАЗУСТРІЧ СПОМИНАМ ДАЛЬНІХ ДНІВ

"Як жити хочеться! Несказано, безмірно...
Не надивився я ні на зелену землю,
Ні на далекі сині небеса.
Я не наслухався ні шуму рік широких,
Ні шелесту лісів дрімучих, темних,
Ні голосу пташок, що вихваляють світ".

Ол. Олесь

Гарно сказано! Але з сильним природничим ухилом, з пріоритетом фізичної природи у світовідчуванні людини. Я волів би коректив: переставити наголос на людську діяльність.

* * *

Додаю особисте: мене огортає жаль і досада, що я накоїв у житті так багато дурниць, проґавив стільки світлих, перспективних нагод. А поправити це все, надолужити прогаяне — вже ніколи, вже пізно.

* * *

Кінець грудня 1968 р. Я самітний сиджу в неприбраній квартирі, мешканець величезного міста. Якийсь неспокій у душі, не знаю — за що взятись: в голові пересуваються метушливі пляни: як, де і з ким зустріти Новий 1969 рік?

І раптом господиня, легенько постукавши, входить і подає лист.

— Пробачте, — каже, — замотався поміж нашою поштою так, що ми й не завважили відразу. Вибачте, будь ласка!

Хапаю лист, швидко розриваю: лист із Сан Дієґо, пише Христя Троянська: запрошує приїхати до неї 31 грудня, щоб спільно зустріти Новий Рік. І "стильок" листа той самий, що колись в Інституті в Києві: інтимно-задиркуватий. Ось її "коронна", дружньо-інтимна фраза: "Адже ти не забув, як ми в

Києві тридцять років тому Новий Рік зустрічали? Не забув "заводічки" Христі Троянської?!

Гай-гай!... Таки не забув. Що ні, то ні.

І попливли плюскотом-вервечкою дорогі спомини молодечих літ.

* * *

Одного дня у вестібюлі КІПО* мене перестрів Гектор "підруку" з якоюсь русявкою.

— Знайомтесь: це Аристарх, мій близький друг, а це — Христя ... от і вискочило з голови прізвище...

— Троянська! — вихопилась русявка.

Я вибалувшив очі: незвичайне прізвище.

— Так, так: Троянська з діда-прадіда!

Тут Гектор до мене:

— Я перевіряв у особистому списі студентських справ і навіть у Довбенка в спецчастині — суща правда. Зрештою, хіба тобі не однаково: Троянська, Мезопотамська чи Етіопська?

— Та воно так, — промимрив я, — лише варто б для "стилю" й ім'я підходяще: Офелія, Медея, Андромаха...

— Ніяких Офелій! — вигукнула русявка. — Я народилася Христею Троянською.

Ясна річ — я скапітулював. Бож і сподобалась мені ця Христя відразу — просто несамовито. Особливо коли вона стрільнула в мене ще й "філологічно":

— Хіба ви не відчуваєте співзвучність, гармонію звучання цих слів: *Христя-Аристарх?!*

Повторяю: я відчув себе "покладеним на обидві лопатки". І з того дня наш курс констатував: студентська двійка перетворилася в трійку: *Гектор-Христя-Аристарх.*

Хтось може спитати: А чи було це приємне для Гектора?

Ось тут, власне, весь фокус, "чудодійний стовп і підвалина" нашої трійки: Христя поводилася так, що ніхто з нас двох не чувся покривдженим. Я був певен, що саме Я посідаю перше

---

* КІПО — Київський Інститут П. Освіти, університет св. Володимира; 1934 р. назву Ін-ту перевернули, лише замість св. Володимира дали ім. Шевченка.

місце, а Гектор був певен, що саме *він* посідає у Христі перше місце. Більше цього: Христя домоглася неможливого: ми *дбали* один за одним, щоб суперник, бува, з ревнощів не зрезиґнував із своєї позиції біля Христі, бо тоді й другий залицяльник мусить піти геть — так мовити — автоматично втратити своє місце. Христя це заявила нам обом аж двічі — і ми бачили, що вона не жартує. А що слово її — кремінь, це ми знали дуже добре. За другим разом-заявою Христя, бачивши наші здивовано непорозумілі фізіономії, пояснила: НАШ ЕКСПЕРИМЕНТ — це ВИСОКИЙ ПОДВИГ, це плекання соціяльно вищої породи; якщо ми не витримаємо і завалимо цей подвижницький експеримент, то задемонструємо перед громадою, що ми нікчемні чваньки і гріш нам ціна.

Признаюся щиро: я не відразу пройнявся Христиною філософією "соціяльно вищої породи": мені в ній вчувалося щось гохштаплерське, неперетравлена суміш Ніцше і Цвайґа. Але ми стрічалися щодня (студіювали ж на тому самому курсі), — і я виразно почував, як з дня на день я щораз глибше улягаю Христиній вроді і "філософії": це бо була справді небуденна жіноча особистість. (Пізніше я довідався, що вона перед цим півтора року справувала повний курс ЙОҐІ).

На студентському форумі хоч дехто підсміхався з нашого "експериментально-подвижницького" тріюмвірату, нав'язуючи його до французького "маріяж ан труа"**, проте якихось конфліктів це не спричинило і "притчею во язицех" ми були лише першого півроку.

Але вбила трійкову ідилію радянська влада, розметавши нас, чи пак призначивши на педагогічну працю по різних областях, хоч ми просили освітний нарком дати нам школи як не в одному місті, то бодай в одному районі. Казали, (певна річ, потиху), що хтось устиг "накапати"на нашу трійку — а чи дійсно так, ніхто не брався перевірити.

А проте під час літніх вакацій і я і Гектор їздили до Христі засвідчувати свою незгасну любов. Їздили, певна річ, нарізно, — хоч одного разу таки стрінулись. Та візити наші тривали лише два роки. На третьому році наша Христя залюбилася в

** Вислів французький, означає шлюб (подружжя) втрьох.

якогось краскома***, про що сквапно сповістила нас, щоб бува краском нас не підстрелив.

І ось тепер, по трьох десятках літ виявилось, що незабутня жрекиня тріюмвірату недалеко, в Сан Діеґо, і запрошує спільно зустріти Новий Рік. Що ж, поїду. Поїду назустріч 30-річному споминові. Поїду, щоб до багатьох попередніх дурниць додати ще одну — може найбільш капітальну.

Грудень 1969-1984
Каліфорнія

*** Красном — красний (червоний) командир. Це було загальним означенням командного складу совєтських армійських формацій аж до впровадження старої офіцерсько-генеральської титуляції, що сталося з наказу Сталіна в роках війни проти Гітлера.

Анна Власенко-Бойцун

УЛАС САМЧУК — ТВОРЕЦЬ НОВОГО ГЕРОЯ

Літературне значення Уласа Самчука випливає з його ключевої ролі у формуванні нового активно-творчого героя в українській прозі 20-го віку. Його протагоніст — це син села, звичайно, волинського, якому тісно, тому він покидає село, йде в світ шукати кращої долі, не тільки для себе, але також для своїх найближчих, для своєї поневоленої батьківщини.

Самчук зростав у сім'ї, де зберігались прадавні традиції предків, в селі, повному історичних пам'яток, у провінції, що колись була могутнім князівством і першою державою слов'ян, антів. [1] Згідно з арабськими джерелами в басейні західнього Бугу жили вже в 4-му сторіччі нашої ери плем'я або союз племен із столицею Волинь або Велень та 70-ти городами чи укріпленнями. Пізніше в 8-9-му віку там жили три племена: волиняни, бужани і дуліби, а головними містами були тоді Волинь і Володимир, а в 10-му столітті ввійшли ті племена у склад Київської Руси. [2]

Старовинний народній переказ, дуже популярний серед населення Волині межи двома світовими війнами, оповідає про леґендарного лицаря, що живе нерозпізнаний серед народу, але прийде день, що його пізнають. А тоді, коли його пізнають, він визволить свій народ, волинян, від чужого ярма. Можливо, що ця леґенда про появу народнього героя інспірувала молодого Уласа до втілення його, насамперед у **"Волині"**, згодом у**"Юності Василя Шеремети"**, а вкінці в постаті Якова Балаби, командира, сина Дерманя в романі **"Чого не гоїть огонь"**. Про Балабів згадує Самчук у другому томі споминів **На коні вороному** . [3]

---

[1] Lubor Niederle: Manuel de l'antiquite slave, I: L'histoire, Paris 1923, ст. 188-193.

[2] Михайло Грушевський: Історія України-Руси, том I, ст. 153-169

[3] На коні вороному, ст. 303.

Тут жив ще один довгий, глибокий, старий рід людський, на краю великого старого села під великим сосновим бором, який виводив свій

Хоч Самчук використовує фолкльор, народні перекази і вірування, то помилково було б уважати його епігоном романтиків чи народників. Навпаки, він зовсім зриває з романтичними традиціями в нашій літературі, бо вважає, що вже час перестати мріяти, а почати практично діяти і творити. І тому саме він творить героя-працівника, що діє з власної волі й ініціятиви. Протагоніст Самчука життєздатний та життєрадісний, він будує, а не руйнує. Він практичний і праґматичний. Чи людина відродження, людина вітаїзму [4] стала Самчуковим героєм? Мабуть, так, але в більше реальному зображенні:

> Вирвані з-під гніту НКВД недобитки в незґрабних одягах, негайно на руїнах вигнання, стають титанами і проголошують МУР. Хто вони, що вони, звідки вони? Зайві питання. Вони є, вони хочуть й вони можуть. [5]

Це дефініція Самчука. Раніше інше окреслення вітаїзму подав учасник відродження 20-их років, літературознавець Юрій Лавріненко, а саме:

Вітаїзм — це активно творча і активно асимілююча відродженська (рененсансова) одушевленість життям.

У Самчука вітаїзм — це радше творча насолода чи працездатність.

Протагоніст Самчука — це антитеза нещасливого раба, чи кріпака, часто змальованого в нашій літературі, який працював завжди під чужим наказом і для когось, тому працював нехотячи. Самчуків герой діє радісно, добровільно, самопевно не тільки для своєї особистої користи, але й у користь громади, серед якої він живе. Того нового героя

початок від якогось незнаного, таємного Балаби. Згодом тут постав цілий "куток", люди, що тут жили, мали різні прізвища, але ціле село знало їх лишень як Балаби, Куток Балаби.

[4] Лавріненко Юрій. "Розстріляне відродження". Антологія 1917-1933. Бібльос. Мюнхен, 1959, ст. 954-955.

"Першим ужив слова вітаїзм Хвильовий, але не уточнив його суті: у його понятті — "романтика вітаїзму" — змішується і світовідчування і стиль і навіть якась концепційна схема, тим часом як вітаїзм — це тільки світовідчування, не завше усвідомлене, але властиве людині тогочасного українського відродження".

[5] Самчук Улас. **Планета ДІ-ПІ**, ст. 27.

змальовує Самчук у різних ролях: як працьовитого селянина, та зарадного господарника, чи навіть доробкевича; а то інтелектуаліста і борця за права і волю своєї батьківщини.

Улас Самчук змальовує працьовитого і поступового селянина в трьох своїх повістях:**"Волинь", "Марія" й "Ост" І — ("Морозів хутір").** Кожний з цих героїв живе в добі великих соціяльних зрушень і бореться за збереження своєї сім'ї і свого хазяйства в несприятливих для селянина 20-их і 30-их рр. нашого століття. Для повного схоплення життя письменник представляє своїх героїв парами або групами; напр., у "Волині" селянин заступлений двома персонажами, батьком і сином, при чому батько Матвій Довбенко репрезентує старе покоління, а син Володько нове покоління. У хроніці "Марія", побіч головної героїні виступають її два мужі — Гнат і Корній, що репрезентують два прошарки села — бідних і багатих, а в третій частині син — Максим, представник нового й жорстокого комуністичного ладу. Завершенням героя-селянина є чесна й ідеалізована постать Григора Морозабатька, який репрезентує селянську "аристократію" — хуторян у першому томі трилогії "Ост".

"Волинь" є основним і найсильнішим твором Уласа Самчука. З неї, неначе віття з одного пня, виростають інші Самчукові повісті. Часто епізоди з **"Волині"** стають темою наступних творів письменника, напр., перебування Володька в школі породило нову хроніку **"Юність Василя Шеремети"**, а його ув'язнення розвинулося у роман **"Кулак"**.

"Волинь" віддзеркалює три фази розвитку села, зображені в трьох томах хроніки. Перший том **"Куди тече та річка"**, відтворює життя до першої світової війни, період, який можна було б окреслити фразою — село дрімає. Другий том **"Війна й революція"** показує село під час війни і революції та насвітлює ідеологічні течії, національно-визвольні та комуністичні, що перекочувались селом разом з утікачами й арміями. Цей том заслуговує на назву — пробудження села, а третій том **"Батько і син"** показує дозрівання села та діяльність своїх власних патріотів і керманичів. Село діє.

Мотив виходу з рідного села, що часто повторюється в нашій літературі, (напр., у повісті Нечуя Левицького **"Микола**

Джеря") знаходимо теж у **"Волині"** з тією різницею, що вихід Самчукових героїв є наслідком їхнього бажання науки чи поступу, а не наслідком страху, як у Миколи.

Улас Самчук оновлює й оживляє стару селянську тематику нашого реалізму, виводячи нових героїв-селян, людей з активним і позитивним наставленням до життя, до цивілізації, споріднених з психікою селянина державних націй, вільних від почуття неповноцінности — тавра вікової неволі нашого народу.

Показавши успішну працю вільного селянина в **"Волині", "Марії" та "Ості" I** , письменник поставив вільну та радісну працю селянина в констрасті до невільної, примусової, колгоспної праці, що привела країну до руїни й голоду в **"Марії" і "Ості".**

"Марія" — понура та тяжка тема: конфлікт між добром і злом, конфлікт між ідеологіями, конфлікт між старим і новим способом життя. Цей потрійний конфлікт подав письменник з драматичною насиченістю. Улас Самчук був першим письменником, що розкрив "бактерію комунізму", заразу доктрини, що знищила в Україні одну п'яту населення, а під сучасну пору третину спокійного колись населення в Камбодії.

Другий тип працьовитого й енергійного протагоніста-господарника змальовує Самчук у своїх романах **"Кулак", "Ост" і "На твердій землі".** Ось три головні персонажі названих романів: Лев Бойчук, Іван Мороз і Павло Данилів, найбільше характеристичні Самчукові, яких, мабуть, ще не було в українській літературі. Перший — промисловець в европейському розумінні, другий — господарник-евразієць, за окресленням Гр. Шевчука — "імперська людина", а третій — еміґрант-доробкевич у Канаді.

В романі **"Кулак"** письменник прославляє сильну людину, людину праці і поступу, яку автор протиставить слабій людині, пасивності й відсталості. Автор вважає, що життям керують не ідеології, а ідеї, які виникають з потреби удосконалення життя і з назрілих вимог даного часу. Улас Самчук ніби ставить знак рівности між матеріяльними і духовими надбаннями. Він вірить, що сильні люди, тобто індивіди, можуть піднести матеріяльний і духовий рівень народу. Автор, одначе, не

протиставить індивіда масі, а радше вказує, що вони одне одного доповняють. Індивід плянує, творить і веде маси; маса, натомість, видає з себе індивідів і консумує їхні досягнення, отже індивід без маси так само немічний, як і маса без індивіда.

Другий господарник-економіст це типовий аполітичний малорос, прихильник збереження імперії, яку він уважає "нашою" імперією і підпорою всього слов'янського світу. Іван Мороз репрезентує ту частину української суспільности, що стояла осторонь визвольної боротьби, але, втративши хутір, він розуміє, що господарем може він бути лише у власній державі, керованій людьми тієї самої нації, що й він. Автор провадить протагоніста через тюрми і вигнання до кар'єри, його не нищать, бо його потребують. Він — взірцевий хазяїн, аґроном, організатор, а таких треба використати; йому доручають закласти радгосп і керувати ним, а коли він наладнав працю, його насильно переносять на будову залізниці Котлас-Воркута, яку він будує масами невільників, подібних до нього. Мороз — нащадок будівників Київської держави, він будує нову імперію — СССР.

Поява постаті Івана Мороза свідчить, що наша література дозріла до того, щоб подати читачеві неґативний портрет нашого національного обличчя, хоч це куди важче зробити, ніж змальовувати дуже патріотичних і жертвенних героїв, яких у реальному житті мало. І заслуга Уласа Самчука саме в тому, що він цю спробу виконав.

Третього господарника-доробкевича змалював Улас Самчук у романі **"На твердій землі"**, якого воєнні події Другої Світової війни завели до Канади. Він сіра людина, яка бажає працювати і користуватись здобутками своєї праці. Він бажає знайти собі місце на землі, а його вимоги невеликі: власний дім і родина. Ті свої бажання здійснює Данилів у рамах роману: бере позичку, купує дім, відновляє його, продає за куди вищу ціну, купує велику посілість за містом, а згодом ще й фабрику. Він осягає все, що бажає. Він не потребує змагатися з несприятливими соціяльними і національними проблемами, як його попередники.

Улас Самчук глядить на своїх земляків з певною дозою іронії та поблажливим гумором. Він бажає бачити їх багатими,

а не бідними, на провідних, а не підрядних становищах. Він радить своїм еміґрантам знайти синтезу:

> Я можу мати право не тільки бути в Канаді, але й мати Канаду. Бути однією вісімнадцяти-мільйоновою частиною її власництва. Бути співчастиною Комонвелту.[6]

Черговий тип Самчукового протагоніста — це інтелектуаліст. Його впроваджує письменник в хроніці **"Юність Василя Шеремети"** і двічі в трилогії **"Ост"**. У першій — це юний гімназист Василь, у другій — студент, наймолодший з братів — Андрій Мороз, а в третьому томі **"Втеча від себе"** громадський діяч Нестор Седорук.

Молоденький Василь Шеремета хоче пізнати світ: він дивується, чому його старші колеґи йдуть одні "вліво", а другі "вправо" і чому не йдуть "прямо". Однак він розуміє, що йти прямо — найтрудніше. Він бажає визволитися від впливів (комуністичних і націоналістичних) та "усамостійнитись" і вирости. Але це йому нелегко дається, він попадає в конфлікт з друзями і стає на грані добра і зла. Він мандрує на могили козаків і тут, роздумуючи, віднаходить себе й вирішує свою будучність: він піде в світ, здобуде знання, багатство, не тільки для себе, а й для свого народу. Він хоче бачити свій народ не вбогим, а багатим, не поневоленим, а вільним.

У хроніці **"Юність Василя Шеремети"** Улас Самчук докінчив історію формування свого протагоніста, яку почав у **"Волині"**.

Другий варіянт інтелектуала Андрій Мороз — також студент. Він живе в часи визвольної боротьби і захоплюється нею. Він і сам хотів би воювати за волю і вступити в армію Петлюри, однак аполітичний Іван не дозволяє йому, такий він у першій частині **"Осту" — "Морозів хутір"**, у другій і третій частині, в **"Темноті"** й у **"Втечі від себе"**. Андрій вже відомий радянський письменник, що, так як Павло Тичина, пережив голокост і зумів пристосуватись до обставин, щоб вижити.

Третій варіянт — це дозрілий, ідеалізований громадський діяч, "добродій у сірому плащі", голова допомогового

---

[6] Улас Самчук. **На твердій землі**, ст. 339

комітету, людина, яка знає свою мету, яка "хоче і може" помагати своїм землякам на чужині, в дуже критичний час насильної репатріяції, безпосередньо після капітуляції Німеччини в 1945 р. Нестор Седорук — джентлемен у повному цього слова значенні. Він добродійник, який уміє підпорядкувати особисті почування для добра інших.

Вкінці четвертий варіянт — воїн. Його змальовує Улас Самчук у двох романах **"Гори говорять"** і **"Чого не гоїть огонь"**. Від видання першого до видання другого минуло точно 25 літ, одне покоління. Треба відмітити, що автор, наче зробивши коло, прийшов знову до тієї самої теми, боротьби за сводобу, найактуальнішої української проблеми.

Обидва романи нотують стихійну і непідготовану боротьбу двох наших провінцій, перший Гуцульщини, другий — Волині. Герої обох романів — обранці народу, представники стихійного зриву проти наїзників в обороні своїх прав, у першу чергу національних, а в другу — соціяльних. Браття Цокани та Яків Балаба — провідники повстань уже не стовідсоткові прагматики, особливо Балаба, що в'яже у собі практичність модерної людини з духовістю героїчних постатей нашої літератури. Він є людиною, яка вміє широко жити, хитро боротись, але й уміє по-геройському вмерти, чим він нагадує героїв Лесі Українки — лицарів абсурду, засадою яких було "убий — не здамся". Подібно до них він розуміє безвихідність ситуації та підготовляє повстанців до трагічного кінця: "Хлопці. До нашої "тактики" належить також тактика вмерти"?

В **"Чого не гоїть вогонь"** Улас Самчук старався створити синтезу минулого, сучасного й майбутнього, він же був свідком визвольної боротьби, тому герой Балаба — ланка на історичному шляху, він життєрадісний і жертвенний, він практичний і героїчний водночас, не праведник, а радше грішник. Він, одначе, зовсім відмінний від компромісових героїв трилогії "Ост", на відміну від них Балаба не приймає вигідних становищ, не користає з можливости виїхати закордон, не старається за всяку ціну вижити, хоч і любить

---

[7] Улас Самчук. **Чого не гоїть огонь**, ст. 215.

життя. Він — сіль землі. Він репрезентує ту частину української суспільности, що вибрала шаблю і воліла зі зброєю в руках загинути, виконуючи свій обов'язок супроти батьківщини. Він і є тим леґендарним героєм, породженим стихією, вибранцем народу, що бореться за самозбереження народу в часи смертельної загрози і творить його історію.

В романі **"Чого не гоїть огонь"** Улас Самчук відступив від своєї лінії позитивної праці, яку повторив у **"Волині"**, **"Марії"**, **"Кулакові"** й **"Ості"**, відсунув також ідею холодного розрахунку, введену в **"Темноті"**, а будучи наочним свідком визвольної боротьби, репродукував її в **"Чого не гоїть огонь"**.

Коли приглянемося глибше творчості Уласа Самчука, то побачимо, що він старається служити своїм читачам ідеями, які становлять суть його літературної і публіцистичної діяльности, а тими основними ідеями є: творча праця, далекозора думка-плян і конечна боротьба. Саме в такому порядку речей бачить наш визначний письменник розв'язку української проблематики.

Усі повісті Уласа Самчука це історії людей, що і в несприятливих умовинах боролись за лад, за поступ, будували, а не руйнували. До всіх Самчукових героїв можна віднести слова найбільшого нашого трудівника — Івана Франка:

"Я син народу, що вгору йде, хоч був запертий в льох,
Я є мужик, я є пролог, не епілог".

Всі герої Самчука, від Матвія Довбенка у **"Волині"** до Івана Мороза в **"Ості"**, стверджують не лише біологічну міць українського народу, але й його працездатність і спроможність бути взірцевим господарем як в індивідуальному, так і державному господарстві.

Самчук є також літописцем своєї епохи. Він виконує свою місію, яку він сам узяв на себе — "бути літописцем українського простору" — чесно і послідовно. Від Галицько-волинського літопису (1205-1292) Волинь не мала кращого літописця, який віддав би їй стільки уваги і любови, як її син — Улас Самчук. В його творах дослідник епохи знайде вірну

---

[8] Іван Франко, **Твори,** том XVI, книга I-II, ст. 19.

фотокопію всіх важливіших подій волинської землі на протязі трьох поколінь двадцятого століття. Знайде також інтерпретацію національної і соціяльної революції, і то не тільки Волині, а й цілої України відмінну від тієї, що її подають письменники соцреалізму. Знайде також насвітлення соціологічних перемін та ідеологічних впливів, що стались в Україні поміж двома світовими війнами.

Як мемуарист Самчук досягнув вершин в українській мемуаристиці, а його спогади, особливо **"На коні вороному"** і **"Планета ДІ-ПІ"** виявляють не лише велику ерудицію в українській та російській літературі й історії, але також у східньоевропейській політиці. Коли б спомини Самчука були перекладені англійською і німецькою мовами та ще з індексом, тоді західні політики могли б дечого навчитись і зрозуміти докладніше проблеми підкорених Росією народів та відповідно використати їх у світовій політиці. Спомини Самчука — це шедеври не тільки української, але й світової мемуаристики, коли порівнювати їх зі споминами Генрі Кіссінґера чи президента Джімі Картера.

Самчук, поза всяким сумнівом, тішиться популярністю серед української еміґрації, яка випливає передусім з актуальности його літературної і журналістичної творчости, його незлобного гумору і сприйнятливого для читача стилю. Він здобув собі вдячність і пошану українського громадянства, має великий вплив на формування світогляду своїх сучасників-земляків, а всі його твори: белетристичні, публіцистичні та мемуарні — стануть у майбутньому джерельними матеріялами нашого бурхливого століття.

Ольга Вітошинська

ТВОРЧІ ВЗАЄМИНИ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ З ЛЕСЕЮ УКРАЇНКОЮ

Дві, на европейську міру великі письменниці, Леся Українка і Ольга Кобилянська, зайняли передове місце в українській літературі на переломі 19-го і 20-го століть. З них перша визначилася у поезії і драматургії, друга — у прозі.

Вони жили і творили під двома різними займанщинами: Ольга Кобилянська під австрійською, Леся Українка під московською. Перша виростала у здоровому гірському кліматі Карпат, друга у малярійному, баговинному Поліссі, проте обидві були слабкого здоров'я. Ольга Кобилянська народилася у родині міщан-інтеліґентів: урядовців, суддів і професорів. Леся Українка виводила свій рід зі старовинної української аристократії: від бояр княжої держави, а на Заході — від "герцоґів", маєтки ще й досі затримали назву "Герцеґовина" у сьогоднішній Юґославії.[1]

Їхнє здоров'я, незважаючи на постійне лікування, заставляло їх перебувати часто у лікарнях, виїздити до чужих країн на операції у пошуках теплого клімату, а взагалі вести сидяче чи лежаче життя. Обидві вони, в наслідку недуг, стали каліками: Кобилянську навістив 1903 р. лівобічний параліж[2], Леся мусіла носити апарат, який підтримував її зоперований клуб і праву ногу[3], — отож обидві послуговувалися паличкою.

Ці органічні недомагання спрямували їхню енерґію на інтелектуальний розвиток шляхом читання, вивчання чужих мов та літературної творчости. Позем культури і знань цих двох непересічних жінок був такий високий, що вони не знаходили собі відповідного товариства серед свого ближчого

---

[1] Ольга Косач-Кривинюк: **Леся Українка, Хронологія життя і творчости**, вид. УВАН, Нью-Йорк, 1970, ст. 11

[2] Павло Филипович: **Література,** Статті, розвідки, огляди. Вид. УВАН, Нью-Йорк-Мельборн, 1971, ст. 428

[3] О. Косач: **Хронологія,** ст. 134

оточення і це зумовило їхню довгорічну приязнь "на віддаль", всупереч кордонам і цензурам, з допомогою листування, шляхом взаємних відвідин, літературних дискусій, взаємної критики й оцінки їхніх творів, взаємних перекладів та заходів у видавництвах про їхнє друкування. Обидві вони мали тих самих літературних критиків їхньої творчости в особах Івана Франка, Сергія Єфремова, Осипа Маковея, Михайла Павлика, як теж чужинецьких: польських, московських і німецьких. З цими критиками їм обидвом доводилося вести іноді дуже гостру полеміку.[4]

І врешті, ні одна з них, ні білява Леся, ні чорнява Ольга — обидві стрункі й овіяні чаром поезії, не зазнали багато щастя у коханні. Осип Маковей, у якому довгі роки любилася Кобилянська, одружився нарешті — за її ж гірким висловом — з "міщанкою" та "грубим елементом", а перша любов Лесі Українки — Сергій Мержинський помер на сухоти. Кобилянська знайшла забуття у творчості та жіночому рухові, а Леся Українка не переставала творити до кінця свого життя під опікою родини та, згодом, чоловіка Климентія Квітки.

Українське суспільство не зразу оцінило творчість цих двох письменниць. Їхні модерні думки, вільнодумний спосіб життя, новаторство, шукання всесвітніх тем й оригінальних поетичних засобів, зустрілися із заскорузлістю української консервативної думки у літературі, а сміливі політичні погляди викликали переляк навіть серед тодішньої революційної молоді.[6]

Дуже характеристичне для взаємин цих двох жінок було те, що їхнє знайомство почалося зразу ж з літератури, хоч і на віддаль. Перебуваючи у Відні 1899 р. на одній із операцій, Леся Українка мала змогу прочитати повість Ольги Кобилянської "Льореляй", тож у листі до Павлика висловила бажання познайомитися з авторкою. Ще цього самого року написала

---

[4] Анна-Галя Горбач: **Ольга Кобилянська й німецька культура.** Відбитка з Наукових записок УТГІ, 1967, Мюнхен, 1967

М.Л.: **О. Кобилянська в світлі давнішої критики.** "Свобода" з 16.8.1968

[5] А-Г. Горбач: **Ольга Кобилянська,** ст. 60

[6] О. Косач: **Хронологія,** листи до Кривинюка, ст. 641-644

А-Г. Горбач: **О. Кобилянська,** знайомство з Карлом Кавтським, ст. 55

вона, через Павлика, першого листа до Кобилянської з такою дописко́ю: "Дуже прошу, перешліть мого листа п. Кобилянській... Коли вона не має поняття, що я за одна, то не відмовте порекомендувати мене їй. Я вже давно слідкую за її літературним поступом і вона мене дуже інтересує яко талант і яко людина. Її писання не дилетанство, а справжня література". Далі в цьому ж листі вона пише, що після московських "сочінєній Коваленка "е туті кванті", здалося мені, що я... зійшла на гірську верховину... Я не пишу їй цього в таких виразах.... через те, що не хотіла б здатись їй "фезес де компліман"[7] ... у нашій шановній професії цнота лицемірства таки процвітає" (Хрон. ст. 478).

Кобилянська дуже швидко відгукнулася на Лесиного листа і зразу ж у своїй першій відповіді познайомила її з німецьким письменником Якобовським. На це відповіла Леся довшим листом у травні 1899 р., в якому висловила вже свої літературні погляди: "Що значить признання цілого світу, коли автор сам не вірить у свою силу? Чи пам'ятаєте трагічний діялог майстра з жінкою у "Ферзункене Ґльоке" Гавптмана?... Ся ідея ще краще висловлена у вашому нарисі "Мати Божа"... Я власне хотіла зазначити різницю між поглядами галицької критики і моїми: галицька критика докоряє Вам Німеччиною, а я думаю, що в тій Німеччині був Ваш рятунок, вона дала Вам пізнати світову літературу, вона вивела Вас у широкий світ ідей і штуки — се просто б'є в очі, коли порівняти Ваші писання з більшістю галицьких (я тут не маю на меті, наприклад Франка, бо він не належить до більшости)...

"Там, у галицьких писаннях, — продовжує Леся, — чути закуток, запічок, а у Вас — гірську верховину, широкий горизонт. Се добре, що Ви прийшли у нашу літературу через німецьку школу, а не через галицько-польську, як більшість галичан, бо то властиво... не школа... Що Ви пізно навчилися нашої літературної мови, дарма, зате Ви навчилися її тоді, коли інші відразу думали, що знають. Та ще й те, "антре ну суа діт",[8] хто знає українську мову?"

---

[7] Майстриня від компліментів (фр.)

[8] Між нами кажучи (фр.)

Після цих похвал слідує в Лесиному листі й обережна товариська критика: "Може й правда, що Ви часто залітаєте "інс Бляуе"[9] але не мені корити Вас за се — лишаю се людям практичнішим. Не у всьому я можу цілком співчувати Вам, так, наприклад, я не поділяю Вашого ніцшеанства, бо сей філософ ніколи не імпонував мені яко філософ: його ідеал "Юберменша", тієї "бльонде Бестіє", якось не чарує мене. Його афоризми справді часом блискучі й гарні, але я не кохаюся в афоризмах... Таке "антиніцшеанство" не повинно становити між нами стіни..." застерігається Леся і переходить на іншу тему: "Якби Ваш знайомий літерат був цікавий бачити мене, то я була б дуже рада його пізнати, я дуже високо ціню "ля конфратерніте літератур".[10] Цей літерат — згаданий уже Якобовський (Хрон. 482-484).

Свої думки про Кобилянську викладає Леся у листі до Павлика: "Щодня хвалю сама себе, що познайомилася з нею, вона, видно, розумна і хороша дівчина, по листах дуже мені подобається. Я вже взяла з неї обітницю, що прибуде до мене в гості в серпні. Щодо "німеччини", то я іншої гадки про се, ніж Ви і всі галичани. Не згубила, а вирятувала Кобилянську німеччина, показала їй ширший европейський світ, навчила ідей, навчила стилю (не у значенні слів, лексики, але в значенні фрази, багатства форми), розвивши розум для свідомої й розумної служби рідного краю... Найкращий спосіб втримати Кобилянську при нашій літературі назавжди, — се не дорікати їй щодня "німеччиною", не називати чужою, екзотичною квіткою, а признати за нею те почесне місце в нашій літературі, на яке вона цілком заслуговує! Порівняйте писання (прости Боже!) Коваленка, Катренка, Ковалева... з яким, навіть найменше вдатним оповіданням Кобилянської, то зважите самі, хто "екзотичний", чи вона зі своєю "німеччиною", чи вони зі своїм "українством"... У Кобилянської... скрізь живі буковинські люди... а в Коваленка і ко. маріонетки з написами "писар", "становий", і ті маріонетки говорять таке, якого ні в Україні, ані деінде в світі, ніхто не говорить. Найменше мені

---

[9] Під небо (нім.)

[10] Літературне братерство (фр.)

подобається оповідання "Мужик", хоч воно найменше "німецьке", і коли вона піде на сей шлях, то не далеко зайде. Тепер лайте мене: я не тільки не відучу Кобилянської від німецької мови, але попрошу її зредаґувати німецький переклад мого оповідання для берлінського видання українських оповідань, куди мене люди, дякуючи Кобилянській, запрошують". (Хрон. 490-492).

Одним із цих людей був Людвик Якобовський, який забажав особисто познайомитися з українською авторкою і після зустрічі з нею написав таке до Ольги Кобилянської у червні 1899 р.: "У Каселі отримав Вашого листа і зараз же налагодив зв'язок з панною Косач у Берліні. Я її повідомив, що в середу поїду до Берліну, і просив мені написати, чи зможу її відвідати. Панна Косач продовжила своє перебування у Берліні на кілька днів і я її відвідав. На отомані застав струнку, терпінням обтяжену даму, якої обличчя так сильно оживлене внутрішньою духовістю, що вона виглядає просто прекрасно. Ми говорили про все можливе, а про Ваш великий талант ми були однакової думки". (Хрон. 492).

Повернувшися з Берліну до Зеленого Гаю у липні 1899 р., Леся зразу ж написала Кобилянській: "Викінчила свій переклад... а Ви, з ласки Вашої, зредаґуйте його... моя німеччина здасться Вам дикою... а все таки я переклала сама... Оповідання се... не було ще ніде надруковане, було тільки подаване на конкурс київського Літературного т-ва й отримало премію... я і радніша, що воно вийде по-німецьки... Я знаю, що для Якобовського були б більше пожадані повісті з народнього життя, (але) я зовсім не в стані віддати нашого народного волинського стилю по-німецьки... для сього треба знати німецькі діялекти... Врешті се оповіданнячко типічніше для мене, бо воно наскрізь ліричне, його можна б назвати поемою у прозі, я ж власне лірик "пар ексцелянс".[11] (Хрон., 495).

У цьому ж листі Леся запрошує Кобилянську до Зеленого Гаю, по відбутті Археологічного з'їзду у Києві, куди вибиралася Кобилянська. Вона пише: "Прошу Вас, швиденько

[11] Переважно, у першу чергу (фр.)

огляньте виставу, подивіться на людей, рефератів слухайте не дуже багато, бо "антре ну суа діт" — археологічні реферати — річ нудна... Та й рушайте до мене сюди якомога раніше... Будемо човном плавати.... будемо читати, розмовляти, я буду Вам грати Шопена і Шумана... окрім того українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії. Побачите вже таку Україну, що "українішої" нема. Гойдаючися в гамаках під дубами, прочитаємо Ваші нові твори... Ви може що нового тут напишете? Написала я і п. Якобовському... хотіла б я ще одне мамине оповідання перекласти. Коли, власне, має вийти збірник" (Хр., 496)? Лесине оповідання, про яке мова — це "Голосні струни" (Хр., 507).

Під час побуту Кобилянської у Зеленому Гаю Лесин батько прислав із Києва саркастичну рецензію на "Блакитну троянду" Александровського, а промову болгарина Шишманова на Археологічному з'їзді назвав "холопською". Обидві приятельки мали про що говорити у "гамаках під дубами" і шкода, що їх розмова не зафіксована в "Хронології". Кобилянська виїхала з Зеленого Гаю вкінці серпня і зразу ж написала листа, але Леся відписала щойно в жовтні, бо "не було часу" — от і як нам стати "слов'янськими Шекспірами"? — як дотепно виправдалася за спізнення, додаючи, що писала тоді доповідь. А про цю доповідь пише таке:

"Минулого тижня мала я відчит про "Нові напрями італіянської літератури" (Ада Негрі й Аннунчіо)... до сеї теми прийшлося чимало різних сонетів перекласти... Відчит мій сподобався, і тепер маю його десь надрукувати..." А далі про твори Кобилянської: "Треба до Люді (Старицької — О. В.) піти випросити Вашу "Некультурну" на прочитання... Подякуйте п. Стефаникові за його "Синю книжечку" (нащо її видали в зеленій обложці?)... Гарні його нариси, тільки сумні невимовно... Врешті вся наша література веселістю не відзначається... Так і хочеться сказати з розпачем Гамлета: "Хай диявол носить смуткове убрання, а я надіну ясні кармазини!"... Оце ж і почала червоні капелюхи носити!" — додала з гумором, а далі повертається до листа приятельки: "Рада я, що Київ лишив по собі у Вас такі добрі спомини, а то

панове галичани дуже нам його знищили, так лають та дорікають, що нам лишається тільки в груди битися та "меа кульпа" повторяти. Однак я сього не роблю, бо маю взагалі нерозкаяну натуру, а волосся моє і так попелясте, то пощо маю його попелом покори посипати?... Між іншим цей професор (антипатія Кобилянської, як пояснює впорядниця) знищив страшно мою "Блакитну троянду", казав, що я собі нею попсувала репутацію... Запевне моя драматична репутація тепер невисоко стоїть у Галичині". І вкінці листа жалкує, що їхня особиста зустріч так швидко проминула, тож дописує: "Ей, приїздіть, панно Ольго, знов до мене... і Ґріґа гратимем, і я Вам страшні драми та дикі фантазії розповідатиму, та й залетимо обидві "інс Бляуе гінайн" (Хр., 500).

У наступному листі з 1 грудня того ж 1899 р. Леся повідомляє Кобилянську, що підготовляє нову доповідь, а саме про "Українських письменників Буковини", до яких зарахувала Кобилянську, Федьковича і Стефаника — для цього ж самого київського літературного т-ва, де треба було читати московською мовою про: "Малорускіє пісатєлі на Буковінє". Цією ж мовою вона передрукована у "Творах", вид. Книгоспілки [12] з вступною статтю Б. Якубського п.з. "Леся Українка як літературний критик". У ній він пише так: "Леся Українка знала Кобилянську тільки як молоду письменницю; зараз, коли маємо більш як сорок років її літературної діяльности, треба зробити оцінку цієї діяльности як суб'єктивно-прогресивної, але об'єктивно-реакційної, бо її протест проти оточення... вилився в крайній і нездоровий індивідуалізм". Ці слова нещасного Якубського, який у 30-их роках — на початку винищування української інтеліґенції, не міг правдиво писати те, що він думає про Кобилянську, тож викрутився окресленнями "суб'єктивно-об'єктивно" та "прогресивно-реакційно", щоб урешті вказати на єдиний тільки бік творчости Кобилянської, а саме індивідуалістичний, далекий від московської "масовости". Тому залишимо статтю Якубського і повернемося до джерела, а саме до доповіді Лесі Українки, перекладеної на українську мову:

---

[12] **Леся Українка, твори,** т. 12, статті за редакцією Б. Якубського, вид. Книгоспілка, Київ, 1930 р., ст. ХХУІ

"Ольга Кобилянська, ближча землячка Федьковича, бо виросла в цій же самій області, де батько її був урядником у повітовому місті Кімполюнґ. Училася в німецькій школі й свою освіту доповняла читанням книжок... має літературні зв'язки в Австрії й Німеччині... Співпрацює у штутґартській "Ноє Цайт" та у берлінській "Ґезельшафт"... Німецька мова спасла її від духового застою і сплячки міщанського оточення в її містечку... естетичний та ідейний рівень Кобилянської набагато вищий від тих буковинських і галицьких письменників, які розвивалися підо впливом польської літератури... Мабуть, через те Кобилянська зазнала від своїх земляків більше розчарувань й огірчення, як допомоги і підтримки... Щойно від 1895 р. її прийняли як члена родини в українській ("малоруській" в оригіналі) літературі й вона вже не може жалітися на неувагу редакторів, критиків та зокрема читачів".

Далі, у цій доповіді, Леся переходить до творчости Ольги Кобилянської: "Кобилянська заторкує різні теми, зокрема відмічує вона тип інтеліґентної жінки, яка бореться за свою індивідуальність проти філістерства австрійського міщанства. Цій темі присвячена повість "Людина" та великий психологічний роман "Царівна". Цей останній, незважаючи на недосконалі форми висловів та надто підкреслену феміністичну тенденцію, залишається замітним романом того роду. Він стоїть набагато вище, як романи: Райтера "Авс ґутер Фаміліє" та італійки Неери "Тереса"... Українська героїня вийшла з більшим успіхом із боротьби, яка перемінила німку й італійку в нещасних, істеричних старих дівиць... Кобилянська була захоплена ідеєю жіночого руху під сильним впливом Кобринської... Потому вона прохолола до фемінізму... написала багато малих оповідань, більшість яких належить до жанру "поезії у прозі". Цей жанр не зустрів признання серед галицької критики, просякненої натуралізмом, хоч він найкраще вдається письменниці... Найбільш реалістичні картини вона завжди супроводить "ліричними відступами", які нагадують симфонію... У збірнику її оповідань, що появився мин. року (1899) у Львові, більша частина належить до цього "симфонічного" жанру. Одне з них "Битва" змальовує картину

загибелі відвічного пралісу... що впав під сокирами промислових "культуртреґерів". З цієї простої події письменниця зуміла створити трагічну і високо-мистецьку картину".

Зупинившися при цій "Битві", Леся Українка намагається оборонити Кобилянську перед критикою, пишучи: "Навіть прихильники звинувачують її в тому, що вона, як німецькі модерністи, преться вгору... і не бачить, що діється внизу, де страждає буковинський нарід... Для цих докорів існує деяка підстава. Захопившися філософією Ніцше, Кобилянська і собі змагає до "надлюдини"... зате ж парадоксальний дух Ніцше розвинув (у неї) більшу сміливість думки, чим у письменників-русинів. Протести особи супроти середовища, які супроводяться поривами "інс Бляуе" — це необхідний момент в історії літератури кожного народу. І цей момент, здається, щойно тепер з'явився в українській літературі... в австрійській обстановці".

Зробивши цей відступ, Леся Українка обговорює ті твори Кобилянської, які вона вспіла прочитати: "Найкраще оповідання, написане під цими настроями, це "Вальс мелянколік" із трьома жіночими типами: скромної, працьовитої дівчини з родинним інстинктом... але не широким світоглядом, (іншої) лірично-захопленої із поривами до "надлюдського", і (третьої) — еманципованої малярки, яка... бере з життя все, що воно може дати, та спокійно зневажає філістрів, які її осуджують..." Проте, "письменниця не завжди цурається "долин"... Оповідання "Некультурна"... здатне скандалізувати добре вихованих австрійських читачів, це "історія селянки-гуцулки", еманципованої не за теорією, а за інстинктом: оця "некультурна" красуня відстоює свою честь перед нахабним залицяльником... а далі виганяє з хати чоловіка... та живе сама... У цій повісті, так дивно сплетеній з поезії й прози, існують властиво дві героїні: гуцулка і карпатська природа. Ескіз "Банк рустикальний" дає нам вихоплену просто з життя картину селянського горя, здавленого банковою математикою... Зрештою, вона рідко вдається до сюжетів із селянського життя. Вона краще ознайомлена з життям інтеліґенції, яке дає більше простору прекрасному талантові цієї письменниці".

Закінчення цієї доповіді дуже характеристичне для Лесі Українки, яка теж рідко вдавалася до селянських сюжетів. "Лісова пісня" Лесі Українки, чи "В неділю рано зілля копала" Кобилянської, овіяні містикою, не належать до реалізму, цього улюбленого жанру 19-го сторіччя, який зводився до більш чи менш вдалого змалювання буденного сільського життя, з обов'язковим підкресленням його біди, незарадности, неписьменности, якщо не пияцтва та побивання жінок.

На початку 1900 р. Леся ще й у листі хвалить "Некультурну": "Що то за пишне оповідання, ота "Некультурна"... Які типи, які пейзажі! В нашій літературі нема пейзажиста над Вас!... Щодо самого характеру Параски, то... я не сподівалася від австрійської русинки такої щирости й одваги, з якою змальований і самий тип і ситуації!... Браво, браво, панно Ольго! Найсильніші місця подібні до фортіссімо доброго піяніста... Такий реалізм я признаю, бо він не виключає поривів "інс Бляуе". Скажіть, чи д. Павлик читав "Некультурну"?... "Вальс мелянколік", "Некультурна" і "Битва" — найбільше подобаються мені з Ваших праць, як врешті побачите і з мого відчиту... Я сей відчит розширила трохи... і послала до "Вєстніка Европи" (Хр. 509).

Творчі взаємини двох письменниць продовжуються, незважаючи на людські помилки, як пише Леся Українка в одному з листів до Кобилянської: "Розсердив мене "Вісник", поробивши з моєї статті цитати тільки про Стефаника і зовсім поминувши мою характеристику Ваших творів!... Ваше оповідання "Під голим небом" дуже нам усім подобалося. Се високо поетична річ і до того ж оригінальна... Надсилайте його скоріш до "Київської старини"... сей журнал має звідки платити".

"Дружні й творчі взаємини Кобилянської і Маковея не можна збувати так легко, як це робить Л. Луців" і вона його цитує: "З листів О. Кобилянської до О. Маковея виходить, що між цією письменницькою парою було глибоке почуття, а не тільки редакційно-професійне відношення. Проте кажуть, що Маковей не відважувався одружитися з тією естеткою, при якій не вільно було лягти для відпочинку на софу у скарпетках". А-Г. Горбач аналізує куди глибше їхні взаємини: "Кобилянська

всі ці роки пильно дбала, щоб Маковей не відставав від усіх літературних новин... У листі до Маковея вона йому пише: "Я не знаю, чи в мене окремі очі для Ваших психічних здатностей... але... якби ви могли віддатися белетристиці так, як він, то з Вас би вийшов чудовий Ґотфрід Келлер. Але Ви мусіли роздроблюватися, а потім люди Вам довір'я до себе відобрали... Чому не мали би-сьте стріляти в руську публіку... сатирою, як Гайне?... Я би сказала: проти руського сервілізму, проти солодкавого, того "питомого" елемента, що лиш у "своїй хаті" любується, проти безграничної глупоти і грубости руської, і проти дрібничковости в руській натурі?... Єсли би Ви хтіли лиш зовсім маленьким Гайне стати,... Ви би страх много зробили..." І Кобилянська додає: "Ваша фотографія дуже живо нагадала мені Гайне (55-56)".

А-Г. Горбач знаходить ще інші аргументи на свої спостереження: То Кобилянська замовила у Маковея нарис про Марка Вовчка для німецького видавництва, але Маковей зволікав із написанням", то домоглася в нього, щоб написав розвідку про українську літературу, бо як казала: "лиш Ви могли б цю розвідку написати", то перекладала деякі Маковеєві оповідання". І А. Горбач пояснює: "Кобилянській багато залежало на тому, щоб вони тільки вдвох з Маковеєм відкрили терен для української літератури серед німців". Але мусіла прийти до цього ж самого висновку, що Л. Луців: "Вона надіялася, що це скріпить їх дружню співпрацю та інтимні зв'язки, від яких Маковей делікатно ухилявся" (58). Навіть коли Маковей виїхав до Львова для редагування ЛНВісника, Кобилянська ще "вірила у тривкість їхніх відносин" та що "воно буде так, як досі було".

"Немає сумніву, — стверджує А-Г. Горбач далі, — що найплідніший творчий період Кобилянської це... роки її дружби з Маковеєм. Пригнічена атмосфера у родині... власна хвороба (частинний параліж) і, мабуть, велике розчарування, що його пережила у зв'язку з одруженням Маковея, не давали їй пізніше... займатися духовою і письменницькою працею" (59).

Одруження Маковея з "міщанкою", тобто з людиною будня, а не духа, — незвичайно пригнітило ніжну й романтичну

вдачу Кобилянської. Тактовна Леся не зважувалася відкрити очей своїй подрузі на "практичність" Маковея у цьому одруженні, але рішуче заперечувала твердження Кобилянської, наче б тут ролю грала різниця їхнього віку — Кобилянська була трохи старша від Маковея. Свої думки про цю справу виклала Леся у листі з Буркута в Карпатах, де вона перебувала у приватній санаторії, разом із Квіткою, до речі теж молодшим від Лесі. У листі з 2 серпня 1901 р. Леся називає Маковея "ведмедем" і розбиває припущення Кобилянської про начебто Маковеєву "помсту":

"Ні, я навіть по ведмедеві того не надіялась би, щоб він міг женитися "аби когось вбити", та щоб хтось женився з досади за чиюсь любов і щирість, за чиюсь надмірну тонкість, ніжність і сумлінність, то се ще в світі нечувано. Се або просто "бляґа" ведмедяча, або сплата якогось довгу "міщаночці", що не має таких ніжних ручок... і просто "ловить" і міцно "тримає", коли люди "трафляються..."

Дальші рядки цього листа вказують, на яких духових висотах перебували наші дві письменниці, такі далекі від злободення, міщанської "моралі" та "практичности" життя. Леся радить Кобилянській, яку зве "хтось", як їй упоратися зі своїм горем: "Хтось" не карати себе мусить, а рятувати: нехай їде до Відня не для того, аби тужити на чужині, а щоб дати собі нові враження, нові інтереси... "Хтось" хай розмахне крилами і злетить угору, куди ведмеді не заходять... Може там стрінуться й інші гірські подорожні і розпалять вкупі ватру велику і будуть з неї іскри на всю Україну... Нехай "хтось" не катує себе і не вважає пониженим. Чим понизився він? Що посмів виступити з етикети? ... Чи він кого "каптував", чи він собі "партію" вишукував?... Коли "хтось" нещасний, то мусить бути гордим, інакше не витримає з честю... Все таки "хтось" нікого не втратив навіки, то це значить, що найгіршого не було!... І як стане "хтось" високо-високо на горі, то звідти йому всі ведмеді здадуться малими" (Хр., 557).

Ще цього ж року з Києва Леся написала Кобилянській про свою доповідь на тему "Новітня соціяльна драма", яку читала Марія Старицька, бо Леся була "не при голосі" і висловилася про свої враження: "Опонентам обидно показалось, що я в

російській драмі не знаходжу соціяльних елементів,... а в українській знаходжу, — се і було цвяхом дебатів!... Якби не оборонці, то мої опоненти побили б мене силою голосів і горла, а так, все таки моє вийшло зверху" (Хр., 568).

Взимку зі Сан Ремо в Італії Леся повідомила Кобилянську, що підготовляє нову доповідь про італійську літературу, і питає подруги: "А що там мій "хтось" дорогенький за новельку пише? А правда: "хтось комусь" говорив, що "хтось чорненький" таки буде писати і багато і може ще ліпше, як досі? Цвіт папороті не може загинути від якоїсь ведмежої лапи". (Хр., 582).

Незабаром Леся прочитала в "Ділі", що Кобилянська виголосила доповідь про жіночий рух у Чернівцях, а з її листа довідалася, що вона займається — спіритизмом. Леся добачила в цьому зайнятті все ще незагоєну рану після одруження Маковея, тож у листі легенько висміяла "духів", які говорять при помочі "дурних столиків", та згадала про свої перші враження від знайомства з Маковеєм: "А "хтось", як тількищо приїхав до Чернівець і як бачив ведмедя з "кимсь", то думав собі: "Хоч би хтось був і два рази старший від ведмедя, то таки ведмідь його не вартий!"... "Хтось" і тепер так думає і журиться тим, що "хтось" так мучиться". (Хр., 601).

Час поволі гоїв сердечні рани обидвох приятелюк. Обидві вони не тільки поринули у літературну творчість, як у забуття, але й багато подорожували: Кобилянська виїхала до Відня, де її добре підлікували, а Леся, як завжди на зиму, до теплої Італії. Звідти Леся писала до Кобилянської: "Саме викінчила статтю про Конопніцьку до "Міра Божого"... Тепер якийсь час можу собі дати спокій з російщиною та писатиму "ад аніме салютем" (для спасення душі). До цього додає, що в "Київській старині" була критика на Кобилянську, Кримського і Хоткевича як на "декадентів" та що їй "обіцяють ту критику прислати сюди. Має бути щось не конче мудре". (Хр., 647). Сама ж Леся відповіла Франкові на його критику "Одержимої" так: "Ви он кажете, що в моїй "Одержимій" епічний тон не витриманий, що вона навіть лірична... Признаюся Вам, що я її в таку ніч писала, що... якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти "ж'ен е фе ен драм" (я з цього створила

драму). Отже і надо мною фатум... що зміняє діла у слова". (Хр., 654).

Щойно в січні 1903 р., знову зі Сан Ремо, Леся пише Кобилянській, що "дає відсіч Єфремову (він був автором критики на Кобилянську й ін.) за "прапор модернізму"."Хтось" хоче в цій полеміці витримати тон "ехт рітерліх" (лицарський), щоб відбивав від "Ґемайнгайт" (вульґарности) Єфремова. Єфремов зачепив мене як критика і як публіциста, то мені мовчати не випадає". Проте, у листі до Кривинюка вона виявляє правдиву причину тієї відповіді: "Стаття Єфремова написана прекапосним тоном і дуже мене обурила не так за мене... як за Кобилянську!" (Хр. 660-661) Як "сігнум темпоріс" [14] треба зазначити, що ця полеміка між двома українцями, на тему української літератури у київському журналі велася... московською мовою.

У наступному листі, з лютого, Леся пише, що "Київська старина" не хотіла помістити її відповіді Єфремову, хоч цей рад би був її надрукувати, бо, як пише Леся, "добродій Єфремов вже тричі писав приватно... і, здається, сам ніяково почувається після своїх "Ґемайнгайтен"... Я думаю, що мій "рітерліхес Бенемен" (лицарська поведінка) більш засоромив... мого противника, ніж то могла б зробити найгірша полемічна лайка". У тому ж листі порадила Кобилянській перекласти її "Землю" на німецьку мову, бо "такий роман, як... "Земля", варт і німецькій публіці показати" (Хр., 672).

У травні й червні 1903 р. Леся знову гостювала у Кобилянської у Чернівцях. Цим разом розмови були не такі болючі, та все ж таки доволі неприємні, бо торкалися їхнього спільного знайомого маляра Івана Труша зі Львова. Він намалював був портрет Лесі Українки для Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, й саме під час відвідин Лесі він якось зник зі стіни. Згодом виявилося, що Труш продав цей портрет полякові Понінському, а для НТШ готував його копію. Ця справа була настільки прикріша, що саме тоді Труш мав одружуватися з Лесиною племінницею Аріядною

[14] Знак часу (лат.)

Драгоманівною, і у Львові на цю тему ширилися різні сплетні. Тому й писала Леся до родини з Чернівець: "Тут мені живеться приємно. Працювати не заважають, а нудитись не допускають. Інтриґ, пльоток, сварок, нічого такого не чую". (Хр., 689).

Повернувшися до Зеленого Гаю Леся зразу ж турбується літературними справами своєї подруги: "Я бачила брата і питала його про харківське видання "Землі", то він каже, що то не жадне товариство, а сам Хоткевич на власну руку видає і гонорару платити не заміряє... а ще він хоче щось поскорочувати. ... Я зовсім не вважаю, аби добродій Хоткевич був ліпший літерат, ніж "хтось" чорненький" (Хр., 706). У наступному листі з 2 серпня Леся запрошує Кобилянську приїхати до Гадяча, після відслонення пам'ятника Котляревському у Полтаві. Просить теж, в імені української молоді у Петербурзі дати щось до їхнього збірника: "Та молодь запрошує (крім них дві, ще) Стефаника і Франка й більш нікого". (Хр., 710). Ще просить виправити Лесину статтю до "Рутеніше рев'ю" та пригадує, що Кобилянська обіцяла Лесиній матері прислати до збірника "Місячні леґенди" (712). Кобилянська не приїхала до Полтави, а Леся знову надірвала собі здоров'я цією подоріжжю й участю у святкуваннях, тож вирішила на зиму виїхати на Кавказ, де тоді дістав був посаду Климент Квітка. Про це й пише вона своїй приятельці: "Він дуже ставав мені у пригоді за сей час, боюсь тільки, чи не натягла йому нерви несвідомо, як колись Вам після Мінську". (Хр., 719). Причина цієї нервозности була в тому, що родина сповістила її про смерть старшого брата Михайла. Після цього листа Леся наче забула про свою приятельку, бо наступний її лист був щойно з червня 1904 р. зі Зеленого Гаю: "Нема дня, щоб я не думала про Вас... Я чула через люди, що Ви хворі, що Ви на курорті... Що то Вам таке? Замучила Вас тяжка робота і лиха?... Чого так мучитися господарством, (яке) не варте того, щоб над ним моя "Вундерблюме" (чарівна квітка) себе сушила". (Хр., 730).

І саме в тому ж листі Леся вперше пише про свої взаємини з Климентом Квіткою: "Хтось" приїхав на Кавказ таки добре хворий... П. Квітка виїхав до Одеси... і допровадив аж до Тифлісу... "Хтось" сидів цілу зиму в близькому сусідстві з ним.

І то було щастя... Бо ледве "хтось" поправився... як прийшла ота звістка про брата... Якби "хтось" був сам в Італії... то може і не витримав би того. Але в Тифлісі була одна товаришка та п. Квітка, то вони помогли мені жити... "Хтось" завжди тримався добре з "Квіточкою", але тепер тримається ще ліпше і тепер уже "Квіточка" не може без "когось" жити, та і "хтось" близько того. Чи то зле, чи добре, то кожний може собі думати як хоче... Я не знаю, яка буде форма... наших відносин, але одне певне, що будемо старатися... якнайбільше помагати одне одному... а все решта другорядне. Через кілька днів має приїхати п. Квітка в Зелений гай зі своїми родичами". (Хр., 730).

У листопадовому листі, знову ж таки з Кавказу, Леся пише про літературні справи: "Багато людей просили тепер дозволу видавати українську часопись, та щось нікому не дозволено. Хоча тепер у Росії ліберальний вітер віє... але видно, той лібералізм не для України". (Хр., 736).

Революційні події 1905 р. не дозволили Лесі ні поїхати на зелену Буковину, ні навіть писати до Кобилянської, тому щойно у 1906 р. вона відповідає Кобилянській, заторкуючи тільки особисті справи. Кобилянська писала, що Маковеєві "Листи з Буковини" обурили буковинців, а Леся намагається підійти до цього об'єктивно: "Хтось" до Маковея ніколи особливої симпатії не мав, але... приклад такого "бойкоту", який впав тепер на п. Маковея з боку черновецького товариства... не був до кінця справедливий... Виступи п. Маковея на політичному ґрунті то цілком щось іншого, ніж його виступи... при пиві". (Хр. 777). У наступному листі з вересня Леся висловлює Кобилянській співчуття з приводу смерти її матері "Святої Анни" та намагається її розрадити київськими новинами про відкриття "Просвіти", у якій Леся зайнялася бібліотекою і просить Кобилянську прислати свої твори. Жаліє теж, що її "Земля" ще досі не появилася друком". (Хр., 778-779).

1907 р. влітку Леся з Климентієм Квіткою повернулися з Кавказу до Києва, де і повінчалися 28 липня 1907 р. Цікаво, як "вільнодумна" Леся пояснювала своячці Марґаріті Комаровій своє одруження, а саме: "щоб ніхто не противився нашим

плянам взаємної помочі і спільного життя", бо "я ні на один день не зважилась би покинути Кльоню, я не люблю навіть, як він іде куди хоч на годинку без мене... як він видужає зовсім, то буде зовсім вільний, але він здається і не дуже тужить до цієї волі". (Хр., 801). Кобилянська довідалася про вінчання перед своїм виїздом до Німеччини на купелі, тож тільки поґратулювала, що "Леся так, а не інакше, поступила й одружилася". (Хр., 809). А Леся і Квітка в той же час відбували свій "медовий місяць" на гарячих купелях в Евпаторії. Це дуже поправило їхнє здоров'я, а Лесі ще й гумор, бо мати переслала їй рецензію польського журналу "Критика" на "Кассандру". Польський критик похвалив "цей чудовий твір української поетки", але й висловив побоювання, що може "Кассандра" пройде так же непомічена, як у поляків твори Норвіда". (Хр., 813).

У грудні т.р. у Тифлісі Леся дістала сумного листа від Кобилянської, яка "повернувшися з купелів у Нойгаймі, мала гризоти з сестрою і братом, у якого туберкульоза, а сама вона хворіє на ногу і два місяці не виходить з хати". До того їй дуже сподобалося, що Леся своїм одруженням з Квіткою "поставила монумент справжній любові" і вона "горда з Лесі". Прочитала з захопленням "Кассандру". А далі приходить до своїх сентиментальних справ: вона "несказано бідна у своєму житті... Займалася якийсь час душею одним молодим чоловіком Остапом Луцьким, але перестала й йому вірити. Осип Маковей убив у ній віру до мужчин і вже й Луцькому не вірить. Сам Маковей нещасливий. Оженився з дуже грубим елементом. Він хотів би до неї зблизитися знов, але вона вже не хоче".[15]

1909 р. приніс Лесі новий удар: смерть батька Петра Косача, та разом із цим сильне погіршення здоров'я. До Кобилянської, у відповідь на її листи, написала щойно 11 лютого 1911 р.: "Я так винна проти Вас за своє мовчання, що вже не знаю, чи смію тепер писати... Я про Вас не забувала ніколи... але... сеї осени мені було дуже зле, а на Новий рік мій чоловік вже було оплакав мене, однак, я ще жива і навіть наче поправилась. Через люди знаю, що й Ви не здорові, але хотіла

[15] А-Г. Горбач. О. Кобилянська, ст. 59

б знати від Вас, як Вам живеться". (Хр., 843). Сама ж Леся не піддавалася швидко поступаючій недузі й у праці находила забуття. Саме тоді, в останніх роках свого життя, вона створила свої драматичні шедеври.

1912 р. Леся написала свого "Камінного господаря", якого вважала вершком своєї творчости й дивувалася браком відгуків серед українців. Мовчанка київських людей пера звернула її думки знову до найвірнішої подруги і тонкого знавця літератури, далекої Ольги Кобилянської, якої найновішу автобіографічну повість "Через кладку" саме прочитала. Тож 8 березня 1913 р. вона пише про те до Кобилянської: "Я пізнаю там, як живих, і Святу Анну і брата Вашого Володимира. Так багато пізнаю, що... не можу її "критикувати"... Все, що є в цій повісті такого, що я не пізнаю, — елементи чисто літературної інвенції... все те мені якось неприємне... як коли б побачила голову клясичної статуї на тілі моєї сестри... Мені прикре "щасливе" закінчення тої "білої мрії"... мені прикра глупота тої матері (доньки владики), бо мені не хочеться вірити, щоб через таке поставали трагедії межи двома щирими людьми, хоча виписана мати артистично-прекрасно! Холодною залишає мене антитеза: аристократизму і мужицтва... мені все здається, що "не в тім сила", чи він син мужика, чи "внук владики" (отже, аристократ у своєму роді?), а в чімсь іншім, повістю невиясненім. І навпаки, ціла історія Нестора... мене захопила з душею... я плакала над нею і переживала "білу мрію" так виразно... Ні, я не можу її критикувати! Для мене вона "єнзайтс фон дер Крітік" (поза межами критики)".

І тільки в кінці листа Леся скромно пише: "А "хтосічок" нехай добре критикує мого "Камінного господаря", мене "чиясь" критика дуже інтересує. Як я ту річ писала, "іх гільт ґросе Штюке дарауф" (я з того зробила велику справу), а що з неї вийшло, то й сама якось не зважу". (Хр., 865).

Кобилянська не тільки прочитала уважно "Камінного господаря", але зразу ж таки в наступному листі подала свої зауваги, бо вже 20 квітня 1913 р. Леся, "їдучи Марморовим морем до Цареграду, щоб звідти простувати "на тихі води, між мир хрещений" — відписує Кобилянській свого останнього,

передсмертного листа (Хр., 867-870). У ньому вона, як звичайно, вибачається, що не відповіла з Єгипту, але там була зайнята... пакуванням і шиттям — Леся шила собі сама свої сукні, бо, як казала, кравчині незручно шити сукню на "кайдани" — протезу на клуб і ногу. А далі пише про своє здоров'я: "Сеї зими "хтось" увесь час пролежав та просидів у своєму пансіоні, як добре вихована арабська дама в гаремі... Прекрасно було б, якби (ми) могли собі колись... податися Нілем угору до великих зруйнованих святинь... Але се тільки мрія, бо "хтось" може тепер тільки лежати ... на морі чи суходолі... однаково" (Хр., 868).

Покінчивши з Єгиптом та своїм здоров'ям, нитка якого мала вже швидко перерватися, Леся полемізує з Кобилянською на тему своєї драми: "Те все, що "хтось" пише про "Камінного господаря", — беру собі скоріше за честь, ніж за докір... Коли читач жалує, чому якийсь твір не довший... то се чималий комплімент авторові, бо речі нудні або невдалі здаються завжди над міру довгими... "Хтось" працював знову над уже скінченою драмою... щоб зробити її короткою... щоб сконцентрувати її стиль, наче якусь сильну есенцію, зробити його ляконічним... увільнити його від ліричної млявости та розволіклости... уняти сюжет в короткі, енергічні риси, дати йому щось "камінного"... Ся драма повинна була нагадувати скульптурну групу, — такий був мій замір... Щодо характерів, то я не мала на меті додавати щось нового до усталеного в літературі типу Дон Жуана, хіба лише підкреслити анархічність його вдачі... Донна Анна, здавалось мені, вже й так зайняла над міру багато місця в драмі....але Командор вийшов занадто схематичним — се більш символ, ніж жива людина... Тільки ж коли порівняти з тим, як обходилися з сею поважною особою інші автори, то я... дала йому якесь логічне поводіння і справжню "резон д'етр" (рацію існування) у драмі. Шкода мені теж, що я не вміла поставити Долорес так, щоб вона не здавалась блідою супроти Анни... І дала перевагу Анні не з симпатії (Долорес ближча моїй душі), а з почуття правди, бо так буває в житті, що такі, як Долорес, мусять відходити в тінь перед Аннами... Бачу з рецензій, що люди занадто повірили зарозумілим словам неглибокого психолога Дон Жуана про Долорес: "Се тільки тінь моя" (Хр., 870).

Пишучи ці слова, чи не мала Леся на увазі самої Кобилянської, доля якої дуже скидалася на долю Долорес, щоправда не у двобої з волевою Анною, але з "грубим міщанським елементом", якого вибрав собі український Дон Жуан — Маковей на дружину? Цю гіпотезу могли б теж узяти до уваги майбутні дослідники.

Леся мусіла ще цього ж літа переїхати до Грузії, бо її стан був критичний і Климент Квітка заалярмував родину, яка з'їхалася до Сурамі, у санаторії якого Леся Українка померла 1 серпня 1913 р.

Пригнічена цією вісткою Ольга Кобилянська висловила Лесиній родині своє співчуття, на що дістала відповідь Лесиної матері, Олени Пчілки: "Ваші палкі, гарячі слова співчуття та гіркого жалю за нещасливою Лесею діймають мене до глибини душі. Так, я знаю, що Ви не тільки поважали її як талановиту письменницю, а й любили її особисто. Вона теж любила Вас дуже, між Вами була справді якась духова спорідненість. Здалось мені, що з перших днів особистої знайомости Ви обидві зійшлися близько і на довше. Однак... нема Лесі". (Хр., 878).

Підсумовуючи скажемо:

1. Творчі взаємини двох небуденних жінок, які у добі завмирання української літератури зуміли піднестися до висот людської думки та засвоїти найкращі зразки світової поетичної творчости, слід назвати побратимством душ.

2. Їхнє життя сповнене радощів, пристрастей і особистих невдач — годиться для роману або кіносценарія.

3. Паралелізми їхнього життя, наведені на початку цієї праці, слід доповнити ще такими немаловажними фактами: батьки обидвох письменниць могли б відограти негативну ролю у їхній творчості, якщо б вони не мали своїх надзвичайних матерей: батько Лесі Українки Петро Косач ніколи не вивчив і ніколи не вживав української мови, батько Ольги Кобилянської Юліян Кобилянський був переконаним москвофілом і навіть редактором органу москвофільської партії "Православная Буковина"[16]. Їхній вплив на молодих

[16] Історія Української літератури. Вид. Наукова думка, Київ, 1968, ст. 177

письменниць міг був іти тільки у напрямі відчуження від українства.

4. На щастя, обидві письменниці мали чудових матерей: мати Кобилянської, чи як її називала Леся, "Свята Анна", хоч і походила з німецької родини Вернерів, зуміла вести дім в українській атмосфері та навчити дітей, хоч і недосконало, української мови; мати Лесі Українки — письменниця Олена Пчілка, яка видавала свій "шовіністичний", як їй закидували, журнал "Рідний край", впоїла у своїх дітей не тільки любов до всього українського, але й ненависть до московського ворога, якого вона, чи не єдина з тогочасної інтеліґенції, зуміла відчути своїм жіночим "шостим" змислом. Саме тому доводиться якнайвище підкреслити ролю матерів найбільших українських письменниць, які не дозволили їхнім чоловікам знівечити великі таланти доньок, навпаки, домоглися зробити з них українських письменниць.

5. Побратимство душ Ольги Кобилянської та Лесі Українки позначилося на їхніх розмовах і листуванні, в яких головною темою була літературна творчість. У їхніх взаєминах слідна велика товариська взаємодопомога: обопільними перекладами їхніх творів на чужі мови, підготовками та заходами у видавництвах для друку, а врешті доброзичливою критикою та вказанням на недоліки в їхній творчості, що їм виходило тільки на добро. І в цьому саме була й уся велич їхніх творчих взаємин.

Олександра Ю. Копач

ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Восени 1984 р. преса подала, що Міжнародня Астрономічна Спілка назвала величезний кратер на плянеті Меркурій Шевченком, як також малу, новознайдену плянету, що її недавно відкрив астроном М. Черних з обсерваторії в Криму. Так оце на порозі космічної ери ім'я Шевченко злетіло вже в космос. Водночас продовжується тріюмфальний похід поета по нашій Землі. У різних країнах світу — в Китаї, Японії й в Австралії, не кажучи про Европу й Америку, наші земляки стрічають свого великого поета. Згадати б цікавий репортаж проф. Потічного про його зустріч у Китаї з перекладачем *Кобзаря.* Л.Ф. Кодацька, дослідниця-шевченкознавець, ще 1972 р. ствердила, що твори Шевченка перекладені на сорок мов різних народів земної кулі.[1] Світова слава Шевченка, на думку В. Барки, зростає в наслідок його великого післанництва в світлі Любови і Злагоди, у вірі в безконечну ласку і порятунок від Господа Бога.[2] Тож у світовому маштабі зростає вивчення Шевченка. Далеко ще воно не повне, навіть у нас, українців, навіть у поезії, малярстві, а особливо недавно започатковане в прозі. Є різні тому причини.

Прозові твори Шевченка дві десятки літ пролежали в архівах, ніхто про них і не знав крім малого гуртка людей, приятелів поета. З листів Т. Шевченка довідуємося, що десь на прикінці 1854 р. поет переслав повість "Княгиня" до *Отечественних записок.* Повість була підписана псевдонімом К. Дармограй, на інших повістях виступав псевдонім Кобзар Дармограй або тільки Дармограй. Різно також були датовані прозові твори. "Наймичка" роком 1844, а "Варнак" 1845. Згодом виявилось, що це фальшиве датування. Автор поставив відповідні дати для свого роду безпеки, бо, як дослідники ствердили, всі повісті були написані на засланні в

---

[1] Л. Ф. Кодацька, **Художня проза Т. Г. Шевченка,** вид. Наукова Думка, Київ, 1972 р.

[2] В. Барка, **Правда Кобзаря,** вид. Пролог, Нью-Йорк, 1961 р.

Петропавлівській фортеці в часі від 1852 до 1857 рр. Автор посилав їх до своїх приятелів Бр. Залеського, С. Аксакова, М. Лазаревського, С. Гулака-Артемовського, П. Куліша, прохав їх подбати про публікацію творів, але всі його заходи були даремні. П. Куліш дорікав поетові за російську мову повістей: "Не хапайся, братику, друкувати московських повістей. Ні грошей, ні слави за них не добудеш. Адже ж і Данте і Петрарка думали, що прославляться своїми латинськими книгами. Отож тебе морочить ця москальщина. Цур їй!"[3] Щобільше, Куліш висловився, що він викупив би всі повісті і спалив би їх. На щастя, так не сталося. Але правдою є, що ніякий журнал не помістив ні одної повісти. По смерті поета рукописи, як спадщина, належали спадкоємцям, себто родині поета. В *Основі* проголошено продаж рукописів. Купив їх наш історик Микола Костомаров. У його архіві пролежали вони близько 20 років. У списку спадщини подані вони в такому порядку: "Наймичка", 1844, "Варнак", 1845; "Княгиня", "Музикант" 1843; "Нещасний", 1855; "Капітанша" (без дати), "Близнята", 1856; "Прогулька з приємністю і не без моралі", 1856); "Повість про безрідного Петруся". Разом 11 повістей, з того до нас дійшло 9, бо дві із списка дотепер не віднайдено, а Тарас Шевченко згадував, що написав 20 повістей. За життя автора з цієї прози ніщо не появилось друком. Чому саме так сталося? З якої причини?

Деякі вчені вказують на загострену в той час цензуру, інші на брак художньої вартости, а ще інші на слабу російську мову повістей. Та найважніша причина — це таки зміст, ідеї повістей. У них бо давалося розкриття страшного безправства, в якому потопала Україна. Адже проблематика творів — це кріпацтво, голод, московське військо по селах, моральний розклад, проблеми талановитих людей, виховання. Згадана вже дослідниця Л.Ф. Кодацька розглядає проблематику прози на тлі повістей російських письменників минулого століття, як Карамзін, Баратинський, з українських Гоголь, Квітка-Основ'яненко та інші. Тема в неї широко трактована, хоч і невичерпно, особливо з пропущенням одного аспекту:

---

[3] **Листи до Т.Г. Шевченка,** вид. Академія Наук УРСР, Київ, 1962, ст. 123

національного. На її думку, Шевченко підносить соціально-економічні проблеми того часу. А все це питання зводиться до кріпацького ладу. Без сумніву, в усіх повістях так чи інакше питання кріпацтва порушене, присутнє, у деяких широко насвітлене ("Варнак", "Наймичка"). Але поспіль існує мережа різних проблем і кожна з них зокрема яркіше насвітлена в тому чи іншому творі. Наприклад у "Княгині", крім проблеми кріпацтва, особливе місце займає проблема військового постою у наших селах. Це була страшна зараза, нещастя, що несло зі собою явний грабіж людей, голод по селах. Жахливі картини голоду стрясають читача, як от у "Княгині" образ матері з дітьми:

> Одчинили двері, а на нас так і війнуло пусткою.
> Входимо і бачимо: посеред хати долі лежать двоє худих
> прехудих дітей, тільки коліна в них товсті. Одне вже
> зовсім сконало, а друге ще губками ворушить, а коло
> них сидить мати, простоволоса, худа, бліда в розірваній
> сорочці і без запаски. А очі в неї — Господи, які
> страшні! І вона ними не дивиться ні на дітей, ні на кого,
> а так, Бог його знає, на що вона дивиться.
> Коли ми спинились на порозі, вона ніби глянула на нас і закричала:
> "Не треба, не треба хліба!" Я вийняла з мішка шматок хліба
> і подала їй. Вона мовчки вхопила його руками обома, піднесла
> до уст померлої дитини, а потім зареготала...
> Ми вийшли з хати.

Це було страшне безправство, здавалось би, неможливе в будь-якій державі світу. А одначе повторилось воно в нас зорганізоване Москвою на страшну скалю 1933 р. На марґінесі можна б згадати сучасний голод в Етіопії, не без участи Москви. Ні один дослідник не підносить голоду в повістях. А. Шаґінян тільки мимохідь пише, що Шевченко, майстер деталів, зображує дітей, померлих з голоду "з роздутими, товстими колінами". Ця сама дослідниця називає "страшним звичаєм" осуд покритки з боку батьків і села, але не говорить про те, що московські війська нищили в Україні давню, глибоку моральність української суспільности, не лише в нижчих верствах, але в усіх верствах народу. Згадка про нещасних дівчат-покриток дає їй нагоду написати пеани на честь червоноармійця: "Коли ж наш червоноармієць приїздить

в радянське село, з ним разом в'їжджає культура і той особливий неповторний дух нової людини, нової вихованості, який виплекала в нього Радянська Армія". і т.д., а закінчує: "Армія — найпоказовіше і правдиве лице державного ладу"[4] Так і Шевченко показав, що окупант накоїв в Україні своїм військом, своїм ладом державним. Показав також, що діється з молодими людьми в оточенні війська та через навчання в кадетських корпусах. У "Близнятах" один з персонажів, Зосим, готуючись до офіцерської кар'єри, в оточенні військових став аморальною людиною, здібною на вбивства, крадіжки, пиятику, хоч з братом Саватієм колись у родинному домі дістав добрі підстави виховання. Цю проблему навчання і виховання в домах поміщиків, аристократів насвітлює автор у різних своїх повістях ("Варнак", "Нещасний", "Княжна", "Матрос"), як також всесторонньо розглядає питання науки. В той час велика верства селян була позбавлена шкіл. Московський уряд насильно ліквідував школи, які існували за Гетьманщини. Колись, як пише О. Лотоцький, у великому селі було й дві школи, а після московської окупації на чотири села тільки одна школа. Кріпацтво замкнуло людям доступ до освіти, відібрало їм гідність людську. Великі таланти, малярі, композитори, гинули в пониженні. Їх доля, така близька до власної долі автора повістей, глибоко його хвилювала. В насвітленні цієї проблеми зосереджується автор у повістях "Музикант" і "Художник". У різнопляновості проблематики не мале місце займає жалюгідне становище жінки і жінки-матері. Великий комплекс проблем, що вказував на поневолення України, не міг заохочувати редакторів публікувати повісті з виразним осудом страшного безправ'я і терору, що його внесла в Україну московська окупація. Тож пройшло аж двадцять років від смерти Шевченка, коли за старанням М. Костомарова в київській газеті "Труд" було опубліковано повість "Нещасний". Згодом усі інші повісті виходили друком у журналі "Киевская Старина". Той же журнал 1888 р. видав усі повісті окремою збіркою. А в рік пізніше Олександер

---

[4] Маріетта Шагінян, **Тарас Шевченко,** (переклав В. Іванисенко), вид. художньої літератури "Дніпро", Київ, 1970, ст. 74

Конiський переклав повiстi на українську мову i друкувались вони у львівських журналах аж до 30-их років XX ст.

Тоді також учені піднели питання: ЧОМУ Т. Шевченко писав по-російському? Різні подають причини й по цей день. О. Конiський та О. Багрій уважали, що в Новопетровській фортеці на початку 50-их років заіснувала для поета-засланця нова ситуація. Більше людяні коменданти фортеці, як Є. Маєвський, І. Усков, неофіційно дозволили поетові писати, але тільки по-російському. Іван Стешенко, Ф. Лобода вважали, що поет сподівався з того матеріяльної користи. Л. Ф. Кодацька звертає увагу на цілий комплекс факторів, а саме: послаблення режиму на засланні, бажання поширювати свої ідеї, звернути увагу на кріпацтво, бажання познайомити російське громадянство з життям України. "Це був, — пише Кодацька, — один з засобів поширення революційного слова Шевченка в царській Росії". Крім того, на її думку, випливала на Шевченка також притягаюча сила російської літератури, яка в той час була в розквіті. А втім, пригадує вона, інші письменники українці також писали повісті російською мовою, серед них — Квітка, Гоголь, Гребінка. Польський шевченкознавець Є. Єнджеєвіч бачить дві причини: по-перше, автор хотів висвітлити українські справи і показати росіянам їх у мові їм зрозумілій, по-друге, хотів переконати, що він може писати по-російському. Які причини та спонуки не були б, то для поета-засланця писати було великою моральною втіхою. І він увесь вільний від солдатської муштри час проводив у писанні повістей. Це ж була єдина розрада для поета і маляра в обставинах страшного заслання з жорстокою забороною писати і малювати. І хоч не друкували його творів, про що він так дуже старався, то це його не спиняло і він писав далі. Тож слушно твердить Л.Ф. Кодацька:

Через них (через свої повісті, — О.К.) він відновлював ще і ще раз у пам'яті своє безтурботне і водночас гірке дитинство, і юність, милувався краєвидами рідної України і, ніби вдруге, мандрував по її мальовничих просторах та історичних місцях, записуючи різні перекази й версії про походження тієї чи іншої пам'ятки старовини, дороги, могил чи руїн якогось замку або фортеці; пригадував щасливі роки

---

[5] Л. Ф. Кодацька, **Художня проза Т. Г. Шевченка,** вид. Наукова Думка, Київ, 1972, ст. 26-27

перебування в Петербурзі, коли навчався в Академії художеств "под покровительством знаменитого Карла Брюлова", мріяв про зустрічі з видатними письменниками, художниками й артистами. Жив у повістях вільним життям, якого так мало випало на його долю, вгамовував тугу за батьківщиною, у творчості бачив сенс свого існування.

Так оце, після довгих дискусій, учені розв'язали питання, КОЛИ написано повісті, ЧОМУ по-російському і понад усякий сумнів ствердили їхню художню вартість. Сучасники Шевченка, зачаровані геніяльністю його поезії, не бачили краси в прозі. Загально відомо, що П. Куліш та С. Аксаков не бачили художньої вартости шевченківської прози. Дехто підкреслював тільки автобіографічний елемент у повістях. Без сумніву, повісті на це багаті. Саме з їхніх сторінок довідуємося про дитячі пригоди Шевченка, про стовпи, "що небо підпирають", про побут і науку в дяка, про його студентські роки в Петербурзі, про середовище, в якому він там жив. Можливо, що в інших втрачених повістях автор написав і про свій побут у Вильні чи Варшаві. Пізнаємо його подорожі по Україні, коли поет як член Археографічної комісії з'їздив усю територію України, змальовуючи історичні пам'ятки. Жадібно студіював він тоді минуле України, пізнавав жахливе сучасне, комплекс проблематики національного поневолення. Всі ці елементи стали змістом повістей. А сюжетів він не потребував вигадувати, брав їх з життя, філософські роздуми та ідею докорінної зміни існуючого стану — черпав з власного ума та серця. Ці ідеї, глибока гуманність, захоплення красою України і віра в перемогу правди творять органічний зв'язок повістей з поезією Шевченка, що й підкреслюють деякі дослідники.

Крім цього на сторінках повістей з'являється перед нашими очима духовий портрет автора, зокрема в аспекті науки. Подивляємо його величезне знання світової історії, мистецтва, літератури й філософії усіх часів. Не було бо в нього під рукою бібліотек, де міг би відновляти собі відомості чи, в міру потреби, знаходити їх у книжках. З цього погляду проза Шевченка далеко ще не вивчена. А був же він високоосвіченою людиною тої доби, особливо в таких ділянках, як мистецтво, література, історія, філософія. Звичайно, відомо, що Шевченко, закінчивши студії в Академії мистецтв, мав диплом вільного художника, був затверджений викладачем

малювання в Київському університеті, а 1860 р. отримав дуже високе відзначення-титул Академіка з ґраверства.

Минуле десятиліття принесло більше есеїв, статтей, а то й монографії з ділянки вивчення літературної вартости повістей. Однак, загально кажучи, Шевченкові повісті залишаються ще й досі мало знані серед нашого громадянства, а часто й недоступні йому через брак відповідних видань. Тим більше незнані вони чужому читачеві. Хоч якраз тепер ці твори торують собі дорогу в ширший світ.

Саме жива діяльність у цьому напрямі проявилась серед поляків. Можливо, не від речі буде пригадати про перші переклади поезій Тараса Шевченка на польську мову та перші відомості про нього ще за життя поета. 1842 р. "Тиґоднік Петерсбурскі" помістив статтю Подберезького-Друцького про малярські досягнення Т. Шевченка. Перші вірші польською мовою опублікував Леонард Совінський у періодичній пресі, а окремою книжкою видав він у Вильні переклад *Гайдамаків* 1861 р. Наступного року Антоні Ґожалчинський видав друком у Києві книжку перекладів 24 творів українського Кобзаря, куди ввійшли такі речі, як "Катерина", "Тополя", "Тарасова ніч", "Наймичка" тощо. Інший сучасник Шевченка, польський поет Вл. Сорокомля, захоплений *Кобзарем* (з 1860 р.) переклав і видав у Вильні 1863 р. *Кобзаж Тараса Шевченкі.*

Небавом, тільки два роки пізніше, Ґ. Батаґлія опублікував у Львові монографію *Тарас Шевченко, його життя і творчість.* З того часу протягом 97 років (до 1939 р.) польською мовою вийшло 11 збірок поезій і критичних праць про Шевченка. А від 1945 р. до 1982 р. ще більше зросла перекладницька діяльність шанувальників поезії Шевченка, і протягом тих 37 років вийшло 15 окремих книжок нових перекладів. Крім цього, 20 поезій поміщено в цікавій Антології української поезії з 1977 р. за редакцією Ф. Неуважного та Плєсняровича. Під сучасну пору в Польщі працює поважна група перекладачів у числі понад 30 осіб, а між ними зустрічаються такі прізвища, як Я. Івашкевич, К.А. Яворський, Ф. Неуважний, Є. Литвинюк, З. Рибак, Е. Зих. В останньому десятилітті польське шевченкознавство збагатилось повістями

в перекладі Єжи Єнджеєвіча. З ним і починається нова світла сторінка в історії Шевченкових повістей поза межами України.

Перекладач повістей Єжи Єнджеєвіч у польському літературознавстві — визначна постать. Він сам поет, есеїст, повістяр, добре відомий нам автор книжки *Українські ночі* або *Родовід генія.* Він також перекладав твори з різних мов: української, російської, італійської, німецької, грузинської. У польській літературі продовжує він перекладницьку традицію Шевченкової поезії, про що свідчить його збірка *Тарас Шевченко.*[6]

За твердженням Єнджеєвіча, Шевченко — це письменник виняткового значення. Для свого народу зробив він надзвичайно багато, в обставинах найтяжчих, які тільки можна собі уявити, і зробив це він протягом надзвичайно короткого часу. Шевченко став геніяльним організатором свідомости українців.

Коли ж ідеться про складне питання перекладу Шевченкових поезій, то Є. Єнджєвіч розв'язав його з великим успіхом. З таким же успіхом він і переклав дев'ять повістей Шевченка, що вийшли друком в такому порядку хронологічному: "Артиста", 1975, "Капітанова", 1978; "Ксєнжна" — "Варнак", 1979; "Нєщенсливи", 1980; "Наймітка", 1981; "Пшеяздка з пшиємносцьом і нє без моралу", 1983; і, мабуть, 1984 р. "Близнята". Переклади виходили в Люблинському видавництві в Люблині та Варшаві. Тираж їх від 10 до 20 тисяч. На деяких зазначено, що перекладені вони з російських текстів, на деяких подано оригінальний заголовок. Повісті не мають вступного слова, інколи до них додані редакційні пояснення, а в кожнім виданні подано до тексту вичерпні примітки.

З цими перекладами, як ми вже сказали, відкривається нова сторінка Шевченкових повістей. Відійшла в минуле довготривала мовчанка, що затримувала їх у архівах. Замовкли вже дискусії про те, чи повісті справді посідають літературну вартість. Виявлено органічний зв'язок повістей з поезією Шевченка і признано їм відповідне місце в історії

[6] Є. Єнджеєвіч, **Тарас Шевченко,** вибрані поезії, вид. Людова Вспулдзєльня, Варшава, 1972 р.

літератури як творам високої художньої вартости та філософського звучання. Нарешті, з перекладами на іншу мову, повісті Т. Шевченка починають свій шлях у широкий світ.

Григорій Костюк

ГРИГОРІЙ КОСИНКА

(29.VI. 1899 — 17.XII. 1934)

(З книги спогадів)

Ще в середній школі, десь року 1923 чи 1924, до моїх рук потрапила маленька збірка оповідань під назвою "На золотих богів". Автор збірочки мав рідкісне, хоч і дуже селянсько-українське прізвище — Григорій Косинка. Воно асоціювалось з відомим мені вже тоді прізвищем Григорій Чупринка. Навіть ім'я те саме. Тому я сприйняв автора "На золотих богів", як письменника старшого дореволюційного покоління.

Оповідання мені подобались. Був у них гарячий подих недавноминулих років революції, була вічна селянська жура, злидні, безвихіддя. Був якийсь невимовний крик зраненої селянської душі:

— На Гордієнкових горбах... сини в бою за волю лягли!

Хто зрозуміє їх вічне горе-журбу, хто загляне в їх зотлілі душі?

У старій драній свиті стояла серед двору мати Сенька-кулеметника:

— Згоріла... Троє малих дітей, як мишенят... І старшого вбито...

— Стоїть пшениця потолочена, серпа просить, а вони кров'ю поливають...

Це звучало свіжо, правдиво, боляче. Але це все, в тій чи іншій відмінній формі, ми так недавно переживали. Воно вже ніби перетліло в душах сучасників. Тому, зробивши перше враження, книжечка поволі почала забуватись.

Прибувши 1925 р. до Києва, я випадково знову зустрів це прізвище. Десь саме в той час вийшло друком нове його більше оповідання "Мати". Я прочитав. Знову революція і війна. На тлі майстерно зображених батальних сцен вирізьблено образ хворої матері й сина. Син, не зважаючи на фронтову небезпеку, ризикуючи життям, пробує врятувати матір. Під кожним оглядом це був уже твір дозрілого майстра. Але яке ж було моє

здивування, коли я довідався, що це зовсім молодий автор, який живе в Києві й успішно вибивається в літературі на передове місце. Тому, коли одного разу я прочитав у пресі, що в залі Всенародньої бібліотеки має відбутися літературний вечір, де виступить Косинка, я пішов. Я не пригадую, чи це був груповий вечір, чи тільки одного Косинки. У моїй пам'яті, принаймні, не зафіксувався ніхто з того вечора, тільки Косинка. Він читав свою нову річ "Політика". На сцену вийшов молодий, середній на зріст чоловік років 26-27, трохи присадкуватий, з русявим чубом і відкритим простим обличчям. Став з боку катедри, обпершися на неї одною рукою, спокійно дивився на переповнену залю. Публіка поволі затихла. Він не мав у руці ні книжки, ні рукопису, ні будь-якої записки. Коли публіка втихла, він заговорив. Заговорив просто без естрадного тону. Заговорив так, як говорять у себе в хаті селяни, в родинних чи святкових різдвяних обставинах. То не було звичне читання з книжки, рукопису. Ні! То була жива розповідь напам'ять. Я таке почув уперше. Я нікого більше й пізніше не знав, щоб автор свою прозову річ міг читати напам'ять. Та ще й як читати! З таким природним перевтіленням в характери, в психологічні ньюанси героїв. Ні, то була містерія художнього читання! Публіка сиділа як загіпнотизована. Коли, в фіналі розповіді, у хаті статечного господаря Кушніра, де в Різдвяну ніч зібрався ввесь його рід, зчинилась бійка, згасло світло, розлігся жаський жіночий зойк, вибухнув постріл, а в темних сінях хтось упав і почулось хрипке, мов недорізаного бика, булькотіння, і коли переляканий господар прошептав устами автора останню фразу оповідання: "Нічого! П'яна суместна драка! Так нужно говорить", — то заля заніміла. Якусь мить була мертва тиша. Ніби справді тут хтось когось убив. Але щойно Косинка опустив руку й зробив рух до виходу, — вибухнув грім овацій. Косинка зупинився й довго не міг зійти з подіюму.

Так я вперше, на відстані, пізнав автора "На золотих богів". Познайомився я з ним десь через рік. Знайомство відбулося у випадкових обставинах. В Інституті в мене був друг однокурсник, але з історичного відділу, на прізвище Петров. Ім'я, на жаль, забув. Він був старший від мене на три-

чотири роки. Колишній активний боротьбіст, особливо в час захоплення Києва денікінцями. Невеликий на зріст, сухий, смуглявий, з довгим чубом, загально непоказний, він, після арешту і розстрілу Михайличенка, Чумака і Клави Ковалевої, у київському підпіллі грав дуже відповідальну ролю. Він належав до тих боротьбістів, які при злитті з КП(б)У не побажали ввійти в комуністичну партію і залишились безпартійними. Петров пішов відразу на працю у відділ народної освіти, зацікавившись головно долею безпритульних дітей.

Ми з ним знались з першого курсу. Між нами встановились дружні стосунки. Але особливо близько ми з ним зійшлися, коли я, літом 1927 р., через відділ освіти дістав працю виховника в досить великому, добре влаштованому будинку для безпритульних дітей на Лук'янівці. До цього будинку мав якийсь стосунок Петров, хоч він керував іншим, не менш солідним будинком. Одного разу він там з'явився. Але коли побачив мене, то виявив чомусь особливу радість. Ми з ним тоді довго сиділи, розмовляли й умовились надалі конче зустрічатись.

Що нас близько в'язало, то не можу навіть тепер сказати. В усякому разі ми мали один до одного якусь велику симатію і дов'ря. Я відчував, що з ним я можу бути щирим, одвертим в усіх своїх думках і поглядах. Очевидно, таке відчуття і він мав. Як би то не було, але після того він часто заходив до мене в гуртожиток і заохотив мене заходити до нього. А він, оскільки жив на добрій платні, мав досить добре приватне приміщення з двох чи трьох кімнат. Після перших відвідин — то було десь близько від університету (назви вулиці не пам'ятаю), — я зрозумів, що бувати в нього корисно. Я вперше в нього побачив гарне видання Історії України Аркаса, обидва томи "Украïнский народ в его прошлом и настоящем", якісь брошури М. Грушевського дореволюційного видання, а найголовніше — він мав усі видання Історичних установ Грушевського: журнал "Україна" і всі збірники. Несподіванкою для мене було й те, що я в нього побачив навіть видання Соціологічного інституту у Відні, що його заснував і до від'їзду в Україну очолював Грушевський. Серед тих видань

я побачив: "Початки громадянства" та "Михайло Драгоманов і його женевський соціялістичний гурток". Це був цілий скарб для мене. Я того не міг купити, ані знайти в бібліотеках.

Я почав учащати й читати в нього все те, особливо про Драгоманова, яким тоді вже ґрунтовно цікавився. Інколи Петров давав мені ключ і я йшов і читав у нього тоді, коли його не було вдома. Але квартира Петрова вабила мене не тільки цими книжковими скарбами та розмовами з Петровим. Треба сказати, що така простора парубоцька квартира була дуже зручним місцем, де у відпочинкові дні сходилися його близькі друзі й улаштували веселі парубоцькі забави. Перекуски і чарки ніколи в Петрова не бракувало. Та й друзі приходили не з порожніми течками. Я, звичайно, ніколи не відмовлявся від участи в такому товаристві. Цікаво відзначити: пильні, громадсько-відповідальні й ініціятивні на праці політехніки математики, історики, педагоги тут перетворювались на дотепних, безжурних гульвісів, розповідачів дразливих анекдотів, декляматорів солених віршів "Гавриліяди" Пушкіна, або, ще більше — нашої Раїси Троянкер, а дещо й з "захалявного" Сосюри. Бреніли тут жартівливі і часто не менш солені подільські коломийки і народні пісні. Та не забували й сентиментальний романс із сльозою. Це було веселе, гамірливе і дотепне товариство, в якому я радо брав участь.

Одного разу ми сиділи з Петровим, переглядали якісь новинки й перекидалися словами. У двері хтось постукав. Петров гукнув: "Заходь!" Ввійшов Косинка. Не ввійшов, а можна сказати розмашисто влетів. Осяйний усміх, дружнє вітання. Петров знайомить, це, каже, "мій інститутський друг, але літератор". Так називали всіх студентів з літературного відділу.

— Літератор? Що, вірші пишеш? — безцеремонно звертаючись до мене на "ти" і посміхаючись, каже Косинка, потрясаючи руку.

— Писав колись, — відповідаю дещо іронічно.

— А тепер що? — Роман строчиш?

— Тепер — вчуся.

— А-а-а, вчишся! В Зерова й Филиповича розуму набираєшся?

— А чому ж? Пробую.

— Надаремно! Вони злидарі, Вони самі ще вчаться.

— Ти думаєш? То це ж для них найкраща характеристика, — переходжу вже до наступального тону, — бо це свідчить, що вони живі, вічно неспокійні у творчому шуканні інтелекти. Значить, у них є чого вчитися. Але ти щось дуже прискіпливий. Чи не скритикував тебе десь Зеров? Або чи не провалився ти колись у когось з них на іспитах? — зауважую вже з деякою іронією.

Хоч це була перша зустріч з відомим уже автором, і між нами була велика дистанція (не в літах), але його тон і поводження викликали в мене задеркувату реакцію, мовляв, ми "сами з усами". Я заговорив з ним "на рівній нозі", звертаючись також на "ти". Пізніше я вияснив, що це з його боку не був тон зверхности, а просто його вроджений характер безпосереднього, нецеремонного ставлення до людей.

Він на мить замовк, глянув на мене і, розсміявшись своїм таким характеристичним для нього загонистим сміхом, мовив:

— Зеров про мене нічого поганого, дякувати йому, не написав, навіть похвалив. Але ти вгадав. Зеров таки погнав мене колись на іспиті. Було це 1923 чи на початку 1924 р. Саме тоді вийшла моя перша книжечка "На золотих богів". Я ходив коридорами університету таким, знаєш, задиркуватим когутом. Надходили іспитові дні. Я цим не дуже переймався. Нічого спеціяльно не читав. Думав, що я вже все знаю. На іспит прийшов. Микола Костьович неозначено посміхається. Питає, чи не б'ють мене за книжку, чи пишу щось нове? Я сказав, що написав новелю "Заквітчаний сон".

Новелю? — перебиває мене Зеров. — Добре, тож почнім нашу розмову з новелі. Скажіть мені, що таке новеля як літературний ґатунок?

Я починаю плести йому всяку єрунду. Він слухав, а потім перебиває і каже:

— Ви нічого не вигадуйте свого. Ви мені скажіть, як визначає сучасна літературна наука новелю?

Я, звичайно, нічого не знав. Він тоді каже:

— Візьміть такі і такі книжки, прочитайте уважно і коли вам стане все ясно, тоді прийдіть до мене.

Ти уявляєш собі, який я був лютий? Через якусь дурну "новелю" я скандально провалився. Я, звичайно, книжки про новелю дістав і пильно простудіював. Після того я міг би не тільки йти на іспит, але й Зерова іспитувати. Але я не пішов на іспит удруге. Взяла мене гордість, знаєш така собача. Так я почав залазити в іспитові борги, аж поки не кинув інституту. Так, я й залишився незакінчений.

І розповідав він про це ядерно, своїм стилем — я того передати не можу — і щиро сміявся.

Такий, приблизно, діялог відбувся в мене з Косинкою при першій нашій зустрічі. Тут відразу виявився його характер: категоричність, безапеляційність суджень і оцінок, скептичність до авторитетів і одночасно відсутність зазнайства, душевна щирість і товариськість.

З Петровим, як виявилось, його в'язала давня дружба, ще з боротьбістських часів. Коли Петров був активним функціонером партії, то Косинка саме тоді на сторінках органу боротьбістів газети "Боротьба" (1919 р.) розпочав свою літературну кар'єру.

Згодом, ми ще декілька разів зустрічалися з ним у Петрова, в більшому товаристві і наодинці. Спостерігав його, здавалося б, безжурну, веселу вдачу і якесь ніби кипіння внутрішньої невичерпної сили. Це був великий життєлюб й одночасно — правдолюб. Смертельно ненавидів підлабузництво, кар'єризм. Не любив бундючних задавак. Зле кпив собі з них. Не любив і зневажав партійних ортодоксів, що купчилися навколо "Літературної газети" та її редактора, молодого, бундючного критика Б. Коваленка. Називав їх мародерами і голобельщиками. Такі людці, — казав він, — тримають автора в "чорному тілі". Через них справжньої літератури, з якою б ми могли показуватися на люди, нема. За винятком двох-трьох талантів, які прориваються крізь заґратовану голобельщиками дійсність, решта — сірість, література "для хатнього вжитку". Але й тим, що прориваються до висот, крильця швидко підрізують так, що вони, махнувши широко раз-два, безсильно сідають у мряковиння.

Він вражав мене гостротою, глибиною і ясністю своїх

міркувань. Метафоричність вислову була невід'ємною властивістю його, здавалось би, буденних і щоденних розмов.

Рік 1928, коли ми познайомились, був тривожний і замрячений у перспективах для літератури. Ліквідацію ВАПЛІТЕ і ліквідацію МАРС-а він сприйняв з гострою турботою.

Кінчилась доба навіть відносної свободи для письменника, — сказав він мені, — настає, мабуть, час абсолютного панування цензора і наглядача.

Хоч я йому особисто нічого не сказав про себе, але він скоро довідався, що я не тільки вчуся, а й дещо пишу. При одній зустрічі він сказав, посміхаючись:

— Це твоя стаття про Білика в "Житті й Революції?"

— Моя.

— Ну, то ти, бачу, позуєш на вченого. — Вітаю, вітаю. Дерзай чоловіче! Не святі горшки ліплять.

— Та до вченого ще далеко. То матеріял моїх семінарських розшуків.

— А Підмогильний хвалив. Я спитав, хто автор, а він відповів, що студент ІНО. Я відразу подумав, що це ти. Та й Борис Тенета мені про тебе згадував.

З того моменту він ще ближче й охочіше ділився думками. Я якось спитав його, що він пише тепер?

— Нічого не пишу, — відповів він, ніби із злобою. — Я тільки справний і виконний чиновник (він тоді працював, здається, секретарем ВУФКУ). Це дає мені шматок хліба. Бо з творів моїх мені не жити. Поки моя книжка пролізе через цензурні рогатки, то можна здохнути. А крім того, — додав жартома, — я вивчаю життя і вмілість факірів і читаю розумного чоловіка. 15-го сторіччя Ігнатія Льойолю.

— Ого, — кажу, — чого це раптом твою увагу прикував цей войовничий єзуїт?

— Чого? "Знамение времени", товаришу, от чого.

Він любив дразливі й парадоксальні твердження.

Я ще спитав його:

— От ти казав, що в нас нема літератури. Те що є, то для домашнього вжитку. Щось тут не в порядку. Ти гіперболізуєш. А, скажімо, Хвильовий?

— Хвильовий мав усі дані бути великим. Але — кінець. Хвильового більше нема. Навряд, щоб вдалося йому серед мутних хвиль сучасности виплисти знову на верхи.

— А я щойно прочитав романи Яновського "Майстер з корабля", "Місто" Підмогильного і Плужникову збірку поезій. Хіба це речі тільки для домашнього вжитку?

— Ей, мой, — зумисне вжив він цю галицьку форму звертання, — та ти, я бачу, активний читач і добре шахуєш мене. І Яновський, і Підмогильний, і Плужник, — це хлопці витесані з міцного каменю. Але ж це ще тільки початки. Чи дадуть ці творці нові паростки? Чи змінять вони загальну сірість, це ми ще побачимо.

— То виходить, що наша література пасе ще задніх. Виходить, що візія Хвильового про азіятський ренесанс у мистецтві й провідну ролю в ньому когорти українських активних романтиків є лише крик його душі? Лише фантазія, мрія?

— Я Хвильового дуже люблю за його відвагу, за його велике "хочу"! Але ж його візія націлена у далеке майбутнє. А я, особисто, бачу в сучасному двох великих, що вже переступили межу можливого і вийшли переможно в світ.

— Кого маєш на оці?

— По-перше, Стефаника. Цей незрівняний майстер короткої новелі, цей різьбар бідацьких селянських душ вийшов на світову арену. Його залюбки перекладають поляки, чехи, німці, і напевне ще будуть перекладати й інші народи.

— По-друге, Винниченка, твори його перекладено майже на всі мови світу, а п'єси його тепер ідуть у всіх кращих театрах Европи. Навіть на батьківщинах Гамсуна і Стріндберґа. Винниченко, як знаєш, могутньо потрясає нашим читачам. Своєю "Соняшною машиною" він зворушив наше мертве плесо. Скільки диспутів у одному тільки Києві! Ти був, чи може чув, як у Будинку вчених на доповідь проф. Перетца прийшло стільки публіки, що мало двері й вікна не виломали, що тільки за допомогою міліції й заяви професора, що він цю саму доповідь про "С.М." повторить тут ще через тиждень, публіка, що напакувала всі коридори і стояла перед будинком,

розійшлася. А що робиться в інших містах? Скупо, але повідомляє преса.

— А ти читав, — не вгавав він, — що в Донбасі одна бібліотека купила 300 примірників "Соняшної машини" і все ж таки за книжкою ще велика черга зареєстрованих. Це в Донбасі! Де, скажи, який письменник мав такий успіх? Біда тільки, що обидва вони десь "далєче", не серед нас. Їхні твори, як гості в нас, а автори — як на тому світі. Правда, Стефаник мав приїхати до нас. Ми чекали і ще чекаємо. То був би подув свіжого повітря. То було б велике наше національне свято.

Коли ця бесіда йшла між нами, я не знав тоді, що Косинка вже кілька років активно листується з Винниченком і знає багато про нього. Про це довідався я тільки тепер, коли заглянув до архіву Винниченка. Це дуже цікавий фраґмент з біографії обох письменників. Я дещо з нього опублікував ("Слово" збірник ч. 2, 1964), але це листування вже давно чекає на свою повну публікацію і коментар.

Вислухавши цей спалах його думок, я, ніби між іншим, кинув: значить не так вже в нас і погано виходить. Хтось вже мусить вигадку Винниченка перетворити в дійсність. Їстимемо тоді соняшний хліб і біди не знатимемо.

На мою іронію він кинув пророчі слова:

— Змушені будемо задовольнятись соняшним, бо насушного не буде. Але жарти жартами, а я, товаришу, песиміст. Щось дуже істотне бракує нам, хахлам. "Людина з глини" — писав колись Павло Григорович. А я хочу, щоб вона була з криці. Але, що варте моє "хочу"?

Ми попрощались на розі Володимирівської і Прорізної. Він пішов просто до Софіївського собору, де недалеко мешкав, а я по Прорізній — до Хрещатика. Зробивши кілька кроків, Косинка раптом гукнув:

— Як зустрінеш Боба (Тенету), то скажи, що я хочу його бачити!

Я мотнув головою на знак згоди, і ми розійшлись.

І розійшлись... навіки. Чи міг я тоді подумати, що через кілька років у невеликому глухому місті північного Уралу — Нижньому Таґілі — прочитаю у "Правді" страшну вістку: Григорія Косинку розстріляно як "терориста-білоґвардійця"?!

Хочу тут занотувати, що це безпідставне убивство чесного й талановитого сина українського найбіднішого селянства вчинено з відома і благословенства влади, яка чомусь називає себе "робітничо-селянською". Сталося це, згідно з "Правдою", 17 грудня 1934 р. у стольному нашому граді Києві. І запам'ятаймо навіки: злочин цей доконала московська Воєнна колегія Верховного Суду в складі трьох, владою узаконених, професійних убивців: Ульріха В.В., Ричкова Н.М. і Ґорячова А.П.

На великому суді історії ці прізвища ще пригодяться.

Валеріян Ревуцький

СМЕРТЬ "АКТЕРА"

На початку серпня в Києві помер визначний актор Віктор Добровольський. Як у більшості випадків, у його некролозі навіть не подано точно дати смерти. Мовляв, лишимо цю проблему на колись майбутнім історикам українського театру. Звичайно, хоч би з погляду елементарної вдячности за всі його відтворені на сцені образи героїв революції, громадянської війни, ентузіястів радянської індустрії та колгоспного будівництва, він заслужив на більш детальну згадку. Але це не входить до головної проблеми автора цих рядків.

Справа в тому, щоб показати, чи витримав актор Віктор Добровольський іспит перед історією українського театру, чи не схибив він з його шляху? Віктор Добровольський же мав усі дані своїм талантом витримати цей іспит перед українським театром у вічність. Дійсно, 43 роки на сценах, і то не на епізодичних ролях, а на головних, включно з ролями в клясичних шедеврах світової драматургії. Його чудові зовнішні дані привели його й до кіномистецтва, отож, зафіксував себе в майбутньому і на екрані.

Але після 43 років служення українській сцені, 1965 р. сталася подія. Добровольський перейшов на сцену Київського театру російської драми, названого з вельможної руки партійних совєтських русифікаторів іменем... Лесі Українки... Тут і стався його "провал" на іспиті перед історією українського театру... Добровольський волів піти зі столичного чолового українського театру до провінційного російського театру. Там він і скінчив свій земний шлях... Що спонукало його? Наказ партії?... Показати себе непартійним більшовиком? Чи продаж себе "за тридцять срібняків"? Правдоподібно, крайній матеріялізм та еґоцентризм мали місце...

Але варто придивитися ближче до його творчого шляху. Про Віктора Добровольського преса не скупилася писати... Він отримав аж дві монографії крім окремих "портретів" про нього. Народжений 23 січня 1906 р. в Одесі він там почав грати

1922 р. у виставах Народнього театру. Перша роля була в п'єсі Леоніда Манька "Нещасне кохання", де недосвічений аматор виконував ролю солдата-серцеїда. Враховуючи його зовнішні дані, з того часу йому саме накидали ролі героїв-любовників, різних своїм соціяльним становищем, національністю, психічним складом, темпераментом, але багато в чому схожих своєю поведінкою, характером переживань, своїми прагненнями та мріями.[1] Коли ж створився Одеський робітничо-селянський театр при місцевій губполітосвіті, то Добровольський перейшов туди.

На одній з вистав звернув увагу на його добрі сценічні дані режисер Василь Василько і запропонував взяти участь у конкурсі до студії Одеського державного драматичного театру. "На іспиті, — оповідає Добровольський, — я почав читати монолог Залізняка з "Гайдамаків" Тараса Шевченка. Раптом Василь Степанович Василько зупинив мене. Я був збентежений. Потім, вистукавши на кришці рояля певний ритм, він попросив мене повторити. Я виконав це. На запитання, чи вмію співати, відповів "ні". Справа в тому, що після одного виступу на сцені, коли треба було мені заспівати, я раптом відчув, що втратив голос. Це було для мене таким шоком, що з того часу я й досі ніколи не співаю. Коли іспит скінчився, Василь Степанович сказав: "Приходьте завтра до театру".[2]

Коли 1926 р. В. Василько був призначений мистецьким керівником Одеської держдрами, то у виставах брав участь і Добровольський. При Одеському театрі було створено студію, яку очолював сам Василько та Любов Гаккебуш — як відомо, обидва ділили раніше все творче життя з Лесем Курбасом в Кийдрамте та Мистецькому об'єднанні "Березіль". Очевидно, вони й вкладали основні засади теорії театрального мистецва з МОБ (Мистецьке Об'єднання "Березіль"), і вони тоді стали основою мистецької творчости Віктора Добровольського. Він був у першому наборі студії і там провів чотири роки, закінчив її, коли вже Василька було переведено на посаду мистецького керівника Харківського Червонозаводського Театру.

---

[1] Йосип Кисельов. Театральні портрети. Мистецтво, Київ, 1955, ст. 318.

[2] Ірина Овруцька. Віктор Добровольський. Мистецтво, Київ, 1976, ст. 10.

Сумісна праця з Васильком тривала аж до 1938 р. В Червонозаводському театрі, де Добровольський перебував до 1933 р., він вже певними кроками починає займати становище в головних ролях. З розгромом "Березоля" в Харкові 1933 р. прийшло й до розформування Червонозаводського театру, що був офіційно критикований за "конструктивізм" зі зміною курса на русифікацію. Частину акторів Харківського червонозаводського театру було переведено до Одеської держдрами, а головну частину з Васильком на чолі було переведено до Сталіно (тепер Донецьк).

Сталінський тоді Український драматичний театр ім. Артема був першим стаціонарним театром у цьому місті Донбасу. П'ять років праці Віктора Добровольського в ньому дуже збагатили його репертуар. Звичайно, з початком різкого русифікаційного курсу довелося грати силу ролей російської клясики та сучасних радянських українських та російських авторів. Між ними й назовну ролю в драмі Олександра Корнійчука "Платон Кречет" (1935), в якій, протягом його праці в українському театрі за його власними словами він "виходив на сцену понад 700 разів". [3] Успіхами позначені: зброяр Іван Свічка, ("Свіччине весілля Івана Кочерги), ролі Буличова та Прохора Храпова, ("Єгор Буличов та інші" та "Васса Железнова" Максима Ґорького), Гай, ("Мій друг" Миколи Поґодіна).

Під час перебування Добровольського в Сталінському театрі його запросили (1935 р.) зніматися у фільмі "Петро І" за сценарієм Олексія Толстого та режисера Володимира Петрова, де він грав каторжника Федьку та прокурора Ягужинського. Про це можна було би й не згадувати в творчій біографії Добровольського, аби не один приклад виняткового головотяпства, що залишився надовго в його пам'яті. "У фільмі є епізод, — оповідав Добровольський, — в якому затоплюють підвали заводу Демидова з каторжниками. Зйомку затоплення дотягли до глибокої осени. Отже, у листопаді на території студії приготували чани і баки з водою — кілька десятків тисяч літрів мали хлинути на нас, 40

[3] Віктор Добровольський. Вміти розповісти про головне, **Український театр,** ч. 5, 1984, ст. 15.

каторжників, які повинні були грати потопаючих. Воду в чани пожежники качали протягом доби... Режисер пояснив суть сцени, скомандував "Мотор", і коли ми почали обережно пробиратися по дошках і колодах, відкрили люки і хлинула вода. Всі ми, збиті з ніг, попадали в воду і почали борсатись у ній, та раптом почули: "Стоп". Все було зіпсовано, бо наші перуки і бороди плавали окремо від нас на поверхні. На другий день все було гаразд, якщо не брати до уваги запалення легенів, яке я підхопив під час ванни на морозі".[4]

1934 р. приніс і перший виступ Добровольського в світовому репертуарі. Він зіграв ролю кавалера Ріппафрата в "Мірандоліні" Карло Ґольдоні, а чотири роки пізніше, 21 травня 1938 р., виступив у назовній ролі "Макбета" Шекспіра — режисура В. Василька, ролю Леді Макбет грала Любов Гаккебуш. Цей третій Макбет, після Леся Курбаса та Івана Мар'яненка, на українській сцені вже не міг носити характеру великої експериментальної вистави, як то мало місце в "Березолі", дарма, що режисером вистави був вихованець МОБ В. Василько. Про це яскраво свідчать знімки реалістичного оформлення вистави (Борис Ердман).

Звичайно, цього реалізму було багато і в грі Добровольського як Макбета. Критика зазначала про велику психологічну наснагу в грі Добровольського в сцені, коли він, після вагань і сумнівів, приймає тверде рішення здійснити вбивство короля. Але також... "емоційно-насиченою була гра Добровольського в сцені появи духа Банко (4-та сцена III дії). Артисту вдалося переконливо передати жах Макбета при появі страшного привиду і разом з тим намагання будь-що оволодіти собою у присутності запрошених на бенкет вельмож. Пойнятий страхом, вигукуючи незрозумілі слова для гостей, він задкував від привиду, піднявши трохи зігнуті руки перед собою і повернувши долоні в бік Банко, наче захищаючись від нього".[5]

В самому інтерпретуванні образу Макбета критика підкреслювала дві його риси: з одного боку — сміливий і

---

[4] Ірина Овруцька. Віктор Добровольський. Мистецтво, Київ, 1976, ст. 33-34.

[5] Ірина Ваніна. Українська шекспіріана. Мистецтво, Київ, 1964, ст. 120.

відважний у боротьбі за свою державу, а з другого — честолюбець, що хоче досягнути необмеженої влади. З одного боку людина, якій не чужі почуття страждання, сумнівів і непевности, а з другого — тиран. Після вбивства короля критика писала, що Макбет-Добровольський з'являвся з двома кинджалами, "які, здавалося, приросли до рук. Він жестикулював ними протягом усієї розповіді про вчинений злочин і, нарешті, встромляв у землю й сам падав біля них. Якби ця гра кинджалами була побудована лише на техніці, вона видавалася б надмірно ефектною. Але вона стала органічним висловом величезного внутрішнього потрясення Макбета". [6]

Успіх Добровольського в ролі Макбета спричинився до його переходу в Київський театр ім. Франка 1939 р., де він перебував 26 років. Тут 1941 р. відбулася його друга зустріч з Шекспіром в ролі Бенедикта в комедії "Багато галасу даремно". Авторові пощастило бачити в цій ролі і Юрія Шумського і Добровольського. Перший був дуже талановитий актор, але в цій ролі Добровольський залишав ліпше враження. Його Бенедикт був людиною життєрадісною, сміливою, гострою, рухливою, з витонченим інтелектом. Він понад усе кохався у свободі і звідціля походила його ненависть до жінок. Він боявся втратити цю свободу...

Треба зустріч Добровольського з Шекспіром сталася 1949 р. у виставі "Дванадцятої ночі", де він грав ролю сера Тобі Белча. Критика найбільш акцентувала в цій ролі у Добровольського риси жартуна й базікала. "Своєю безпосередністю, простотою, широтою своєї натури Тобі у виконанні актора підкреслює життєлюбність людини епохи Відродження" [7] — писав про нього Йосип Кисельов. Нема жадного сумніву, що Добровольський міг би з таким же успіхом зіграти Фальстафа.

В тому ж часі критика занотувала дві ролі Добровольського в сучасному европейському репертуарі. Ними були Джеральд Крофт в драмі Д. Б. Прістлі "Прийшов інспектор" (1946) та Річард Даджен в п'єсі Д. Б. Шова "Учень

[6] Ібідем, ст. 119

[7] Йосип Кисельов, Театральні портрети. Мистецтво, Київ, 1955, ст. 326.

диявола" (1948). Остання, як відомо, з іронією адресована драматургом до тих, хто за лицемірством приховує жорстокість і користолюбство. "Річард" у виконанні Добровольського, цей лицар свободи, овіяний романтичним ореолом, — людина тверезого, іронічного розуму, доброї вдачі, щирого серця. Завзятість, а часом і різкість, поєднується в ньому з душевною м'якістю, відчайдушність з чемністю і ґалантністю. Почуття людської гідности і справедливости диктує йому ненависть до "добропорядних" пуритан з їх звірячим користолюбством, лицемірством і жорстокістю, а також і зверхність до своїх політичних противників"[8], майора Суїнтона та генерала Бергойна.

Не довелося мені бачити Добровольського в ролях Івана Свічки ("Свіччине весілля" Івана Кочерги) чи в назовній ролі п'єси "Богдан Хмельницький" Олександра Корнійчука. Натомість пощастило бачити його в ролі Михайла Гурмана в драмі Івана Франка "Украдене щастя". Його партнерами в ній були Амвросій Бучма (Микола) та Наталя Ужвій (Анна). Особливо присутність першого (значно менш Ужвій) та його призвичаєність до імпровізаційної гри ставили перед Добровольським додаткові складні вимоги. Але, маючи такого талановитого партнера, як Бучма, Добровольський сам втягнувся в лоно імпровізації.

Інтонації і славетні павзи Бучми були досконало засвоєні Добровольським. Це вже можна було спостерігати в сцені раптової появи його Гурмана в хаті Миколи. Переляканий і здивований Микола, жахом охоплена Анна... Але в першій же репліці його Михайла до Миколи, в інтонаціях. як він вимовляє слова вітання, відчувається удавана доброзичливість, зверхність свого становища й глузування. А потім, після короткої павзи кидає слова зі сміхом до Анни, чому вона не привітає його. Скута страхом і передчуттям чогось важливого, вона подає Михайлові-Добровольському руку. Він пристрасно бере її в свої руки, павза, пильно вдивляється в її обличчя і, ... зціпивши зуби... випускає руку. На несміливі слова Миколи про те, що була чутка, що Михайло загинув, Добровольський відповідає з реготом, в інтонаціях

[8] Ірина Овруцька. Віктор Добровольський. Мистецтво, Київ, 1976, ст. 98.

чути глузування, що він помер, приходить з гробу. І знову після павзи говорить іронічно, що він прийшов по душу Миколи. Натішившись жахом, нагнаним на Миколу, він цілковито змінює тон і з гумором оповідає про свої побутові справи.

Розповідь Миколи про повернення додому повз корчму, де сталося вбивство, викликає у Михайла-Добровольського підозріння, що вбивця Микола. Його підозріння переходить у плян дій. Він наближається до Миколи, пильно заглядає йому в обличчя, павза, ходить нервово по хаті... сідає... знову пильно придивляється до Миколи, павза, а потім з інтонацією злобної радости плеще Миколу по плечу і з удаваною ласкою просить його не боятися, бож він лише його гість і нема до чого признаватися.

Запам'яталася остання сцена. Зростає атмосфера напруженого наростання до трагічної розв'язки. І Михайло, і Микола — обидва напідпитку. Сп'янілий Микола плює в обличчя Михайлові-Добровольському, а цей з силою й злобою опускає кулак на його голову. А коли Микола, отямившись, дорікає Михайлові, що не в такий спосіб платиться за його доброту, Михайло-Добровольський вже опанував себе. Він спокійно оповідає і обвинувачує Миколу винним у його особистому становищі. Складається, навіть, співчуття до нього. І є у нього кінцевий плян — потягнути Миколу до суду. Коли ж Микола-Бучма рве наказ про його арешт і хапає жандармський карабін, Михайло-Добровольський спокійно прикрикує на нього і штовхає. Микола падає і, намагаючись підвестися, випадково хапається рукою за сокиру і втоплює її в груди Михайла. Як саме перетворювався Микола-Бучма в іншу істоту після слів Михайла-Добровольського, що "він віхоть, а не чоловік", і яким саме експресивним жестом забивав свого суперника сокирою, то належить до мистецьких досягнень "Березоля" і не було властиве реалістичній виставі "Украденого щастя" в Театрі ім. Франка.[9]

Велику кількість ролей Добровольського в Київському театрі ім. Франка складали п'єси радянських українських та

---

[9] Виставу "Украденого щастя" в Театрі ім. Франка екранізовано 1952 р. в тому ж складі. Фільм програв перед виставою. 54-літня Наталя Ужвій в ролі Анни не переконувала, хоч її партнери, Бучма і Добровольський, лишалися в

російських авторів. Очевидно, між ними, крім згаданих раніше Платона Кречета та Богдана Хмельницького в однойменних драмах Олександра Корнійчука, були й "соцреальні позитивні герої" його інших драм — ідеальні характери шахтарів, державних службовців, військових, організаторів партійного життя й інше, починаючи з матроса Гайдая в "Загибелі ескадри" і кінчаючи головою колгоспу Родіоном Нечаєм у "Над Дніпром". Список ролей у драмах Корнійчука доповнювали танкіст Шолуденко ("Хрещатий яр" Любомира Дмитерка), червоний партизан-селянин Несвятипаска ("Дума про Британку" Юрія Яновського), чи чеський патріот просовєтської орієнтації Юліус Фучік ("Прага лишається моєю" Юрія Буряківського), а в російських драмах від "залізного" комісара Кошкіна ("Любов Ярова" Константина Третньова), до генерала Рибакова ("Іван Рибаков" Віктора Гусєва) та інші. В порівнянні з цим репертуаром українська чи російська клясика займала невелике місце: Сохрон ("Маруся-Богуславка" Михайла Старицького), Городничий ("Ревізор" Гоголя), Лопахін ("Вишневий сад" А. Чехова).

Від 1965 р. Добровольський перейшов до Київського театру російської драми. Три його ролі там найбільше дискусувалися критикою. Ними були: начальник будівництва Литвинов в інсценізації Станіслава Радзинського та Олександра Музіля за романом Бориса Польового "На березі дикім"; відомий болгарський комуніст Георгій Димитров у драмі його співземляка "Перший удар" Крума Кюлявкова та старий грузин Агабо Богверадзе в драмі сучасного грузинського драматурга "Доки гарба не перевернулася" Отіа Йоселіяні. Досить згадуються й такі ролі, як радянський інженер-сталевар Сергій Лихобор, ("Друге побачення" Вадима Собка), науковий працівник Інституту античної культури

добрій формі. Про участь його в клясичному українському фільмі "Кривавий світанок" за новелою М. Коцюбинського "Фата морґана", де він грав Булаву, та у фільмі "300 років тому", де Добровольський грав Богдана Хмельницького, судити тяжко, не бачивши цих фільмів на екрані. Проте, без сумніву, можна ствердити, що українська мова Добровольського в ролі Богдана Хмельницького була краща за Миколу Мордвінова в цій же ролі, що абсолютно не знав її (фільм "Богдан Хмельницький", 1941 р.).

Колесніцин у драмі сучасного російського драматурга Леоніда Зоріна "Добряки" чи епізодична роля голови комісії в драмі Павла Загребельного "І земля скакала мені назустріч".

Впадає в око однобічний репертуар Добровольського в театрі Російської драми. Всі ці ролі належать до пляну "соцреального" напрямку. Добровольського заштамповано в цьому репертуарі. Така його роля, як Літвінов "На березі дикім", відразу викликає порівняння до створеного ним ще раніше в харківському червонозаводському театрі 1933 р. командира виробництва Гая в драмі Погодіна "Мій друг". Добровольський тут повторював її. В порівнянні до тих ролей, що він мав у Київському театрі ім. Франка, де він сягав успіхів в світовому репертуарі від Шекспіра до Д. Б. Прістлі, цей репертуар виглядає яскраво обмеженим та монотонним...

В Київському театрі російської драми йому не давали ролей світового репертуару. Їх грали його російські колеґи-актори. Чи це трапилося лише з Добровольським? Нема жадного сумніву, що такої долі зазнали й інші українські актори, що почавши свою діяльність на українській сцені, перейшли до Київського театру російської драми. Що зіграв там цікавого актор Валентин Дуклер, що перейшов туди з театру ім. Франка? Чи виступив там у світовому репертуарі Дмитро Франько? Чи не трагічно, що він, після своїх успішних виступів в мистецтві українського слова, брав участь у театрі російської драми на виставі-концерті в ролі Шевченка, якого він читав... російською мовою? Чи мав ролі світового репертуару Анатолій Решетченко, що, працюючи в Театрі російської драми, навіть, для "благозвучия", слідуючи шляхами малороса Мини Мазайла Куліша, змінив своє прізвище на... Решетніков?

Можна було б тут іти далі, хоч би в коло солістів Київської опери та назвати імена Оксани Колодуб, Володимира Дідковського, Олександри Бишевської, Бориса Бобкова та інші. Та це не входить в обсяг цього нарису... Ні в "Большом", ні в провінційнім Київськім театрі російської драми Добровольський та його щойно згадані колеґи не зазнали кращої долі. Їх заштамповано в репертуарі "соцреальної"

драми й не дано йти далі..." Хохлам не полагається ходить в князях"...

Але ще в справі Добровольського. Відхід його до Київського театру російської драми радо зустріла російська критика. Російський журнал "Театр" писав про його перший виступ в ролі Літвінова "На березі дикім" : ... "Цей начальник будівництва — красень-людина (повторимо Ґорького), талановитий керівник, що віддав себе людям неподільно. Добровольський "відкрив" Літвінова, але й Літвінов" "відкрив" Добровольського, якого ми знали раніше іншим по виставам Театру ім. Франка. У актора почався новий, знаменний етап творчости". [10] А ось голос відомого українського критика Й. Кисельова: ... "Не будемо дошукуватися причин, чому популярний актор покинув рідну сцену і перейшов до Театру російської драми. Мистцеві видніше. Зрештою, кожен мистець вільний обирати для себе творчі шляхи і творче оточення". [11]

У своїй статті "До голосу сучасника"[12] Добровольський порушив проблему "актора-глини" — маючи на увазі диктат режисера над актором — та картав заштампування, що губить актора, зазначаючи, що це мало місце в Київському театрі ім. Франка. Очевидно, переходячи на сцену Київського театру російської драми, він сподівався позбутися того заштампування. Інакше, сподівався особисто поправити обставини праці для себе самого... А його там заштамповано, законсервовано в одноманітному "соцреальному" репертуарі та й ще поставлено в підрядне становище, чого він не мав в Театрі ім. Франка. А самим переходом засудив себе перед історією українського театру назавжди. В Добровольського в Театрі російської драми почався не новий знаменний етап творчости, а присмерк його мистецької діяльности. Справи його пішли "під гору". Він зробився відомим на українській сцені з **народженням** третього шекспірівського Макбета після Леся Курбаса та Івана Мар'яненка. Він **помер** звичайним "актером" провінційного російського театру.

---

[10] О. Дзюбинская, Нетеатральный месяц май. Театр, ч. 9, 1965, ст. 59.

[11] Йосип Кисельов. Разом з життям. Мистецтво, Київ, 1972, 1972, ст. 405.

[12] В. Добровольський. К сердцу современника. Театр, ч. 6, 1961, ст. 118.

Яр Славутич

СОВІСТЬ ВІКУ

(Поезія Святослава Караванського)

Серед літераторів-правозахисників Святослав Караванський — одна з найколоритніших фігур. Його ім'я овіяне славою послідовного оборонця української мови й культури від накиненого російщення, славою підпільника, що боровся за державну самостійність України, та славою незламного в'язня, що вистояв усі тортури московських таборів каторжної праці, стаючи зразком для інших правооборонців.

Народився С. Караванський 1920 р. в Одесі, де здобув середню освіту і вчився якийсь час в університеті. Підчас другої світової війни "став учасником українського визвольного руху",[1] за що був заарештований 1944 р., після повернення радянських військ, і в лютому 1945 р. засуджений до позбавлення волі на 25 років. Ув'язнення відбував у Мордовії, на Печорі й Колимі, в Магадані на березі Охотського моря та в інших таборах і в'язницях Сибіру. І вийшов переможцем, перебоpовши муки, знущання, поневіряння!

Після більш як 16 років неволі С. Караванського звільняють і він повертається до рідної Одеси. Незабаром поновлює навчання в університеті, включається в діяльну громадську працю та друкує свої поезії, переклади, статті про мову — в багатьох часописах. Уже в шістдесяті роки він мав готовий до друку *Словник рим української мови.* Виглядало так, що цю оригінальну працю мали надрукувати в Києві.

Не погоджуючись із національною політикою Кремля, відкрито виступаючи проти російщення, С. Караванський поринає з головою в широкий рух на захист української мови, пише відкриті листи до урядових органів, домагається

[1] "Біографічна довідка про автора" в книжці *Сутичка з тайфуном,* стор. 183

українських шкіл на Кубані (навіть збирає українські книжки для цього терену) та рішуче стає в обороні невинно заарештованих людей. Одночасно засуджує він таємні (негласні за російською термінологією) суди, нечесність суддів і свідків, вислужництво місцевих опричників і т.п.

1965 р. С. Караванського вдруге заарештовують. Не маючи ніяких доказів незаконних дій, засилають його добувати термін 25-річного ув'язнення. 1970 р., ще до відбуття першого присуду, засуджують непокірного правозахисника на додаткове ув'язнення, в якому він перебуває до 1979 р., коли нарешті звільняють його — після понад 30-річного животіння в московській неволі. Половина життя по в'язницях і таборах каторжної праці! Завдяки т.зв. детантові, дістає він дозвіл — разом із дружиною, також правазихисницею, Н. Строкатою виїхати з Радянського Союзу. Дозволу відвідати Україну, перед еміграцією, йому так і не дали.

Перша книжка С. Караванського, *Сутичка з тайфуном,* побачила світ 1980 р. у видавництві "Смолоскип" в Америці. Тут зібрано поезії, що ходили по руках в Україні й часто потрапляли за кордон, де їх залюбки передруковувала українська преса. Ще в шістдесяті роки журналіст Вячеслав Чорновіл умістив кілька віршів і простору сильветку про поета у своїй книжці *Лихо з розуму,* що — перевезена таємно за кордон — була надрукована в Парижі 1967 р. Розділ про С. Караванського тут найбільший, винятково багатий фактами, — охоплює сторінки 83-170, приблизно четвертину цього "збірника матеріялів", сумлінно складеного та прокоментованого упорядником.

Основна тема *Сутички з тайфуном* — це боротьба відважного правозахисника з тоталітарним, злочинним Кремлем, який, успадкувавши політику царату, систематично нищить поневолені народи, зокрема українську націю, що бореться за самостійність і незалежний розвиток власної культури. Тайфун, московська навала, нищить не лише самобутню духовість України; цей тайфун фізично ліквідує кожного, хто не підкоряється Кремлеві. Як не можна краще, автор ілюструє цю ідею посланням "До совісти віку", що було написане в Явасі 1966 р., вже за другого ув'язнення:

Це не вірш, це не гимн, не ода
І не плід віршоблудних маній,
Це жага, це мольба свободи,
Це смертельника крик останній.

Він стоїть на краю могили
І жде кулі в свій гордий череп,
Дротом руки йому скрутили
Спадкоємці Ягод і Берій.

Він стоїть на краю могили,
А в могилі — на трупах трупи...
Розум людства!
Всетворча сило!
Це на тебе піднято руку!

Пересторога, скерована на адресу "розуму людства", дуже значлива своїм змістом. Одночасно переростає вона в палку інвективу на адресу комуністичного Кремля, стаючи гнівним осудом його народовбивчої діяльности, поширеної на Московщині від горезвісного Івана Лютого аж до "палкіна" Миколи:

Хто дав право за слово правди
Замикати людей довіку?
Хто дав право людей карати
За правдиве, за щире слово,
За любов до сестри, до брата,
За любов до своєї мови?

Звернення до "вільного розуму" — це також послання до вільного світу, Заходу, якому імперіялістична, загарбницька Москва готує те, що здійснила вже в Україні: виморила 7.000.000 хліборобів навмисне організованим голодом у 1932-33 роках, розстріляла чи інакше знищила щонайменше 250 українських письменників, вилучивши з ужитку їхні твори, зруйнувала тисячі українських церков, зліквідувавши священиків, повбивала українських мистців, розстріляла навіть рештки сліпих бандуристів, порозбивавши їхні бандури

об каміння над масовими могилами (свідчення композитора Шостаковича). А чого лише не творить радянська цензура? А як тільки не знущаються тепер над правооборонцями? Саме тому так по-сучасному закінчує автор своє послання:

... бережи свій череп,
Вільний Розуме — Совість віку!
По тобі у космічну еру
Кулеметний вогонь відкрито! [2]

Дуже сильний цей вірш! Із оригінальним епітом до слова "череп". Засвідчено типовий метод убивства, поширений по радянських в'язницях, де саме дротом "скручують" руки. "Спадкоємці Ягод і Берій" — оригінальний, афористичний вислів, що якнайкраще характеризує саме сталінсько-хрущовську добу в московській історії. Кожне слово допасоване. Справді, "прекрасна пластика", як з іншого приводу влучно висловився Микола Зеров. Будучи в обладі цих слів-образів, читач правдоподібно простить авторові неточні рими (череп — Берій; трупи — руку), тим більше, що поряд виступають і напівточні (маній — останній; могили — скрутили), бо опорні приголосні різні, чи приблизні (ода — свободи; могили — сило), у яких різні кінцеві звуки, чи просто безрим'я (віку — відкрито). Та найголовніше те, що сучасний зміст, у конкретних образах, наснажений тут гнівною емоцією. Немає двох думок, зацитовані рядки навряд чи залишать кваліфікованого читача байдужим. Сама анафора в першому рядку так охоплює в міцні обійми, що тримають аж до кінця всього твору, не зважаючи на якісь пропущені строфи, позначені багатьма крапками. Між іншим, поет мав би їх або заповнити, або взагалі не ставити. І без них вірш здається суцільним.

Прототипом послання "До совісти віку" міг бути "Лист до ЦК", написаний ще 1954 р., за першого ув'язнення. Тут автор застосував тонку іронію та вбивчий сарказм, викриваючи фальшивих "апостолів братерства":

---

[2] Святослав Караванський, *Сутичка з тайфуном*, Нью-Йорк — Балтимор: "Смолоскип", 1980), стор. 57-59

Внесіть трохи ясности!
Ви — світового братерства апостоли,
Друзі прогресу, науки, гуманности —
Хто дав вам право на масові розстріли?

Хто дав вам право, знеможених працею,
Волі позбавлених, в'язнів знедолених
Кулями стріти за те, що жебрацькою
Платою ката були невдоволені?

Ви — соціяльних законів прибічники —
Дайте з марксистської точки пояснення:
Хто дав вам право свавіллям пригнічених
В місті Норильську стріляти ув'язнених?

Може, вам шкода зробилося Берії,
Що так майстерно стріляв, не вагаючись,
Й ви почали катувань нову серію,
Танками мирних трудящих вбиваючи?

Ви, що турбуєтесь долею "гнічених"
Негрів, малайців, індусів, що'ж нікуди,
Хто дав вам право вивозити лічених
З Криму татар і калмиків з Калмикії?

Хто дав вам право розбійницьким примусом
Люд з України вивозить мільйонами?
В рабство людей гнати цілими сім'ями —
Це за якими людськими законами?

Ви, що про дружбу народів торочите,
Що ви принесли народам Прибалтики?
В тюрмах Сибіру їх нищити хочете?
Кращої вам не придумати тактики! [3]

Важливо підкреслити інтернаціоналізм С. Караванського.

---

[3] Святослав Караванський, *Моє ремесло* (Лондон: Українська видавнича спілка, 1981), стор. 61-62

Українські правозахисники борються не лише за волю й незалежність України, вони домагаються свободи для всіх народів земної кулі, зокрема для поневолених Москвою, насильно загнаних до Радянського Союзу, штучно-зліпленого на руїнах царської імперії. Однак "Лист до ЦК", майже 100 рядків завдовжки, не справляє такого враження, як послання "До совісти віку". Хоч анафора "Хто дав вам право...?" нагострює осуд, газетна мова та виразні прозаїзми, не перепущені через образність, подають лише голі факти в римованих рядках. Та й багато "рим" навряд чи можна назвати римами: прибічники — пригнічених, примусом — сім'ями... До речі, дактилічні рими не властиві для українського вірша, вживаються вони дуже нечасто, бо нагадують російське віршування.

Зацитовані вище уривки дуже типові для С. Караванського. У них і сила, і слабість поета. Навколо послання можна групувати кращі поезії, напр., "З вірша про Шевченка", "Заповіт", "Роздум перед самоспаленням", "Уночі, коли сном глибоким", що вміщені в *Сутичці з тайфуном,* а довкола листа — більшість віршів із обох збірок, у яких три чверти — сировина. Дуже прикро мені писати ці рядки, але доводиться лише дивуватися, що автор у вільному світі, маючи досить часу на редагування власних творів, так безвідповідально ставиться до написаного. Адже має він і хист, і літературну освіту, і розуміється в мовних питаннях, знає різницю між поезією і прозою. На жаль, не пересіває своїх творів, не відредаґовує їх, не шліфує, пускаючи в світ у тому вигляді, в якому вони були, мабуть у поспіху, написані і принагідно, також у поспіху, передані з табору чи в'язниці через рідкісних відвідувачів.

Не можна не звернути уваги також на деякі разючі мовні дивовижі. Навіщо вживати рідкісно-діялектне "ок'ян" (п'ять разів!) замість загальновживаного і нормативного "океан"? І це не в прямій мові якогось малописьменного дядька, а в мові автора! Нащо творити отакі форми найвищого ступеня прикметників: найдикий *(Сутичка...,* стор. 84, 149), найчесний (80) і т.п. Очевидно ці слова мають бути написані лише так:

найдикіший, найчесніший. Не годиться вживати називний відмінок, за російською мовою, замість кличного (у дужках подаю правильні форми): "Твори, творець!", С., 39 (творче), "О, дощ, ти твориш чудеса!", *Моє ремесло,* 147 (о, доще...), "Умри, любов! Замовкни, доброта!", С. 78 (любове, доброто) та інш. Трапляються росіянізми: "стремління" (С., 29, М.р., 48, 49) замість "прагнення"; "задачить" (М.р., 93) замість "бентежить". Російське "озадачивать" перекладають ще як "дивувати", "спантеличувати". Зрідка проскакують неправильні наголоси: бУло (М.р., 68, 123) та інш. Не бракує виразних прозаїзмів: "і в стосунках" (С., 125); зниження до розмовного рівня у високому стилі: "Щоб дідько взяв злобу й ненависть" (М.Р., 100). Багато разів появляється "натхнення" замість "надхнення" — за правописом 1929 р., що його тут уживають НТШ, УВАН та грамотні редактори. Античного математика слід писати не "Піфагор", а Пітагор. Треба ще згадати, що в кількох десятках разів бракує риски (замість здогадного присудка) перед "це", напр.: "Материнський інстинкт це святиня!" (с., 109)...

Добре, що С. Караванський перекладає з чужих мов, зокрема з англійської. Деякі Шекспірові сонети звучать українською мовою відповідно до першотвору, а Бернсів твір "Всі люди — люди..." має гарні приспіви з обіграними словами "казнащо", "ніщо" і "що" (М.Р., 22). Треба зауважити, що переклади краще виділяти в окремі розділи, а цього не завжди дотримано.

Поезія С. Караванського — це творчість революційного романтика. Не даром він полюбляє Байрона. Посідаючи і хист, і немалий досвід, уміє створити гарні поезії, навіть афоризми, напр., "Якщо у тебе брат — невільник, Ти й сам невільник разом з ним" (С., 45), "Хто душею раб, не буде вільний". Тому є підстави домагатися від нього, щоб він засів за довге обдумування і пройшовся червоним олівцем по всій своїй творчості перед тим, як випускати перевидання. Багато інших поетів кануть у небуття, а правооборонець С. Караванський житиме — і наші нащадки більше цінитимуть отримані у спадщину викінчені, відшліфовані твори, без отих згаданих недоліків.[4]

Автор цієї статті свідомо поминув гумористичні твори поета, про які варто написати окрему статтю.

[4] На деякі з цих недоліків звернула увагу лише Софія Наумович у рецензії на *Моє ремесло в Українському голосі* (2 червня 1982 р.). Інші рецензенти воліли промовчати. Серед важливіших статтей варто згадати такі: Вадим Сварог, "Слово Святослава Караванського", *Свобода*, 15 червня 1982 р.; Микола Климишин, "Про поетичну творчість С. Караванського", *Визвольний шлях*, річник 34, книги 2, 4, 5 за 1981 р. Останній автор продемонстрував своє незнання поетики, називаючи октавами неоктавні вірші й т.п.

Остап Тарнавський

ІВАН КЕРНИЦЬКИЙ

(* 12 вересня 1913 — † 15 лютого 1984)

Іван Керницький — письменник-гуморист своєрідного жанру. У своїх творах, коротких оповіданнях, п'єсах і фейлетонах, він не посягав до глибин сатири, щоб критикувати окремих осіб чи суспільні негативні явища, а радше ставив собі завдання — як самий висловився — "зігнати смуток бодай з одного скорбного серця, чи навіяти погідну усмішку на чиїсь уста". Його літературна діяльність насичена відображенням комічного в поведінці людей і в життєвих обставинах з тим доброзичливим наміром, що його багатство маємо у фолкльорі, в народній творчості. Ця доброзичливість у письменника — це виплив його благородної вдачі, що в кожному бачила приязну душу, істоту — сповнену людською гідністю; це його життєва і літературна філософія, що випливала з глибин гуманного ставлення до людей, спеціяльно тих на низах, широких верств селянства, а згодом і міського простолюддя. Якщо й інколи письменник вдавався до сатири, то ця сатира не була уїдливою-насмішкуватою, а радше випливала з доброзичливої критики, що її пізнавав самий герой, і намагалася направити лихе не нищівним засудом, а радше тихою проповіддю злагоди для добра особистого і суспільного.

Цей свій погідний гуманізм виніс Іван Керницький з рідної хати, з-під селянської стріхи. Він народився в селі Суходолі біля Бібрки, в Галичині, що в час його народин була частиною Австро-угорської імперії, 12 вересня 1913 р. Батьки — незаможні селяни, в яких було, крім Івана, ще троє дітей, мусіли промишляти крамарством. Ще дитиною Івась переїхав з батьками до недалекого села Водники, в тій же Бібреччині, і там мама допомагала крамарюванням. Околиця, в якій народився і виростав Іван — це давнє поселення, відоме ще з княжих часів, недалеко Звенигорода — стародавньої столиці Звенигородського князівства, столиці Галицької землі ще

перед Галичем і Львовом. Тут, у затишші підгір'я Гологорів, життя плило спокійно, але й безвиглядно. Тож коли Івась закінчив місцеву школу, а це була тільки чотироклясна народна школа, що приміщувалась в одній кімнаті, батьки задумали післати кмітливого хлопчину на дальшу науку до Львова. Так уже малим хлопцем письменник вростав у міський побут і потім використав його у своїх оповіданнях, разом із сільським побутом, що лежить в осередку його творчости. Примістившись "на станції" у сторожихи на Городецькому передмісті у Львові, він покінчив народню школу імени Б. Грінченка, а далі вчився в торговельній школі, задумуючи здобути фаховий вишкіл у торгівлі.

Але вже від дитинства притягало його не купецтво, а письменство. Ще школярем він почав складати короткі оповідання і списував їх у саморобну записну книжечку, що її зложив з різнородних листків паперу і зчепив ниткою, та ще й прикрашував ці оповідання рисуночками. Одного разу таке коротке оповідання, прикрашене рисунками, надійшло поштою до редакції Українського Господарсько-Кооперативного Часопису, що його редакторами були відомий поет Роман Купчинський, який вславився теж як фейлетоніст під псевдонімом Галактіон Чіпка, та новеліст Василь Софронів-Левицький. Оповідання було надруковане у тому ж часописі і цей дебют молодого автора був вдалий. Молодим автором зацікавились у літературних колах у Львові та й йому навіть пощастило, бо отримав "посаду" в концерні "Українська преса", що її власником був Іван Тиктор. Це була малоплатна і маловідповідальна праця: йому доручили збирати короткі новинки, але вона давала молодому письменникові дорогу в літературне життя. Вже в 1934 р., в тому ж концерні Івана Тиктора, вийшла книжка оповідань Івана Керницького під назвою "Святоіванські вогні" —перша збірка оповідань з селянського побуту.

Критика похвально прийняла цей дебют молодого автора та виводила його письменницький родовід від "Покутської трійці", цебто від творчости трьох письменників — уродженців Покуття: Василя Стефаника, Леся Мартовича і Марка Черемшини. Цих трьох письменників споріднювало не тільки

їхнє селянське походження, приятелювання і радикалізм політичної думки, але й мистецькі засоби. Це представники нової селянської інтеліґенції, котрі бажали вивести українське село з темного забуття на поверхню життя і в літературному і в політичному аспекті. Герой їхніх творів — це вже не підмальований народницькою ідилією персонаж, але жива людина, що хоче жити повним життям, з усім багатством душевних переживань. В їхніх творах селянський побут відбитий не тільки соціяльними проблемами, але й широкою палітрою духового життя селянина з усім багатством фолкльорних притаманностей і психологічного нашарування. Манера, що її випрацювали ці три письменники, знайшла багато наслідувачів і один із них, чи не найталановитіший, —це Іван Керницький. Та у Керницького слідні ще й впливи інших письменників старшого покоління; передусім Осипа Маковея, який поєднував письменницьку діяльність із журналістикою і запрезентував себе як майстер короткого фейлетону, що згодом став головним жанром Керницького, тоді вже під псевдонімом Ікер, та не менш слідний у нього повний внутрішнього спокою і сердечної теплоти ліризм Богдана Лепкого.

Іван Керницький скоро збагнув головну прикмету свого таланту — свіжий і щедрий гумор, уміння спостерігати людей і їхнє життя "прижмуреним оком", як казав Осип Маковей, і став використовувати його у своїх творах. Тут не можна поминути і безпосереднього впливу, що на молодого автора мусів мати сусід по редакційній кімнаті, широко обдарований мистець і письменник, гуморист-карикатурист Едвард Козак — ЕКО. Керницький відчув у Козакові близьку, приязну душу та почав скоро "зизувати" спершу до "Зиза", а далі до "Комаря", популярних сатиричних видань, що їх редаґував Козак у Львові.

Вже наступна збірка, що вийшла друком у тому ж концерні Тиктора в 1938 — після того, як Керницький відбув військову службу в польській армії — під назвою "Мій світ", збагачена прикметним Керницькому гумором. Тут, під впливом "Покутської трійці", короткі оповідання з селянського побуту — живі картини з життя галицького селянина з повним

використанням мелодійности народної мови і фолкльорного багатства, підправлені домішкою легкого свіжого гумору. На добрих зразках своїх попередників Іван Керницький зумів створити свій власний стилістичний кольорит, яким заговорив оригінально і по-мистецьки. Розглядаючи людей і події наче хронікар, він бачить перш за все просту, звичайну людину, бачить життя з безпосередньої обсервації, підкреслюючи в ньому ті моменти, що можуть зацікавити, зворушити і викликати погідний настрій. Перший цикл творчости замикає книжка "Село говорить", що вийшла друком у виданні Спілки Письменників у Києві в 1940 р. та є в більшості передруком оповідань з двох попередніх збірок.

Наступна книжка появилась уже в еміґраційних обставинах. Збірка оповідань "Циганськими дорогами", що вийшла друком у Мюнхені в 1947 р. — це картини з життя скитальців, такі ж безпосередні і сердечні і з тим самим ласкавим гумором, що його вживає автор не для того, щоб висміяти, але радше викликати співчутливу усмішку у читача. Це розповіді про буття звичайних людей, що їм, як і авторові, довелось скитатись по таборах переміщених осіб, переживаючи трагічні і трагікомічні ситуації в чужому середовищі серед несприятливих обставин. Нова книжка "Перелетні птахи" вийшла друком вже на американській землі, куди Керницький переїхав з іншими переселенцями, у видавництві Юрія Тищенка в Нью-Йорку в 1952 р. І тут короткі оповідання заправлені легким гумором, що розказують про нові переживання переселенців. Ті самі герої — прості звичайні люди, що їх перше побачив Керницький у рідному селі, пізнав їхню долю і душу та й перевів їх через переживання скитальщини, щоб їх, мов тих перелетних птахів, зустріти знову на американській землі у змінених обставинах. Так Іван Керницький описав у своїх творах три періоди життя свого покоління. Гумореска, що поволі змінилася у короткий фейлетон, бо таке було запотребування для преси, стала головною формою вислову письменника. З приїздом до Америки він почав писати фейлетони до щоденника "Свобода", як теж відновив безперервну співпрацю з давнім приятелем Едвардом Козаком, який, по старій традиції, почав

видавати гумористично-сатиричний журнал "Лис Микита". Співпраця цих двох майстрів гумору і сатири дозволила втримати в еміґрації сатиричний журнал, що вже понад три десятки років безперервно виходить. При всьому навантаженні фейлетонами, що їх написав Керницький понад півтори тисячі, він знаходив ще й час для справжньої письменницької праці. Вже в Америці письменник написав гарне оповідання "Стара газета", не без впливу американського письменника О'Генрі, який теж був зв'язаний працею в газеті, та й інші оповідання з нового побуту, а теж і повість "Герой передмістя" з деяким впливом Конан Дойля.

Іван Керницький не обмежився тільки до жанру оповідання. Він — автор багатьох куплетів, співомовок, епіграм і дотепних дописів. Ще в перших роках творчости він зацікавився сценою і почав писати сценічні картини і п'єси. За драму "Сіль землі" він отримав нагороду Українського видавництва в 1943 р. Успіх мала його драматична картина з життя Івана Франка "Малий Мирон", як і такі побутові сценічні картини, як "Листопадова ніч" чи "Яворівський решетник". Окрасою його творчости для сцени є п'єса "Король стрільців" (перша назва "Муза на офсайді"). Цю п'єсу виставив був театр "Заграва" під режисурою Володимира Блавацького ще до війни. В переробленому вигляді, з куплетами, вона йшла на сцені вже в Америці в репертуарі театру "Заграва" в Торонті, як музична комедія, і то з великим успіхом. Йосип Гірняк вивів на сцені п'єсу Керницького "Тайна доктора Горошка", вже з еміґраційного побуту, як і сценку "На ріках вавилонських". Керницький перелицював для нового театру комедію Кропивницького "Пошились в дурні", як і підготовив інсценізацію деяких творів Хвильового, що теж були виставлені на сцені Йосипом Гірняком.

Та найбільшу увагу приділяв Іван Керницький своєму вибраному жанрові — короткому оповіданню, в якому він дійшов майстерности. В 1973 р. під фірмою Об'єднання Українських Письменників "Слово" вийшла друком добірка найкращих оповідань Івана Керницького під назвою "Будні і неділя". Критик Галя Горбач у рецензії, вміщеній у журналі "Сучасність", писала, що в цій збірці Керницький зумів

відтворити життя "маленьких людей, і то людей старого українського Львова, як і еміґрантів-вигнанців у таборах післявоєнної Европи та їхні мандрівки, і врешті життя на поселеннях в заокеанських країнах". Тож Іван Керницький списав неначе хроніку життя української людини, починаючи від важких років передвоєнного часу, почерез мандрівку "циганськими дорогами" скитальщини й далекий вистриб "перелетними птахами" та поселення за океаном. Хроніка життя цього незвичайного періоду — списана в оповіданнях Керницького, як і в його сценічних творах, а передусім у фейлетонах, що втішалися великою популярністю і здобули авторові загальне визнання і любов великого гурту читачів.

Іван Керницький, не зважаючи на слабе здоров'я, що його не опускало від часу невдячної служби у війську, про що він не любив ніколи розповідати і навіть згадувати, знаходив час і на громадську роботу. Він був діяльний у Відділі Українського Народного Союзу, в якому його вибрали головою, він був активний в Літературно-мистецькому Клюбі в Нью-Йорку, а найбільше праці вклав у свою письменницьку організацію — Об'єднання Українських Письменників "Слово". Його ім'я стоїть поміж іменами кільканадцяти письменників, що були засновниками цієї організації. Від самих початків він був членом Президії "Слова" та одним з ініціяторів літературного допомогового фонду при Об'єднанні. Довгі роки він очолював цей фонд і намагався знайти можливість нести допомогу тим колеґам, що цієї допомоги потребували, разом із своїм приятелем письменником Миколою Понеділком, з яким зв'язувала Керницького також співпраця у спільних виступах і роз'їздах з літературними програмами. За їх працю Президія ОУП "Слово" назвала літературний допомоговий фонд їх іменем, що офіційно має назву Фонд імени Миколи Понеділка й Івана Керницького.

Поховали Івана Керницького на цвинтарі-заповіднику в місцевості Бавнд Брук недалеко Нью-Йорку побіч могили його колеґи і друга Миколи Васильовича Понеділка.

Дмитро Чуб

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

(90 років з дня народження)
(1895-1985)

Однією, мабуть, чи не найвидатнішою постаттю в українській літературі цього століття не тільки серед неоклясиків, а й серед сучасних творців мистецького слова був і залишається незабутній Максим Рильський. Він автор більше 60 окремих збірок поезій. По його смерті в його архівах виявлено понад 2 тисячі назов першодруків, його твори виходили 112 разів українською мовою, 53 рази — російською та багато разів у перекладі іншими мовами. За його редакцією вийшло 400 різних видань, а про його самого зібрано понад 500 праць та розвідок.

Максим Рильський перекладач з кількох мов світу, великий знавець театрального мистецтва, автор багатьох літературознавчих розвідок, передмов, а також палкий оборонець української мови й культури. Всього, що він зробив доброго для України, тяжко перелічити, дарма, що у своєму житті він зазнав під час сталінського терору багато злигоднів і після півріччного ув'язнення до кінця життя приневолений був писати на завдання влади, а не те, що йому хотілося, хоч ще в 1921-му році він писав:

... А я б хотів у тиші над вудками
Своє життя непроданим донести.

Та ці мрії розтоптали життєві обставини, підпорядкувавши його творчість своїм вимогам, не даючи іншого вибору. Така доля спіткала багатьох творців літератури в умовах підрадянської дійсности. Тож і перед Рильським стояло питання руба: або піти на смерть шляхами своїх спільників-неоклясиків, як Микола Зеров, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, або віддати більшість своєї творчости державній пропаґанді, звеличанню соціялістичної дійсности, вихваляти Московщину, а одночасно

робити щось корисне і для української культури. І він пішов цією дорогою.

Народився Максим Тадеєвич Рильський 19-го березня 1895 року. Його батько Тадей, як подає в своїй розвідці літературознавець Юрій Лавріненко, був сином багатого польського пана Розеслава Рильського і княжни Трубецької, про що тепер умисно замовчують. Один з його предків у 17 столітті був київським міським писарем. Молодий Тадей, батько Максима, почув з уст свого діда й записав таке оповідання про те, що він був учнем Базиліянської школи під час взяття Умані гайдамаками 1768 року. Прив'язаний для розстрілу до стовпа, 14-літній хлопець почав співати "Пречиста діво, мати руського краю"... Здивований гайдамацький отаман, почувши це, помилував не тільки малого шляхтича, а й усю групу засуджених на смерть євреїв і поляків. Тадей записав і опублікував це дідове оповідання в ж. "Київська старина" з приміткою: "для уразумения современности и некоторого предвидения будущего".

Згодом сталася, як пише Лавріненко, "прекрасна авантюра", яка повернула круто миттьовий шлях Тадея Рильського і його друзів. Голова київської громади польських студентів університету св. Володимира Тадей Рильський разом з Володимиром Антоновичем та групою інших польських студентів-аристократів публічно заявили, що вони не поляки, а українці. І що їхній обов'язок перестати бути паразитами на тілі народу, вивчити досконало мову, культуру й історію України та віддати все своє життя нації, серед якої живуть. Польські шляхетські кола, що були панами Правобережної України, прокляли відступників, назвавши їх "хлопоманами".

А за офіційними відомостями, батько Максима Рильського був поміщиком, відомим етнографом, культурним діячем, а мати — селянка. Батько ще в 1860 році відмовився від дворянства, створив у себе в будинку школу для народу й сам у ній учителював. Помер він у 1902 році, а семирічний Максим залишився жити у батькового друга, видатного композитора, батька української музики — Миколи Лисенка. Писав вірші Максим ще з дитинства, а друкуватися почав у "Літературно-науковому вісникові".

Дуже показовим є те, що його перша збірка віршів вийшла

з друку, коли йому було тільки 15 років. Це, здається, в історії української літератури наймолодший автор власної збірки. Пригадаймо, що Леся Українка випустила свою першу книжку, коли їй було 21 рік, Іван Котляревський, коли мав 28 років, Іван Франко — в 20 років, Тарас Шевченко — коли мав 26 років, Іван Нечуй-Левицький — маючи 27 років.

Освіту Максим Рильський здобув у Київському університеті. Деякий час учителював по сільських школах, а пізніше — в середніх і вищих учбових закладах Києва.

Говорячи про творчість, варто підкреслити, що чимало інших поетів, вийшовши на літературну арену й спершу голосно блиснувши своїми першими віршами або першою книжкою, пізніше починали занепадати, поволі сходити з свого літературного парнасу зовсім або переходили на прозу. Не так сталося з Рильським. Починаючи від першої збірки поезій, що звалась "На білих островах", яка вийшла в 1910 році і яку всі літературні табори зустріли прихильно, хоч дехто й згадував про деякі недоліки, називаючи її "дитячою збіркою", Рильський протягом усього свого життя в творчості йшов все вгору та вгору. До 1926 року він видав уже 6 збірок. При чому цікаво, що в 1918 році, коли Україна була самостійною, хоч і тривала війна, він випустив 2 збірки "Під осінніми зорями" та "На узліссі".

Перша його збірка віршів "На білих островах" ще мала впливи символістів, а вже друга — "Синя далечінь" — характерна високою майстерністю, ясним змістом, малювничими епітетами, суворою послідовністю думки. Уже в 1911 році Рильський писав як зрілий поет:

На білу гречку впали роси,
Веселі бджоли одгули,
Замовкло поле стоголосе
В обіймах золотої мли.

По виході дальших збірок поезій всі побачили, що в особі Максима Рильського українська література має неперевершеного лірика, з яким може змагатися хіба один Олександер Олесь із сучасників. Уже в 1918 році Рильський друкує досконалі поезії, в його рядках бринять перші почуття

кохання, б'ється пульс молодости й вабить ніжними рядками кожного:

Яблука доспіли, яблука червоні!
Ми з тобою йдемо стежкою в саду.
Ти мене, кохана, проведеш до поля,
Я піду — і, може, більше не прийду.

Вже й любов доспіла під промінням теплим
І її зірвали радісні уста, —
А тепер у серці щось тремтить і грає,
Як тремтить на сонці гілка золота.

Гей, поля жовтіють і синіє небо,
Плугатар у полі ледве маячить...
Поцілуй востаннє, обніми востаннє.
Вміє розставатись той, хто вмів любить. (1918 р.)

Максим Рильський — один з п'ятірного ґрона неоклясиків, чудовий знавець найтонших нюансів української мови, що написав тисячі ліричних рядків, що переклав з інших мов понад 250 тисяч рядків поезій, знав таємниці людської душі і вмів їх вимовити в ясних прозових рядках, які відразу лишаються в пам'яті читача чи слухача. Ось одна з його перлин ліризму:

На мосту, над темною водою
Ти ішла. Летів і танув сніг.
Кволі верби віяли весною,
Вітер грав у свій пустинний ріг.

Очі сяли, як свічки гарячі,
Груди несли нелюдську жагу,
А сліди були такі дитячі
На брудному, сірому снігу.

Вибивалась бідна волосинка,
Біла хустка плакала в імлі,—
І здавалось: розтає сніжинка,
Розтає сніжинка на землі.

(1925 р.)

В такому маленькому вірші так мальовничо Рильський показав і погоду, і обставини, і постать молоденької дівчини, що лишала дитячі сліди на снігу, коли її палке кохання та переживання пломеніли на тлі осени. І таких поезій він має сотні. В них і пейзаж, і доля людини, і портрет особи, підкреслені рисами контрасту, і уосіблення осени.

На бур'яни, облиті жовчю,
Холодна мжичка миготить,
І осінь скалить зуби вовчі,
І дуб заковується в мідь.

Дитя, збираючи кислиці,
Наступить на колючий глід.
О серце, серце, чи присниться
Дитячий біль минулих літ.

Максим Рильський, як і його спільники-неоклясики добре знали латинську, грецьку, французьку, німецьку та польську мови; прекрасно орієнтувалися в літературі, історії й житті Заходу, часто брали теми з античного чи західньоевропейського життя для своєї творчости. Особливо багато писав на ті теми Микола Зеров, але і в Рильського зустрічаємо низку поезій з тієї тематики. Уже в книжці поезій "Синя далечінь" Рильський писав:

На світі є співучий Ланґедок,
Цвіте Шампанню Франція весела,
Де в сонці тане кожний городок
І в виноградах утопають села.

Десь є Марсель і з моря дух п'янкий;
Десь є Париж, дух генія й гамена;
Десь жив Доде, гарячий і ясний;
Десь полювали милі Тартарени.

Десь острів є, що осіяв Шекспір,
Де Діккенс усміхався крізь тумани,
В борах сибірських виє дикий звір,
Серед Сагари плинуть каравани.

О світе мій! О дальній сміх дівчат,
Що рвуть солодкі ґрона винограду!
Благословен хай буде виноград,
Осінній витвір весняного чаду!

Але такі поезії зазнавали великого обстрілу з боку критиків, і цей вірш не увійшов до повоєнних збірок поезій Рильського. А особливо мали нападки рядки з поезії "Суниці", яку він написав у 1920 році, коли кругом панували злидні, руїна і безвихідь:

Ти випив самогону з кварту
І біля діжки в бруді спиш —
А там десь голуби, мансарди,
Поети, сонце і Париж.

На ті нападки Максим Рильський рідко відгукувався, але в поемі "Сашко" він згадує про них так:

Той клясицизмом очі коле,
А той рибальством допіка...

А відомо, що неоклясики орієнтувалися на кращі зразки поетичної Европи та античного світу, а обставини вимагали орієнтуватись на Москву і писати про сучасність. Але Рильський у цій же поемі згадав і про сучасних поетів кількома рядками:

З Сашка не виросло поета,
Хоч він і міг би бути ним.
Та знов таки: поетів досить,
А книжки, щоб читать, — кат-ма,
І надаремно серце просить
Хоч би... маленького Дюма...

А спільник Максима Рильського Микола Зеров на часті нападки критиків і цькування відповів напасникам у сонеті "Суниці":

Отак би тут упасти край дороги,
Примкнувши вії, і хоча б на мить

Від псів гавкучих солодко спочить,
Од ницих душ, підступства і тривоги...

Він написав його в 1934 році, але наступного року його заарештували й вислали на загибель на Соловки.

Але в творчості Максима Рильського бачимо не тільки захоплення красою природи чи античними темами, багато з його поезій пройняті глибоким філософським змістом, красою людської душі. В одній з таких чудових поезій про жіночу красу він писав:

Краса не в лініях, не в тонах, не в поставі;
Це повів, риска це, це промінь здалеки,
Що раптом промайне і спалахне в уяві, —
Нараз освітливши події та віки, —
О! Це не стан гнучкий, не коси кучеряві, —
Це жест покірної чи гордої руки,
Це те, що сниться нам, розбуджуючи зо сну,
Що радість нам дає і разом тугу млосну!

Краса! Збагнуть її — це сонце погасить!
Схилімо голови, стулім уста суворо,
І наймудріший там хай никне і мовчить,
Де подив, як огонь розкрилюється вгору,
Де крізь метелицю одна єдина мить
Горить розкритому, засліпленому зору,
Де ранить блискавка серця своїм мечем,
Де сльози радости мішаються з плачем!

Так вільніше міг писати Максим Рильський до 1929-30 років, а потім уже над Україною нависала хмара голоду, репресій, масових арештів. Заборонили видавати аполітичний "Універсальний журнал", що скорочено звався "УЖ", зліквідували літературну організацію ВАПЛІТЕ, де були найкращі письменники, закрили організацію Пролітфронт і журнал, що виходив під цією ж назвою. У 1931-му році, першого з неоклясиків заарештували Максима Рильського.

Він пробув у в'язниці шість місяців. Розповідають, що слідчий йому порадив написати текст для "Пісні про Сталіна". Він це зробив, і його випустили, а "Пісню про Сталіна"

передавали тоді по кілька разів щодня. Але матеріяльний стан Рильського тоді не покращав. Надходили ще гірші часи — голоду й арештів. Першого грудня 1934 р. радіо повідомило про вбивство Кірова, першого секретаря комуністичної партії Ленінградської области. Тієї ж ночі в будинку "Слово" в Харкові, де жили письменники, заарештували Остапа Вишню, Григорія Епіка, Олексу Слісаренка, Валер'яна Підмогильного, Валер'яна Поліщука, Володимира Ґжицького, Олеся Досвітнього, Миколу Вороного. Виїзна сесія воєнної колеґії Верховного суду Союзу РСР під головуванням В.В. Ульріха розглянула в Києві справи 37 підсудних, обвинуативши їх в організації терористичних актів проти працівників радянської влади. Керуючись ухвалою Президії ЦВК Союзу РСР від 1-го грудня, 28 осіб були засуджені до розстрілу.

Всі закиди письменникам були брехливі, включно з тим, що в них були знайдені револьвери й ґранати і що більшість їх прибула до СРСР з Польщі та Румунії. Так Москва використала вбивство Кірова для терору й знищення багатьох українських письменників, хоч Кірова забив з пістоля член партії Леонід Ніколаєв через жінку, до якої залицявся чи відбив у нього Кіров.

В якому матеріяльному стані жив тоді Максим Рильський бачимо з того, що одного дня у 1933 році він прислав до видавництва "Література і Мистецтво" до Харкова телеграму "Голодую, вишліть гроші". Йому належав гонорар за твори. Але не вислали. Тоді він приїхав сам до Харкова, та грошей не дістав. Рильський був змарнілий, а одяг пошарпаний. Він не мав навіть грошей, щоб купити квиток на поїзд до Києва. Тоді зайшов до Миколи Куліша і цей допоміг Рильському в його біді. Коли син Куліша Володимир запитав батька, хто то заходив, Куліш відповів: "Цей чоловік дуже бідує, але це найкращий наш поет Максим Рильський. Він приходив позичити грошей, щоб повернутися до Києва".

Тільки по виході з друку збірки поезій Рильського "Знак терезів" (1932) ставлення до нього трохи змінилось, але тоді всі побачили, що він почав служити неправді: у збірці було вперше поміщено чимало суто пропаґандивних віршів. У 1933 році вийшла велика поема "Марина" і так трохи не щороку

з'являлися друком нові його видання з великою даниною обставинам.

Розповідали, що десь у 1934-му році Рильський знову був на списку до ліквідації, коли першим секретарем був Назар Каганович, але щось сталося, що він лишився на місці. Треба підкреслити, що поруч данини обставинам, Максим Рильський писав і вартісні праці. У час наступу русифікації він пише два вірші на тему української мови. Перший — "Мова" починався так:

Як паросць виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде... 1956 р.

Другий вірш він написав у 1958-му році під назвою "Рідна мова", він починався рядками:

Як гул століть, як шум віків,
Як бурі подих, — рідна мова,
Вишневих ніжність пелюстків,
Сурма походу світанкова,
Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу,
В ярмо хотіли запрягти
Її, як дух степів, гарячу,
І осліпити, й повести
На чорні торжища, незрячу...

Тож у ті часи, мабуть, ніхто не віддав стільки уваги українській мові, її обороні перед русифікаторами, як Максим Рильський. Більше того, у 1942 році він пише поему "Жага", яку присвячує Україні. Певно, що тоді, коли лютувала війна, як Сосюрі можна було написати вірш "Любіть Україну", так і Максим Рильський мав можливість написати поему "Жага", яку починає рядками

Тебе від ніжного світанку
Аж по останні смертні дні —
Не як дитя, не як коханку

І навіть не як матір — ні! —
Тебе ношу я в грудях темних
І в невсипущому мозку,
Мою найкращу з дум наземних,
Жагу й любов мою палку...

І закінчує свою поему рядками, які й сьогодні можуть бути актуальними:

І вірю, нене, до загину,
Що зійде промінь у долину,
Неначе шабля золота, —
І в заповідану годину
В прозору тишу голубину
Ти зійдеш, рідна, із хреста.

Ці рядки говорять самі за себе, у них вкладено душу, патріотизм до справжньої України. Цей твір подибуємо тільки в одній збірці 1965 року. Його намагаються забути так, як не згадують тепер Сосюриного "Любіть Україну", за який по війні його навіть і критикували, бо де ж пак Сосюра осмілився написати дівчині, що "Коханий любить не захоче тебе, коли ти не любиш Вкраїну".

Максим Рильський великий знавець всіх поетичних форм, в його доробку бачимо і невеличкі ліричні малюнки, і філософські міркування, і безліч поезій, присвячених діяльності діячів літератури і мистецтва, як Іван Франко, Тарас Шевченко, Марія Заньковецька, Панас Саксаганський, Леся Українка. Присвятив він поезії білоруським поетам Якубові Коласові та Янці Купалі, бандуристам Остапові Вересаєві, Єгорові Мовчанові, композиторам світової слави — Шопенові й Бетговенові. Написав книжку "Про мистецтво", де є розвідки, а часом і поезії про Миколу Садовського, Марка Кропивницького, О. Довженка, Миколу Лисенка, Гулака-Артемовського, Левка Ревуцького, Шекспіра, Адама Міцкевича, Б. Сметану та інших. На жаль, цю вартісну книжку видали всього тиражем 1500 прим. для 60 тис. книгозбірень України.

Крім цього, Максим Рильський видатний перекладач, який своєю працею проклав дружні мости між Україною і

Францією, Польщею, Сербією та іншими народами. З польської мови він переклав відомий клясичний твір А. Міцкевіча "Пан Тадеуш", за що дістав від польського уряду медалі й нагороди, з французької — Мольєра "Мізантропи" та відому "Орлеанську діву" Вольтера, а також — антологію французької поезії, з сербської — епічні пісні, кілька поем Пушкіна і наше невмируще "Слово о полку Ігоревім"; разом з П. Карманським переклав "Божественну комедію" Данте. Завдяки своїм майстерним перекладам та знанням багатьох мов Рильський здобув великі признання серед культурних діячів різних країн. Досить сказати, що його твори між 1944 і 1964 роками друкувалися в Польщі в перекладах польською мовою у 76-х часописах та журналах, не рахуючи окремих видань. Видали в Польщі й "Вибрані твори" Максима Рильського, куди увійшло 138 поезій.

У 1943 році він стає членом Академії Наук України, очоливши Інститут Фолкльору та Етнографії. За його редакцією вийшло багато видань про українську старовину, про наші пісні та думи, про славетних кобзарів. Він — автор багатьох передмов до творів наших клясиків та співробітник Інституту мовознавства.

Після смерти Рильського, у 1964 році, радянська преса писала, що мають видати 20 томів творів Рильського. До речі 10 томів вийшли в 1960 році. Але минуло понад 20 років і лише тепер почали появлятися перші томи двадцятитомника.

Крім цього, слід згадати, що Рильський навіть в жорстокі сталінські часи виступав в обороні арештованих письменників. Завдяки йому реабілітовано низку знищених письменників або тих, що були на засланні, як Миколу Вороного, померлого на еміґрації Олександра Олеся, Миколу Зерова, Павла Филиповича та Михайла Драй-Хмару.

Порівнюючи з видатним російським поетом Пушкіном, Максим Рильський був надзвичайно скромною людиною. Пушкін, запозичивши тему у француза Ляфонтена, написав вірш "Пам'ятник", де з самозакоханістю писав:

Я памятник себе воздвиг нерукотворний,
К нему не зарастет народная тропа...

А Максим Рильський, ніби протиставляючи Пушкінові свою скромність, писав у подібному вірші:

Я пам'ятник собі поставив нетривалий —
Не з міді гордої, не з мармурових брил.
Скупі слова мої, що на папері стали,
Укриє завтра пил...

Пушкіна в Росії й досі малюють як жертву царизму, але в його щоденнику у виданні "Пушкин в жизни" читаємо з його щоденника, як він бідував: "Ігрaл в карти, проіграл 10 тисяч". І це за одну ніч! А з біографії нам відомо, що з волі царя Пушкінові дали 30 тисяч карбованців допомоги. А Рильський дійсно був жертвою радянської влади: він не тільки відбув 6 місяців ув'язнення, а жив часто в злиднях і страху, голодуючи й поневіряючись. Пушкіна ніхто не змушував писати того, чого він не хотів, а Рильського зламали духово, зробили з нього раба, який мусив писати на завдання партії й уряду те, що їм захочеться.

Чи ж можемо ми і чи маємо на це право викинути Максима Рильського з числа тих, кого ми згадуємо з пошаною? На мою думку, хоч Рильський і став жертвою, та все ж залишив нам велику й неоціненну спадщину, яка служитиме нашому народові довгі роки. Коли викинути з літератури Рильського, тоді треба викидати всіх письменників, що жили і творили за радянської влади. Але серед них, як бачимо й по творчості Рильського, є чимало талановитих і вартісних, творчість яких має вартість і для майбутнього.

У передмовах до творів Нечуя-Левицького доводилося читати, що він націоналіст, але "з його творів ми беремо те, що для нас лишається вартісним щодо змісту й мистецької сторони". То чи ми мусимо бути гіршими за тих теоретиків соцреалізму? Пропаґандивна полова одвіється з часом, а вартісне зерно з творчости кращих наших письменників залишиться в нашій скарбниці.

ЛЕҐЕНДИ ПРО МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

У своїх спогадах про Максима Рильського Борис Антоненко-Давидович згадує, що великий поет лишає по собі

не тільки поезії, що надовго переживають автора, а й спогади. Але і спогади є різні: цілком побудовані на реальних речах, на дійсності, а інші ходять поміж людьми і в тих спогадах справжнє переплітається з вигаданим і тяжко відрізнити, де дійсність, а де людська фантазія. Але і в такому домальованому людською уявою спогаді є частка правди.

І Антоненко-Давидович почув аж від двох осіб на селі про М. Рильського перекази-легенди, в яких розповідалось те саме. Проте Максим Тадейович ніколи сам не розповідав нікому про подібні випадки, лише один перекладач згадує, що щось подібне розповідав йому Рильський, як його хтось пограбував на початку революції.

Як відомо, батько Рильського, Тадей, був дрібномаєтковий шляхтич. Він мав гарний будинок і садибу в селі Романівці, де й одружився з простою селянкою. Жили вони добре з місцевим населенням, приятелювали з багатьма й кумували. Максим Тадейович, якому в революцію було ще 23-24 роки, теж мав уже двох хрещеників, до яких інколи заходив побалакати.

Але революція трохи затьмарила ті добрі взаємини. Як не як, а Рильський був поміщик. Максим, якого застукала зима 1917 року в засніженій Романівці, бачив ночами заграви віддалених пожеж на поміщицькихся фільварках. Помічав він часом косі й заздрісні погляди селян на їхній панський будинок. І Максим Тадейович вирішив для більшого спокою й безпеки податися до Києва, ніж дратувати своєю присутністю селян, живучи в порожньому будинку.

Щоб не казали селяни, що пан тікає з села, він вирішив вирушити вночі і не до ближчої залізничної станції Попільні, де могли трапитися люди з його села, а до Фастова, щоб там сісти на київський поїзд. Його кум погодився відвезти його, і темної ночі під'їхав на санях парою конячок. Рильський виніс дві важкенні валізи, які ледве тяг, і поклав на сани. Кум поклав валізи спереду і притрусив сіном, щоб кому не впали в очі.

Село вже спало, сіяв дрібний сніжок. І все було б добре, згадує Антоненко-Давидович, коли б не ті валізи, що збентежили кума.

"Не інакше, як золото в чамайданах везе, — подумав кум.

— Пан же, що там не кажи!" І те золото, що лежить під боком у кума, за дві години зникне назавжди. І це хвилювало кума. Хіба ж можна допустити, щоб пан, якому тепер не вдержка на селі, забрав з собою стільки золота. У кума аж перехоплювало дух. Він аж засовався на місці й почув, що йому щось мулить під сподом. Помацав рукою і знайшов там сворінь, який давно валявся чомусь у санях. І це й вирішило, кому належатиме золото в "чамайданах". Кум узяв сворінь, оглянувся навколо: ніде ні живої душі, тільки сніжок далі сіявся та тюпали помалу конячки і стояв поруч мовчазний ліс.

"Боже поможи!" — подумки сказав собі кум і, повернувшись до власника золота, що сидів до нього спиною і дрімав собі, похитуючи головою в шапці, оперіщив його шворнем по голові. Утлий пан відразу покотився з саней на дорогу. Кум зупинив конячок, устав, відтяг пасажира за ноги в ліс. Важко зідхнув, завернув конячок і подався назад додому.

Важко дихаючи, кум заніс важкі валізи до хати. Тремтячими пальцями порозтібав ремінці і розкрив першу валізку.

— Тьху, бий тебе сила Божа! — плюнув спересердя кум, побачивши повну валізу непотрібних йому книжок. "Не інакше, як у другому, легшому чамайдані віз він золото", — потішив себе думкою кум... Але й там, замість золота, були книжки, пара білизни, біла панська сорочка та краватка.

Зажурився кум, що даремно забив непоганого чоловіка. І наступного дня поїхав на місце злочину до лісу, але не міг знайти забитого пана: чи то сніг позамітав сліди, чи пан виявився не таким уже утлим, що очуняв і пішов своєю дорогою. Повернувшися до хати, кум спалив обидві валізи, які наробили йому стільки клопоту, і нікому нічого не сказав про цей випадок.

Минуло відтоді з 10 років, як пішла чутка, що їхній земляк Максим Рильський, отой самий, що жив колись у Романівці, став визначною людиною, приїздив навіть до Романівки, лагідно розмовляв з людьми і навіть пив по чарці. Ця вістка збентежила кума, чи не віддячить Рильський йому за той сворінь.

Та ось на початку 30-х років прийшла скрута на хліб.

Приїхавши до Києва, кум став у чергу. Він був змарнілий, голодний, а черга довга. Стоячи під стіною, аж задрімав. Аж чує, хтось озивається до нього:

— Чи це не ви, куме, тут стоїте?

Глянув кум, аж перед ним стояв Максим Рильський! Той самий Рильський, якого він мало не спровадив на той світ. Кум пополотнів, а Рильський узяв його за руку й потяг з черги.

— Та ходімо ж, куме, а за хліб не турбуйтесь — я дам вам удома.

Кум думав, що Рильський заведе його не інакше, як до міліції або просто до прокурора, але слухняно пішов, покорившися долі. Привівши кума додому, Рильський нагодував його, ще й налив по чарці. Він ні словом не дорікнув йому про те, що колись сталось, а, прощаючись, загорнув йому в газету паляницю, додав це в торбинках цукру та крупи для родини.

Скільки в цій леґенді правди, а скільки фантазії, тяжко сказати, каже Антоненко-Давидович. Але таке ставлення Рильського дуже схоже на нього: він мав добре серце й умів забувати заподіяне йому зло.

Не правдоподібне хіба те, що в ті роки голоду сам Рильський голодував. Адже не даром він тоді прислав телеграму до видавництва, яку я сам бачив: "Голодую, вишліть гроші".

Любов Коленська

ІВАН СМОЛІЙ ВІДІЙШОВ У ВІЧНІСТЬ

(1915-1984)

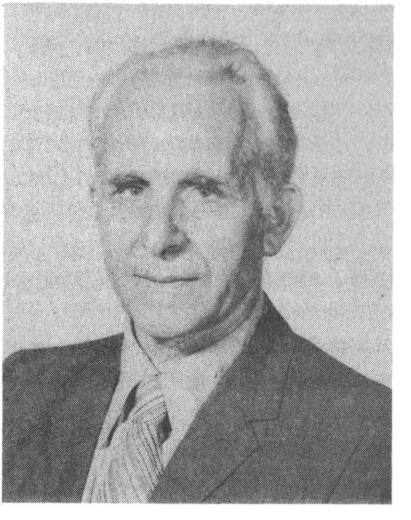

Іван Смолій

Погасло ще одно життя. Погас ще один талант з цієї тісної когорти українських літераторів, які були співтворцями доби, які жили її подіями кожною клітиною своєї безталанної, але талановитої душі. Меркнуть ряди українськоїв еліти, оцієї справжньої української аристократії, яка поєднувала в собі глибини інтелекту і духа. Щораз частіше відходять потойбіч українські світочі, які із собою привезли на чужину ввесь отой запах, ввесь первісний кольорит прадавнього українського лицарського духу; відходять потойбіч українські світочі. Це бо вони привезли із собою і зуміли зберегти всі вартості, колись такі звичайні і прикметні кожному українському патріотові і творчій людині, яка трудилась над збагачуванням краси і величі своєї батьківщини, над збагачуванням і різьбленням сили слова, щоб воно було ніжною соловїною піснею для її земляків і щоб водночас воно сталилось проти ворога у смертоносну зброю.

24 лютого 1984 р. в Ютиці, після важкої, невиліковної недуги закінчив своє життя Іван Смолій, — померла людина глибоких релігійних і громадських чеснот. Він — письменник реалістичного реалізму, публіцист, фейлетоніст, автор багатьох оповідань, есеїв, п'єс, статтей на літературні і політичні теми, автор літературних рецензій, людина твердої,

кропіткої і послідовної праці — чи то на становищі головного редактора часопису "Народна Воля", чи над творчістю своєю. Бо працював він невтомно, ніколи не жаліючи себе — аби лиш до читача неслося слово, аби воно зростало в силу, аби ніколи не замовкло.

Смолієва віра промінювала незвичайною силою і красою із його творчости, теж його любов до рідної землі, любов до друзів своїх, любов до братів-українців із чітким виявом соборности українського народу та, понад усе, — безмежна любов до українського селянина, глибока до нього повага. Довголітній і сердечний Смолієвий друг Іван Кукіль у статті "Іван Смолій і його рідний Михнівець" ("Свобода", з 15 до 17 травня 1984 р. згадує про Смолієву вчительську працю у його родинному селі Михнівець та його відданість односельчанам, підкреслюючи, що І. Смолій "мав великий вплив на формування свідомости ґенерацій села, де хлопці і дівчата стояли на рівні учнів середньої школи".

Іван Смолій народився 14 серпня 1915 р. у своєму улюбленому і постійно згадуваному селі Михнівці, повіт Турка, на Бойківщині. Вже змалечку, — пише в своєму листі Смолієва дружина Марійка, — його життя було дуже важке. Коли йому сповнилося чотири роки, померла його мати, а незабаром і батько. Вдома залишилось їх шестеро: найстарший брат і п'ять сестричок. Рада в раду — і брат і сестри вирішили, щоб "наймолодшу дитину вивести в люди". Якось закінчив І. Смолій народну школу, а відтак у Перемишлі гімназію і, захворівши під час науки на туберкульозу, ледве з неї вийшов. Після гімназії дуже хотів дістатись на теологію, але вкінці студіював філософію. Із самого початку важкі це були роки, а допомоги нізвідкіль, хіба, що трохи рідня помагала та й "їмості, що привозили своїм синочкам їсти, рятували і його, жартуючи, звик був казати І. Смолій", — згадує його дружина.

Поза учителюванням на селі і працею для свого народу — перед Іваном Смолієм відкривався — манив шлях у літературу, трудна, але яка ж приваблива дорога. Літературний Смолієвий дебют це оповідання "Зустріч", надруковане у львівському щоденнику "Новий Час" в 1937 р. У

1939 р. В-во "Межа" надрукувало його п'єсу "Життя на вазі", в тому ж році він дав до друку у В-ві "Батьківщина" свою повість "Ґранатові історії", що не появилася із-за воєнної завірюхи. У р.р. 1937-39 він поміщував свої короткі оповідання у львівській пресі.

У 1947 р., по виїзді Смолія з родиною на еміґрацію до Західньої Німеччини, вийшла його перша збірка оповідань "Дівчина з Вінниці" (Реґенсбурґ, 1947). У тому ж році І. Смолій еміґрував до США. І тут його літературна праця розгорнулася ще буйніше різновидними літературними жанрами, бо незабаром появилася його повість "Кордони падуть" (Мюнхен, 1951), а відтак п'єса "Ніч над пшеничною землею" (1954), збірка оповідань "Манекени" (Буенос Айрес, 1956), а опісля ще й збірка оповідань "Зрада".

У 1960 р. у В-ві "Свобода", з яким І. Смолій співпрацював довгі роки, появилась його мальовнича повість "У зеленому Підгір'ї", яка здобула велику увагу читача. І вкінці приходить фінал його творчости, завершуючись чарівним романом "Неспокійна осінь" ("Сучасність", 1981).

Не можна поминути і те, що І. Смолій, будучи людиною наполегливої праці і суспільного росту, займав різні становища в українській громаді: був же він, як уже сказано, головним редактором "Народної Волі", членом Спілки Українських Письменників в екзилі "Слово", заступником голови Спілки Українських Журналістів Америки.

Тепер про його творчість. Основою Смолієвих творів, зокрема повістей стали правдиві події, живі люди, які боролись за своє існування в жорстокій українській дійсності під безпощадним володінням трьох узурпаторів. Та, не дивлячись на трагічне в той час положення української людини, І. Смолій свою повість "Неспокійна осінь", наприклад, закінчує оптимістичною ноткою. Він пише, що хоча — "глибока ніч" — сонце напевно "зійде на сході, підніметься від землі все вище і вище і заясніє чистим золотом на ще чистішій блакиті завтрішнього дня".

Основна тема Смолієвого слова це постійна турбота про добро українського народу, любов до рідної землі і віра в українську людину, в її нескореність і гордість. Тут додамо, що

поведінка Смолія відзначалася теплом, товариською культурою, джентлменством і, понад усе, людяністю, рисами характеру, що ними саме були обдаровані герої Смолієвих творів.

Свідомий свого неминучого кінця — Смолій до останніх хвилин свого життя, листуючись із своїми друзями і знайомими, постійно заохочував їх, загрівав до безустанної і впертої праці для своєї спільноти. Жалів лиш, що йому самому вже не доведеться закінчити початі твори. Про Смолієву особливу гідність у боротьбі із своєю недугою його приятель І. Кукіль у згадуваній уже статті пише, що І. Смолій ніс свою важку долю, свій хрест — "із подивугідною спокійністю і стоїцизмом". Кукіль підкреслював теж дивну Смолієву інтуїцію — "якийсь дивний дар відчування", — описував Кукіль два епізоди із їхнього спільного перебування, коли то Смолій, торкнутий неймовірним передчуттям, раптом встав і залишив товариство, щоб вийти своїй дружині назустріч саме тоді, коли вона переходила Сян. Адже йому було зовсім невідомо, коли вона переходитиме річку... Про це його особливе обдарування передчуттям згадує теж його дружина в одному із своїх листів до автора цього некрологу. Вона пише: "Будучи учителями на Лемківщині, хто міг подумати тоді, що доля занесе нас аж поза океан. Ми попали раз на "лемківські вечерниці", де лемки співали різні народні пісні. Мій муж сидів з обов'язку. Не маючи ні голосу, ні слуху, він ніколи не прив'язував ваги до співу. Але під час однієї пісеньки він здригнувся, наче зі сну, витягнув нотес і записав. Прийшовши додому, звернувся до мене: 'Ти знаєш, що я 'фіш' і до співання не збираюся, але, прошу, проспівай мені цю пісеньку пару разів, щоб я знав мелодію та в душі собі заспівував, коли Бог не обдарив голосом. Бо вона мені припала до душі, як ніколи інша пісня. А слова цієї скорботної лемківської пісеньки були саме такі:

Поїхав за море, за ліси, за гори,
Ждали го през довгий час.
Уж го в Гамерице загребли в землице,
Уже ся не верне нигда к нам зась.

Цю пісеньку, яка залишила глибокий слід в Смолієвій

душі, в перечутті, що, виїхавши, йому вже не доведеться побачити рідної землі, він використав у своєму прекрасному, носталгійному оповіданні "Блудний син" в збірці "Манекени".

Смолієва дружина Марійка характеризує його вдачу такими словами: "Із засади муж дуже-дуже рідко коли сказав щось навесело, або був веселий. По вдачі — маломовний, замкнений у собі, навіть з певною дозою меланхолії. Можливо, що гірка доля вже від дитинства мала вплив на його психіку". Смолієва дружина згадує далі, що Смолій приписував їй "практичний підхід, здоровий розсудок та тонке відчуття у всьому". І, мабуть, тому, коли скінчив котрийсь із своїх творів, казав: "Жінко, прошу, прочитай, поки не пізно — бо ти мій найліпший 'критик'. Ти зріжеш мене безпощадно і без обиняків". А я на те відповідала: "Моя професія — кулінарство і в критики і літератори я ще не пошилася, тож не хочу брати відповідальности на себе!" На це мені муж відповідав: "Ого-го — не бійся відповідальности. Не думай, що я, впертий бойко, так і зразу послухаю твоїх завваг".

Смолієва творчість здобула чимало признань, відзначень і нагород: за повість "Кордони падуть" (Вінніпеґ, 1951), за п'єсу "Ніч над пшеничною землею" (1954), за збірку оповідань "Манекени" (Чікаґо, 1956), за оповідання "Жрець сліпої богині" (Буенос-Айрес), а врешті, в 1981-1982, він здобув нагороду за свій останній роман "Неспокійна осінь".

Шкода, що Іван Смолій не дочекався либонь чи не найбільш... "цінної" рецензії на свою повість "Неспокійна осінь" від свого "побратима" по перу, члена Спілки письменників України, Григорія Кирилюка із Івано-Франківська, у статті "Марення оунівця" ("Вісті з України", ч. 35, серпень 1984 рік). Кирилюкові, мабуть, вельми не припав до вподоби один із героїв цієї Смолієвої повісти Карпенко, спочатку ковпаківець, а тоді, на превелике горе, упівець. Бо хоча Кирилюк при "цій нагоді" обкидає базарною лайкою наших політичних світочів і літературознавців, то таки аж тричі згадує Карпенка. Бо і як же совєтському лакузі може подобатися людина, яка, набравшись досвіду, після душевної аналізи, з повним переконанням переходить на бік "українських буржуазних націоналістів", тобто упівців.

Цитати говорять самі за себе: "Іван Смолій, позичивши в сірка очей, твердить, що "самі генерали Гітлера утікали". А упавці (презирлива назва упівців — Л.К.) пліч-о-пліч з "ковпаківцем" Федором Карпенком і "поетом" Устимом Чубом (читай Чучманом) громили фашистів". А вдруге, пишучи про Карпенка, наймлений партією "рецензент" пише про Карпенка: "В інтерв'ю для 'Голосу Америки' Іван Смолій у своєму романі 'Неспокійна осінь' віддзеркалив, як у сорок третьому році створювалися загони УПА і як ці загони під проводом "поета" Устима Чуба та ковпаківця (!) Федора Карпенка боролись проти німецьких фашистів". А потім утретє згадує Карпенка "наш земляк" у подібному контексі до попередніх, що й не треба його цитувати. А вкінці своєї лайливої "рецензії" Кирилюк познущався уже над покійним Іваном Смолієм, що свідчить не про що інше, а таки про убозтво і ницість духу автора цієї понад усяку міру злобної рептильки. Він бо пише: "Роман Івана Смолія — безсоромна брехня, виготовлена на замовлення диверсантів пера і ефіру. Недарма емісари ЦРУ та інших спецслужб пригріли Смолія під своїм крильцем. Зрадники, запроданці, люди без чести, совісти, їм постійно потрібні". Такі й подібні епітети супроводять Смолія до кінця, бож мертві... мовчать і обізватись у своїй обороні не можуть...

Отже не забули Смолія і його творів на "рідній не своїй землі". Побоялися правди, побоялися його слова і, найдужче всього, побоялися, щоб Смолієві слова не воскресили в їхніх рядах більше Карпенків, щоб він і їм не сказав словами Федора Карпенка із повісти "Неспокійна осінь": "І не треба кривити душею, ні мовчати підло рабом, а йти гордо випростано. А як упасти в бою, то упасти за свою правду".

Відхід письменника Івана Смолія — це велика втрата. Сердечний жаль обгорнув його друзів, бо відійшов він зашвидко — в самому своєму найвищому горінні. Та не відійшов Смолій безслідно, бо приніс і залишив українському народові своє серце, своє слово, бо поклав у стіп України вічно живучий дар — свою творчість.

Олександра Ю. Копач

ПРО ПОЕТА, ЩО ШУКАВ СВОГО ЖИТТЬОВОГО ШЛЯХУ

Володимир Скорупський

Минулого року ОУП "Слово" зазнало двох тяжких утрат. У квітні помер голова "Слова" на Канаду бл. п. Юрій Стефаник, у грудні відійшов у вічність поет, журналіст, довголітній член управи "Слова" в Торонті — Володимир Скорупський.

Життьовий шлях поета скінчився далеко від України, в якій він почався (в Коцюбинчиках на Поділлі), коли в родині учителя Михайла і його дружини Олени Скорупських дня 29 листопада 1912 р. народився хлопчик Володя. Там він зростав у теплих обіймах рідної хати, ходив до школи, молився у церкві, що "серед лип трибанно височіла". До неї і до рідного дому линули опісля думки й золотими згадками виводили взори дитинства і юности, "Мамин спів і казки її, і хрестик на дорогу", і її постать-статуя болю біля брами. Згодом, аж у Канаді присвятить їй син вінок сонетів "На могилу", вінок сповнений любов'ю, синівською вдячністю за всі дари, що вона ними щедро обдарувала його на дорогу життя. Між ними син знайшов безцінний дар "прадідної мови", якою "Святих вітають, небу велич творять..."

Поет Скорупський — син тяжкої доби, що "гадючилась", зруйнувала молодість, зупинила студії у Львові, відірвала його від рідної землі, кинула в широке житейське море.

Майбутній автор біографії В. Скорупського колись визбирає поетові дні "гіркоти і співу, прожиті в Зальцбургу, Мюнхені, бо саме там з'явилися також перші збірки його поезій, "Весняний гомін" (1946) і "Життя" наступного року.

Природа хвилювала, захоплювала поета своєю красою, особливо Альпи, в душу його вливаються нові сили, розмах: "шукаю змагу, боротьби, крилатих льотів над землею", пише поет. Тож у його поезії домінує природа. Мініятюрні його пейзажі надихані свіжістю, іскрами нового вислову, стверджують споконвічну правду, що природа й досі "залишається полум'ям, що ним живиться поетичний дух", як висловився Ф. Шіллер.

Поетовий шлях життя міняється, видовжується у світи і поет пише:

Блукаю, наче лист опалий на ручай,
Із крутежу в крутіж, із краю в дальній край.

Довга скитальська мандрівка зупиняється аж за океаном, у далекій Канаді, спершу в Едмонтоні, а згодом у Торонті. До досвіду з різних країн долучується ще один край, а в умі й серці кристалізується одна велика правда: Україна.

Вона не є лише у крові,
Не є теж у самій любові.
Вона усім, що стало мною.

Батьківщина оживає у поетовій тузі, промовляє болючою "Маківкою", страшним голодом 1933 р., кривавими слідами УПА, славою Т. Шевченка, величчю св. Володимира. У своїй найглибшій істоті поет відчуває: "Мені за волю боротьба — єдина правда і журба", весь труд життя віддати їй, Вітчизні, без зайвих нарікань, без розпачі. Батьківщина, Україна, сповняє душу поета не як опис, не як програма, а як суть, схоплена глибоко філософським умом. Суть, сповнена вірою у велику майбутність:

Повік цвіте вітчизна,
Що злилася з синами,
В боях, мов буря грізна,
Із співом — над плугами.

В її очах, як в храмі,
Молитва і ласкавість
Простують ген шляхами
До величі і слави.

Шлях просторовий скінчився, а поет шукає духового шляху до свого істотного Я. В душі зростають бажання вийти понад простір, понад час, збагнути незбагненні тайни життя, відчути Бога. У молитві переживає поет глибоку душевну радість, розуміючи рівночасно, що це тільки тінь правдивої радости, бо "вона вся у суті, що лиш по смерті здається збагнути". Тінь смерти часто виринає на духових обріях поета. Часто відчував він її на шляху боротьби, пожеж, мандрівки в "нікуди", але вона його не турбує:

Бо смерть — і та
Лиш вхід в незнане.

Інші питання хвилюють його душу, він роздумує над питаннями вічности, призначення життя, самоти, дружби, труду, а особливо любови. Без любови не було б повноти духового життя, бо

Любов — то Бог, то з небуття
Прихід на землю сонця і тепла.

Любов для поета "вічна", "свята", нею сповнені почуття до батьківщини, родини, друзів, природи, до праці і труду, бо

І Бог не у земних серцях
Коли любов їх не в трудах.

Праця і труд для добра інших — "святі", але всякий труд корисний, багатий на плоди, коли Господь його благословить. Тож пам'ятаймо:

Зрости сади —
Вдосталь турбот,
Та вже плоди
Дає Господь.

На своєму життьовому шляху поет "ростив сади" для своєї обожнюваної батьківщини, але слідкував і за надземною зіркою:

Моїх блукань земних — єдина ціль:
Дійти до Бога через пал і біль.

Поет глибоко відчуває надземну істоту людини й завдання її, зокрема ролю поетів на землі. Тож він пише, що поет — "не цвіркун у лугах", у нього є святі обов'язки стояти на сторожі духовних вартостей.

Віддавшись серцем далечі й добі,
Відчуй і силу й звагу у собі
На варті стати духа і снаги.

Це розуміння святих обов'язків, праця-труд сповняють його дні, літа, інколи понад силу, і автор відчуває життьовий тягар. Він пише:

Я ж в'язень! Цілий вік у боротьбі
За хліб, за путь, за долю на землі!
Мій Пан — в мені, як хист мистця в різьбі,
Я в Панові — як відсвіт в джерелі.

Так коротко схоплена суть людини обов'язку і суть поета, шляхетної, скромної людини, якою був Володимир Скорупський. Одначе "відсвіт" цієї суті став світлом у нашій літературі. Вона бо збагатилася новим словом у збірках його поезій, поем, мітів і леґенд. Промовисті їх наголовки — "Весняний гомін", "Життя", "Моя оселя", "У дорозі", "Із джерел", "Над могилою", "Айстри невідцвілі", "Споконвічні луни" — яскраво свідчать про шлях поета-скитальця, поета-шукача. Вірний своєму Панові-талантові поет творив красу, розглядав життя людини з висот вічного, непроминального. Вірний визначеній меті, служити Україні, він реагував на всі проблеми нашого часу. Тож світський його шлях сповнений щоденним трудом журналіста, редактора, громадського діяча. Пресові публікації В. Скорупського, писані з глибоким розумінням справи, здобували признання, вносили віру в нас самих, спонукували до дії.

Статті Володимира Скорупського на сторінках преси, усі огляди книжок, есеї про поетів і письменників, розсипані по журналах, збірниках варто зібрати і видати друком, щоб його літературна спадщина не пропала, Адже колись поет писав:

Шукаю вперто життьового шляху,
Де б сліду мого, визбутого сил,
Ні вітер не зривав, як крівлю з даху,
Ні дощ не затирав, як мох могил.

Цей життьовий шлях знайшов Володимир Скорупський — шлях, сповнений творчістю, трудом, молитвою. Він завершив його 11 грудня 1985 р., а сам перейшов "через пал і біль" до "своєї оселі", залишивши нам світлий приклад і творчість свого ясного Духа.

Остап Тарнавський

БОГДАН НИЖАНКІВСЬКИЙ — ПОЕТ І ПИСЬМЕННИК

помер ненадійно в Дітройті, ЗСА, в навечер'я Йордану, в суботу 18 січня 1986 р. Похований на цвинтарі в Дітройті.

Богдан Нижанківський прийшов на світ у сім'ї актора Амброзія Нижанківського 24 листопада 1909 р. в місті Золочеві, де саме в той час його батько перебував на гастролях. Дід Богдана Юліян був теж актором і зачинателем нового театрального життя в Галичині в театрі "Руської Бесіди" у Львові; він був співучасником першої вистави "Маруся" в 1864 р. Богдан виростав у Львові, в самому середмісті, де сім'я Нижанковських довгі роки замешкувала в будинку Ставропігії, побіч церкви Волоської. Вже у школі Богдан виявив зацікавлення літературою. Його перші твори зв'язані з побутом міста. В 1936 році вийшла друком книжка його коротких оповідань з міського побуту "Вулиця" в серії "Української бібліотеки", що її видавав концерн Івана Тиктора. В тому ж році вийшла друком і друга книжка Богдана Нижанківського "Актор говорить" — сатиричні нариси, схоплені з життя і розповідей батька Амброзія. Вибірка оповідань Богдана Нижанківського вийшла окремою книжкою в Києві, в 1941 році, під назвою "Новелі". Та Богдан Нижанківський був уроджений поет і поезія була його вибраним світом. Перша збірка віршів Нижанківського вийшла друком вже під час війни в Українському Видавництві у Кракові під назвою "Терпке вино", в 1943 році. В той час Нижанківський працював репортером і помістив у пресі низку цікавих і талановито написаних репортажів. В 1947 році, вже на еміґрації в Німеччині, вийшла друга книжка поезій Нижанківського "Щедрість". В 1949 році Богдан Нижанківський переїхав з дружиною до ЗСА і тут осів у місті автомобільної індустрії Форда, в Дітройті. Тут знайшов він і працю в автомобільній індустрії та почав сімейне життя (тут народилась доня Дарка), не покидаючи і поезії. У Дітройті

вийшла друком нова збірка поезій Нижанківського "Вагота" в 1952 році. Критика високо оцінила поезію Нижанківського. Юрій Шерех одному з віршів у "Ваготі" присвятив цілий розгляд-есей. Та найбільш характеристичним для таланту Богдана Нижанківського був дотеп, доглибинне відчуття дотепу. Так і він віднайшов себе у новому самобутньому творчому світі, що його самостійно виплекав — у сатиричних та іронічних віршах. Цьому сприяла і довголітня, починаючи від кінця сорокових років нашого століття співпраця з неперевершеним сатириком-карикатуристом Едвардом Козаком у видаваному ним гумористичному журналі "Лис Микита". Окремими збірками вийшли такі книжки віршів того жанру, під псевдонімом Бабай, що його почав вживати Нижанківський вже у "Лисі Микиті": "Вірші іронічні, сатиричні і комічні" у Видавництві Юліяна Середяка в Буенос-Айресі в 1959 році, "Каруселя віршів" у видавництві "Сучасність" в 1976 році, та "Марципани і витрибеньки" у виданні Об'єднання Українських Письменників "Слово" в 1983 році. В тому ж сатиричному жанрі написав Богдан Нижанківський і повість з життя еміґрації і вона вийшла друком у виданні "Слова" в 1975 році під назвою "Свято на оселі". В останньому часі Богдан Нижанківський випрацював цікавий спомин про літературну молодь у передвоєнні роки у Львові, головно про гурт літературних адептів, які прийняли були назву "Дванадцятки". Цей спогад готовий до друку.

В особі Богдана Нижанківського наш письменницький колектив утратив талановитого поета й оригінального сатирика, який створив свій власний поетичний світ і його залишив у літературі.

Огляд творчости Богдана Нижанківського подамо в наступному збірнику "Слово".

Остап Тарнавський

ОЛЕКСАНДЕР ФИЛИПОВИЧ

Цього року проминає 50 років з дня смерти поета і літературознавця, видатного діяча доби Розстріляного Відродження із групи "неоклясиків", Павла Филиповича. Павло Филипович — будівничий і речник українського відродження був заарештований, як і два інші поети з "п'ятірного грона неоклясиків" — Микола Зеров і Михайло Драй-Хмара, в серпні 1935 року, а весною 1936 року був засуджений закритим судом на десять років, висланий в концтабір на Соловки, де й загинув; дату його загибелі подає Українська Радянська Енциклопедія — 3-го листопада 1937 року. Втрату цього поета і блискучого знавця літератури глибоко відчула українська культура, та найбільшим ударом була вона для його дружини, яку згодом теж арештували і вислали на п'ять років до концтабору у Караганду, як теж для рідного брата Олександра, який — хоч і здобув високу освіту як хемік — пішов згодом слідами старшого брата і присвятив себе літературі. Брати Павло й Олександер Филиповичі народилися в родині українського священика Петра Филиповича (мати — Марія з Гордієвських) в селі Кайтанівці, Звенигородського повіту, на Київщині. Олександер був молодший за свого брата на десять років, народився 23 березня 1902 року; цього року йому випало б 85 років. Як і його старший брат, він дістав добру освіту і в 1926 році закінчив студії в хемічному відділі Київського університету, здобувши науковий титул інженера-хеміка, почав професійну працю у Києві. Арешт і втрата брата Павла, який був зразком для молодшого Олександра, були ударом для нього та вплинули на дальший хід його життя. Олександер Филипович постановив бодай частинно продовжувати літературну діяльність брата і присвятив свій час поза професійною працею літературі. З хвилею воєнної еміґрації він подався на захід і вже в 1949 році переїхав до З'єднаних Стейтів Америки, а в 1954 році став американським громадянином. Осів у місті Міннеаполісі у стейті Міннесота, де працював по професійній спеціяльності. Та весь свій вільний час і запал він віддавав

літературі. Перш за все зібрав твори свого брата і допоміг видати окремим виданням його поезії, що вийшли друком у Мюнхені в 1967 році. Він є автором праці про П. Филиповича, що вийшла книжкою в Нью-Йорку в 1971 році, для відзначення 80-річчя від народження поета. Писав літературні огляди-есеї. Його перу належать праці про поета Степана Беза та про Златопільські роки Миколи Зерова. Олександер Филипович теж автор праці "Безсмертні", що вийшла друком у Мюнхені в 1963 році, та критично-біографічного нарису під назвою "Життя і творчість Юрія Клена" (Мюнхен, 1967). Писав він також і спогади; друком появилися фраґменти цих спогадів, головно про Тодося Осьмачку. Олександер Филипович любив поезію. Він був знайомий з усіма поетами-неокласиками, знав їхню творчість, чого доказом є його праці і про брата Павла, і про Миколу Зерова, і про Юрія Клена. Та й сам він, ідучи слідом свого брата, який знав чужі мови і добре перекладав з французької, а то й латинської мов, пробував своїх сил у перекладах. У третьому числі літературного збірника "Слово" були надруковані переклади Олександра Филиповича поезій Генрі Лонґфеллова, Роберта Фроста і Карла Сендберґа. В четвертому числі того ж літературного збірника Об'єднання Українських Письменників "Слово" — надруковано переклади Олександра Филиповича поезій Едґара А. По. Олександер Филипович друкувався теж у літературному місячнику "Сучасність". Був членом Об'єднання Українських Письменників "Слово". У житті Олександер Филипович був людиною-гуманістом; розумний, веселий і дотепний. Як згадує письменниця Оксана Соловій, яка проживає в місті Міннеаполісі й якій довелось продовж років зустрічати Павла Филиповича, "було з ним легко і хороше". Був людинолюбом і в гурті був душею товариства, тягнувся до молодих, і молоді приймали його як свого, різниця віку якось зовсім не давалася взнаки, стиралася цілковито. В останні роки свого життя був хворий і мусів проживати у будинку для немічних. Там і помер у Міннеаполісі 10 квітня 1986 року й був похований 12 квітня того ж року на цвинтарі "Сансет Меморіял" в тому ж місті. Залишив по собі гарну пам'ять і залишив свій, нехай і малий слід у нашій літературі, де його ім'я записане побіч славного імени його старшого брата Павла Филиповича.

ПІСЛЯСЛОВО

Як багатьом нашим читачам відомо, основна праця над підготуванням одинадцятого числа збірника "Слово" несподівано обірвалася 25 квітня 1985 р., коли обірвалося й життя головного його редактора ЮРІЯ ВАСИЛЬОВИЧА СТЕФАНИКА.

Автор цих рядків, на доручення загальних зборів однойменного Об'єднання українських письменників, подбав про те, щоб увесь розроблений Стефаником плян видання (включно з розміщенням авторів у ньому) зберегти без найменших змін. Аналогічний принцип стосувався й найрізноманітніших виправлень, що їх поробив головний редактор у доступних йому на той час текстах, а тому ми й дозволили собі **незалежне** редаґування лише поодиноких матеріялів, які надійшли пізніше і які треба було конче помістити в збірнику.

Єдиним винятком тут була хібащо п'єса Миколи Понеділка **Знедолені,** кореґування якої покійний редактор не встиг закінчити. І хоч він навіть написав до неї свою невеличку передмову, однак на її підставі окремих змін, які йому вдалося в ній поробити, тяжко було зорієнтуватися, що він хотів за їх допомогою осягнути.

Справа головним чином полягає в тому, що п'єса Понеділка складається з трьох дій, але остання з них залишилася надто аморфною і ледь-ледь накресленою як цілість. Крім того, кінець другої дії, на нашу думку, значно ефективніше завершує драматичну реалізацію всього твору. Через те, отже, ми й вирішили (можливо, всупереч намірам Ю. Стефаника?) помістити в цьому числі збірника тільки дві дії Понеділкової п'єси, а третю залишити в течці, де вона була знайдена окремо від інших: між матеріялами, явно не призначеними для друку.

Взагалі, як уже згадувалося, ми ніде не додавали нічого від себе, особливо ж не вдавалися до жадної "модернізації" та "поліпшення" текстів. А що такої передусім "модернізації" відверто побоювалися окремі наші читачі та автори, у нас не було найменшого сумніву. Один з них, наприклад, просто

прислав до редакції листа з категоричною вимогою не поміщати його коротенького прозового етюда в пляновому числі, бо він, мовляв, не хоче, щоб його твори друкувалися поруч із безглуздими віршами. Але навіть і в даному випадку, в зв'язку з послідовним бажанням зберегти оригінальний плян видання та оскільки цей шановний автор, очевидячки, не знав, що відділ поезії в "Слові" все ще успішно редагує визначний наш поет Святослав Гординський і що виконуючий обов'язки редактора "Слова" не мав наміру друкувати в дотичному числі принаймні своїх віршів, ми насмілилися згаданого прозового етюда не відкликати з друкарні, і через те він з'явився тут у збірнику на відповідному для нього місці. Сподіваємося, що нам пробачать таку неслухняність.

Читачі, наші постійні жертводавці та автори цього числа "Слова", напевно, довідалися вже про великі труднощі, яких його редакції довелося зазнати у зв'язку також із непередбаченим крахом друкарні "Київ". Це забрало в нас багато часу і чимало коштів. І тільки наполеглива праця й посвята таких ентузіястів, як пані Світлана Кузьменко та д-р Олександра Копач, спричинилися до того, що нам удалося заохотити вельми зичливого до нас голову видавничої спілки "Новий Шлях" пана Василя Веригу (так само — члена "Слова") вирвати запізнене число з безвиглядного завішення і надрукувати його в незвичайно короткий строк. За це їм (разом із В. Веригою) мусила б належити найщиріша подяка від усієї української культурної спільноти.

О. З.

ПОДЯКА

Складаємо щиру подяку всім Українським Установам і Громадянам, які, шінуючи вагу рідного слова, не лише купують наші видання, але й складають свої пожертви на видавничий фонд Об'єднання Українських Письменників "Слово" в Канаді. Ось вони:

На поминальному вечорі, влаштованому в сороковий день смерти св. п. Юрія Стефаника приятелями покійного, склали замість квітів на могилу на видавничий фонд "Слова":

Марія Спольська	$100.00
Адам і Софія Ґонтарі	55.00
Світлана Кузьменко з синами	50.00
Ніна і Роман Мрици	50.00
Товариство Снятинців	50.00
Марія Негрич	50.00
Василь Бойко	25.00
Віра Ворскло	25.00
Олександра і Роман Копачі	25.00
Ліда Палій	25.00
Віра і Ярослав Вергановські	20.00
Лариса і Іван Дрогомирецькі	20.00
Дзвінка Максимець	20.00
Василь і Ірина Мойсяки	20.00
Марія Мудрик	20.00
Наталя і Юрій Пачовські	20.00
Марія Левицька	15.00
Дарія Ґеник-Березовська	10.00
Марія Голод	10.00
Антоніна Горохович	10.00
Стефанія Гурко	10.00
Дарія Ґошуляк	10.00
Стефанія Коченаш	10.00
Євгенія Косевич	10.00
Орися і Василь Кривинюки	10.00
Іванна Левицька	10.00
Марта Луцька	10.00
Василь Максимець	10.00
Марія Балук	5.00
Марія Кинасевич	5.00
Наталія Комарницька	5.00
д-р Володимир Пасіка	5.00
Тетяна Самчук	5.00
Меланія Сиротинська	5.00
дрібні пожертви	17.00

З приводу смерти сл.п. ЮРІЯ СТЕФАНИКА замість квітів на могилу склали на видавничий фонд "Слова" :

100 дол.: Емілія і Іван Боднарчуки, Торонто; Марія і Микола Гірняки, Клівленд, Огайо; Іван Дікур, Едмонтон, Алб.; Г.І. Клюфас, Сиракюзи, Н.Й., д-р Роман Кравчук, Нью Джерзі; Марія Скорупська, Торонто, Онт.; Мирослава і Денис Стахові; Марія і Августин Сумики, Нью-Йорк; Софія Темницька Нью-Йорк; Марта і д-р Богдан Цимбалісті, Нью-Йорк.

50 дол.: М. Г. Воєвідка, Ріно, Невада; д-р О. Зуєвський, Едмонтон, Алб.; Тарас Литвяк, Едмонтон, Алб.; Ярема Попел, Клівленд, Огайо; Ксеня і Юрій Кузьмичі, Нью-Йорк; Х. і Я. Раковські, Лейквуд, Огайо; П. Саварин, Едмонтон, Алб.; С. Скорупська, Едмонтон, Алб.; д-р М. Якимченко, Едмонтон, Алб.

40 дол.: Ірина і д-р Теодосій Сеньківські, Філядельфія, Ірина і Ярослав Щербанюки, Нью-Йорк;

30 дол.: Гуглевич, Едмонтон, Алб.

25 дол.: п-і Аронець, Едмонтон, Алб.; Б. Білан, Едмонтон, Алб.; Михайло і Ольга Бойки, Едмонтон, Алб.; Іван Бомбак, Едмонтон, Алб.; Ігор Брода, Едмонтон, Алб.; Л. Гулуцан, Едмонтон, Алб.; Галина Кіляр, Нью-Йорк, Валентина Кузьмич, Нью-Йорк, Н.Й.; В. Кунда, Едмонтон, Алб.; М. Лупул, Едмонтон, Алб.; Ольга Манастирська, Едмонтон, Алб.; М. Марунчак, Вінніпег, Ман.; А. Маценко, Едмонтон, Алб.; Б. Медвідський, Едмонтон, Алб.; Богдан Мельничук, Едмонтон, Алб.; Христина і Юрій Навроцькі, Нью Йорк; В. Никифорук; п-і Осташевська, Едмонтон, Алб.; д-р Іван Прокоп, Едмонтон, Алб.; О. Л. Рудницька, Едмонтон, Алб.; Я. Скрипник, Едмонтон, Алб.; М. Суховерський, Едмонтон, Алб.

20 дол.: проф. Ксеня Аронець, Едмонтон, Алб.; М. Базюк, Едмонтон, Алб.; Люба Белл, Едмонтон, Алб.; Леся Бойко, Едмонтон, Алб.; Марія Гирак, Едмонтон, Алб.; Володимир Головач, Едмонтон, Алб.; Орест Ільків, Едмонтон, Алб.; п-і Корнак, Едмонтон, Алб.; Іван Кухаришин, Едмонтон, Алб.; А. Кучер, Едмонтон, Алб.; Осип Мазурок, Едмонтон, Алб.; А. Мартинюк, Едмонтон, Алб.; п-і Маяровська, Едмонтон, Алб.; Володимир і Леся Подлознюки, Едмонтон, Алб.; Я. Росляк, Едмонтон, Алб.; Євген Савка, Едмонтон, Алб.; Катерина Семотюк, Едмонтон, Алб.; Рома Стефанів, Едмонтон, Алб.; д-р Орест Талпаш, Едмонтон, Алб.; Богдан Татарин, Едмонтон, Алб.; д-р Д. Тодосійчук, Едмонтон, Алб.; Іван Хома, Едмонтон, Алб.;

15 дол.: д-р Олег Ільницький, Едмонтон, Алб.; Наталія Пилип'юк, Едмонтон, Алб.;

10 дол.: Е. Апонюк, Едмонтон, Алберта; Володимир Бажанський, Едмонтон, Алб.; А. Головач, Едмонтон, Алб.; Д. Градюк, Едмонтон, Алб.; Василь Дідух з родиною, Едмонтон, Алб.; Марія Дитиняк, Едмонтон, Алб.; О. Звоздецький, Едмонтон, Алб.; Григорій Йопик, Едмонтон, Алб.; Софія Климкович, Едмонтон, Алб.; Кубрак, Едмонтон, Алб.; О. Логвиненко, Едмонтон, Алб.; П. Малофій, Едмонтон, Алб.; Б. Марич, Едмонтон, Алб.;

Степан Масло, Едмонтон, Алб.; О. Моргардт, Едмонтон, Алб.; І. Серафин, Едмонтон, Алб.; Яр Славутич, Едмонтон, Алб.; Олена й Іван Стадники, Едмонтон, Алб.; Б. Стефанів, Мондер, Алб.; Іван Стефаник, Мондер, Алб.; Тома Стефаник, Едмонтон, Алб.; А. Хом'як, Едмонтон, Алб.; О. Цинцар, Едмонтон, Алб.; М. А. Чехніта, Едмонтон, Алб.; Іван Чолонівський, Едмонтон, Алб.

7 дол.: В. Гаврилечко, Едмонтон, Алб.

5 дол.: Роман Олійник, Едмонтон, Алб.; Бернард Барон, Едмонтон, Алб.;

1 дол.: Ю. Ізьо, Едмонтон, Алб.

Інші пожертви на видавничий фонд "Слова:

125 дол.: Н.Н., Сан Дієґо, Каліф.

110 дол.: Тетяна Романишин, Вестон, Онт.

100 дол.: Михайло Костка, Сан Дієґо; д-р М. Якимечко, Едмонтон, Алб.; д-р Володимир Янів, Мюнхен, Зах. Німеччина.

70 дол.: Григорій Верига, Монреаль, Кве.

54 дол.: Василь Пакуляк, Міннеаполіс, Мін.

50 дол.: Василь Габрович, Гамілтон, Онт., в пам'ять своєї дружини бл.п. Олени Гуменюк-Габрович; д-р Галина Клюфас, Сиракузи, Н. Й.; Ольга Манастирська, Едмонтон, Алб.; Петро Саварин, Едмонтон, Алб.; Олена й Іван Стадники, Едмонтон, Алб.

45 дол.: Микола Крумшин, Н.Й.

40 дол.: Н. М. Наталія Кравчук, Са. Орендж, Н. Дж.

30 дол.: Т. Вергановський, Торонто, Онт.; Теодор Ординець, Торонто, Онт.;

25 дол.: о. Михайло Ґураль, Едмонтон, Алб.; Аліція Данилюк, Міннеаполіс, Мінн.; Михайло Івасівка, Нью-Йорк, Н.Й.; Григорій Костюк, Рутерфорд, Н. Дж.; Ярослава Панчук, Чікаґо, Ілл.; Ірена і Ярослав Щербанюки, Нью-Йорк, Н.Й.

20 дол.: Павло Форманюк, Лос Анджелос, Каліф.; Олександр Зозуля, Лівонія, Міш.; д-р Іларіон Чолган, Нью-Йорк.

15 дол.: Лев Ломиш, Данкирк, Н. Й.; Дмитро Нитченко, Ньюпорт, Австралія; д-р Галина Шимонович-Рудницька, Монреаль, Кве.

12 дол.: Мирон Маланюк, Чікаґо, Ілл.

10 дол.: Микола Костирко, Сакраменто, Каліф.; Б. Нижанківський, Дітройт, Міш; Ярослав Скрипник, Едмонтон, Алб.; Андрій Стецюк, Аддісон, Ілл.; д-р М. Суховерський, Едмонтон, Алб.

5 дол.: Олександра Бойко-Блохін, Німеччина; д-р А. Горняткевич, Едмонтон, Алб.; П. Потапенко, Лівонія, Міш.; М. Рудницька, Монреаль, Кве.

З М І С Т

Григорій Костюк — Юрій Васильович Стефаник 7

ПОЕЗІЯ:

Емма Андрієвська — Віґілії. Букет. Краєвид 13
Володимир Біляїв — Осіння обнова. Високі земляки 15
Олекса Веретенченко — Від золотої брами. Росію треба розуміть 18
Віра Вовк — Голосіння. Афоризми 20
Віра Ворскло — Буває. Ось захована. Потрібні. Криниця віри. В модерний час 25
Марія Голод — Поети. Талант. Надморський край. Я і горіх. Підтропічна буря 27
Стефанія Гурко — І знову. Молюся 30
Геннадій Ґвинт — Перед потопом 32
Марта Калитовська — Одна ніч. За столом. Злочин. Давнє. Пейзаж 34
Ігор Качуровський — Вакаційна лірика. Травнштайн. Гальштатський оссуарій. Ні, я не поважаю. Колись. Сонетто. Десь гримить 36
Зоя Когут — Минають. Хмара. Мати синові. Нічого не було. Шевченкові. Бенкет. Перекульбачилось. Остання зупинка. Йосипові Гірнякові 40
Світлана Кузьменко — Чорнобильська слава. Святий Миколай. Про щастя 48
Теодор Матвієнко — Провесна. Заповідь. Спека. В тисках 50
Марія Ревакович — У межі часу залякані вигадки 53
М. Скрипник — Геофізичне 56
Олександра Черненко — Де голуб 57
Володимир Янів — З провесни 58

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ:

Святослав Гординський — Перекладати ще раз. Ґете — Міньона, Поль Верлен — Осіння пісня. Небо над дахом 65

ПРОЗА:

Іван Боднарчук — Її сім'я 70
Вс. Журбенко — Втікають 75
Олександер Зозуля — Поїзд іде на схід 83
Олекса Ізарський — Березневий день 95
Ігор Качуровський — Цибуляне весілля 108
Світлана Кузьменко — Мій перший день у Новій Талалаївці 127
Уляна Любович — Зближався вечір 138
Богдан Мельник — Так промовив Єгова 141
Юліян Мовчан — Несподіванка 146
Володимир Пасіка — Ґалерія 152
Іванна Савицька — Ци помнеш, лемку? 160
Яр Славутич — Світичі 164
Ігор Стех — Маріон 170
Валентина Юрченко — Вітер часу 175

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА:

Р. М. Рільке — Про того, хто підслуховує каміння (переклад О. Ізарського) 185

ДРАМА:

Юрій Клиновий — Недрукована драма М. Понеділка 188
Микола Понеділок — Знедолені 189
Мирон Левицький — Фіяско Афродіти 216

ЕСЕЇ, МЕМУАРИ, КРИТИКА:

Аристарх — Назустріч спогадам 227
Анна Власенко-Бойцун — Улас Самчук — творець нового героя 231
Ольга Вітошинська — Творчі взаємини 240
Олександра Ю. Копач — Повісті Шевченка, занедбана спадщина 261
Григорій Костюк — Григорій Косинка 270
Валеріян Ревуцький — Смерть "актора" 280
Яр Славутич — Совість віку 290
Остап Тарнавський — Іван Керницький 298
Дмитро Чуб — Про Максима Рильського 304

НАШІ ВТРАТИ:

Любов Коленська — Іван Смолій відійшов у вічність 319
Олександра Ю. Копач — Поет, що шукав свого життьового шляху 325
Остап Тарнавський — Богдан Нижанківський 330
Остап Тарнавський — Олександер Филипович 332

Післяслово 334
Подяка 336